

Національний університет

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Академія економічних наук України

Національний університет водного господарства
та природокористування

Інститут регіональних досліджень НАН України

**Павлов В.І.,
Мельник О.М., Фесіна Ю.Г.**

Національний університет

водного господарства

**ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ВИКОРИСТАННЯ**

Монографія

Рівне - 2011

Національний університет
водного господарства та природокористування

УДК 332.33
ББК 65.9.32-5

П12

*Рекомендовано вченою радою Національного університету
водного господарства та природокористування
(Протокол № 1 від 28 січня 2011 р.)*

*Рекомендовано вченою радою Інституту регіональних
досліджень НАН України
(протокол № 3 від 28 лютого 2011 р.)*

Відповідальний редактор:

В.І. Павлов, доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, заслужений економіст України, віце-президент Співки економістів України.

Рецензенти:

Лазаришина І.Д., доктор економічних наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Павліха Н.В., доктор економічних наук, професор Волинського національного університету ім. Лесі Українки, м. Луцьк;

Веремєєнко С.І., доктор сільськогосподарських наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

В.І. Павлов, О.М. Мельник, Ю.Г. Фесіна.

П12 Відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського використання. Монографія. – Рівне: НУВГП, 2011. – 204 с.

ISBN

У монографії розкриваються теоретичні та методологічні аспекти відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського використання. Досліджуються тенденції використання та відтворення земельних ресурсів аграрної сфери економіки регіону. Розглядаються оригінальні підходи до підвищення ефективності відтворення земель сільськогосподарського призначення з врахуванням необхідності поліпшення фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів.

Монографія розрахована на науковців, педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, керівників та спеціалістів підприємницьких структур сфери аграрного землекористування, а також широке коло читачів.

УДК 332.33
ББК 65.9.32-5

ISBN

© Національний університет водного господарства та природокористування, 2011
© Павлов В.І., Мельник О.М., Фесіна Ю.Г., 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ	6
1.1. Забезпечення сталого розвитку сфери аграрного землекористування.....	6
1.2. Відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного землекористування.....	20
1.3. Фінансово-економічні важелі відтворення земельних ресурсів.....	31
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ.....	48
2.1. Роль екологічного фактора у використанні земельних ресурсів регіону.....	48
2.2. Аналіз економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь в регіоні.....	61
2.3. Оцінка рівня відтворення земельних ресурсів у сфері аграрного землекористування регіону.....	98
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ.....	119
3.1. Формування стійкої фінансової бази відтворення земель сільськогосподарського призначення.....	119
3.2. Страхування в системі забезпечення відтворення земель сільськогосподарського призначення.....	138
3.3. Інформаційне середовище відтворення земельних ресурсів.....	164
ВИСНОВКИ.....	184
ЛІТЕРАТУРА.....	190

Вступ

Сучасний стан та використання земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування України характеризується низькими показниками економічної та екологічної ефективності. Стратегія максимального залучення в оборот сільсько-господарських земель, недосконалі технології обробітку ґрунтів, незадовільне використання добрив та інші порушення систем ведення наукового землеробства спричиняють негативні наслідки. Вони проявляються в розбалансованості порядку землекористування, деградації ґрунтів, втраті потенціалу родючості.

Загалом погіршення якісного стану земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування набуло динамічного, неперервного характеру, що є результатом сповідування споживацького підходу в ставленні до землі. Тому нині необхідне поглиблене вивчення питань щодо підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів.

Дослідженню різноманітних аспектів раціонального використання, охорони і відтворення земельних ресурсів присвячені праці: І.К. Бистрякова, В.А. Борисової, О.О. Веклич, В.Г. В'юна, Д.І. Гнатковича, В.В. Горлачука, Д.С. Добряка, С.І. Дорогунцова, М.А. Лендела, А.С. Лисецького, Л.Г. Мельника, Л.Я. Новаковського, А.Я. Сохничя, В.М. Трегобчука, А.М. Третяка, Ю.Ю. Туниці, С.К. Харічкова, М.А. Хвесика та ін. науковців.

Відаючи належну увагу працям учених у цьому напрямі науки, слід акцентувати увагу на тому, що нині відсутні системні наукові розробки, присвячені питанням функціонування інституту відтворення земельних ресурсів, недостатньо чітко й зрозуміло детерміновано сутність відтворення земельних ресурсів у тріаді "раціональне використання-охорона-відтворення", недосить глибоко досліджено стимулюючий механізм відтворення

сільськогосподарських земель та не визначено його складових інструментів, недостатньо розглянуті регіональні аспекти відтворення земельних ресурсів. Саме це зумовлює теоретико-практичну значимість та актуальність наукового дослідження зазначеної тематики.

Монографічне дослідження розраховане на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, спеціалістів державних і регіональних органів управління, місцевого самоврядування та агропромислових підприємницьких структур, а також широке коло читачів, які зацікавлені в підвищенні ефективності використання та відтворення земель сільськогосподарського призначення.

Усвідомлюючи те, що заходи з відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування нашої країни позбавлені масштабного характеру, а існуючі заходи вимагають подальшого вдосконалення, автори будуть вдячні за слушні побажання, зауваження та пропозиції. Надсилати їх просимо на адресу: 33028, вул. Соборна, 11, Національний університет водного господарства та природокористування.

Розділ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

1.1. Забезпечення сталого розвитку сфери аграрного землекористування

В останні роки ХХ століття та в першому десятилітті ХХІ століття у світовому економічному просторі склалися принципи нові уявлення про шляхи розвитку аграрної сфери. Причиною цього є зростання населення планети та обмеженість ресурсів для задоволення продовольчих потреб людства. Згідно прогнозів більшості науковців передбачається подальше інтенсивне зростання чисельності населення планети.

За твердженням завідувача відділу зовнішньоекономічних досліджень Інституту світової економіки та економічних відносин НАН України В. Новицького така прогнозована демографічна ситуація зумовить проблему розподілу світових аграрних ресурсів та сільгосппродукції. Подальший розвиток окремих країн та регіонів, на думку науковця, буде залежати від природних кліматичних змін, високих цін на продукцію сільського господарства, стану збереження аграрного потенціалу. Додатковою проблемою, що також вплине на зменшення аграрних можливостей може стати ерозія, яка характерна для вітчизняних типів ґрунтів. Уже нині в ряді досліджень наводяться дані, що потенціал українських земель, із-за відсутності високих технологій та втрат продукції використовується не більше, ніж на 50 % [88, с. 9].

Дійсно, якщо оцінювати рівень використання сільсько-господарських угідь через показник середнього виробітку валової продукції, то за цим показником у країнах Європейського Союзу в розрахунку на 1 га припадає понад 2000 євро вартості валової продукції. В Україні віддача 1 га сільгоспугідь коливається в межах 270-320 євро. При цьому щорічні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію ґрунтів становлять 32-33 млн. тонн, що у вартісному вираженні сягає 9 млрд. грн. збитків [122, с. 5].

Таким чином, цілком очевидним є той факт, що Україна не потрапляє до числа країн-постачальників світових продовольчих запасів, а, отже, втрачає можливості для нарощування власного економічного потенціалу. Зрозуміло, що зайняти свою нішу на світовому ринку продовольства можна будь-якою ціною, у тому числі на основі всебічної індустріалізації сільськогосподарського виробництва. При цьому слід ураховувати, що нині стан земель сільськогосподарського призначення, як незмінного фактора аграрного виробництва, характеризується розвитком процесів їх деградації та виснаження, порушенням цілісності агроландшафтів. Тому в подальшому важливо реально оцінити спектр проблем аграрного виробництва, визначити характер використання його природно-ресурсної бази для того, щоб уникнути майбутнього колапсу.

Однозначно забезпечити сферу аграрного природокористування від розвитку песимістичного сценарію її функціонування можна лише за умови свідомого врахування в економічній діяльності природокористувачів потенційних можливостей природних комплексів витримувати антропогенні навантаження й забезпечувати нормальне відтворення біосфери та локальних агроecosystem. Світова спільнота ще в середині минулого століття усвідомила та визнала, що здатність біосфери до самовідтворення, збереження екорівноваги та забезпечення ресурсами соціум та економіку катастрофічно вичерпується. Це спонукало до пошуку якісно нової парадигми розвитку. У базис нового порядку світового розвитку та вирішення соціально-економічних і ресурсо-екологічних проблем було закладено ідеологію сталого розвитку.

Згідно з міжнародно прийнятим визначенням сталий розвиток має задовольняти потреби сучасності, не ставлячи під загрозу якість життя майбутніх поколінь. Тобто як такий сталий соціально-

економічний розвиток має місце тоді, коли існує баланс між вирішенням соціально-економічних проблем та збереженням навколишнього природного середовища, задоволенням життєвих потреб нинішнього покоління та забезпеченням потреб майбутніх поколінь.

Під сталим розвитком сфери аграрного землекористування слід розуміти такий її стан за якого досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, характером відтворення сільськогосподарських земель, ростом матеріально-духовних потреб населення. Стале аграрне землекористування передбачає такі методи використання земельних ресурсів, за яких досягаються оптимальні екологічні, соціально-економічні параметри функціонування агроландшафтів.

Б. Данилишин та О. Кучер визначають основним завданням сталого розвитку охорону навколишнього середовища на основі врахування економічного, соціального й екологічного чинників на локальному, регіональному, національному, міжнародному рівнях [44, с. 32].

Для України перехід на принципи сталого розвитку повинен відбуватися не через їх тотальний імпорт, а з урахуванням насамперед національних особливостей. Останні полягають у тому, що процеси інституціональних перетворень у національній економіці й аграрній сфері затягнулися. Так, наприклад, слід завершити введення землі в економічний оборот як капіталу та розробити дієву систему захисту інституту власності на землю. У додаток необхідна структурна та техніко-технологічна перебудова сфери аграрного виробництва на основі інновацій та екологізації виробничої діяльності. Останнє вимагає значних інвестицій для того, щоб забезпечити належні темпи економічного росту аграрного виробництва. Тобто нинішня економічна ситуація в аграрному секторі економіки не дозволяє забезпечувати належні стандарти якості навколишнього середовища та стандарти життя населення.

Вести мову про позитивну діалектику темпів економічного зростання та темпів відтворення природних ресурсів можна лише тоді, коли аграрна економіка буде самодостатнім, прибутковим сектором вітчизняного господарства. Проте це не означає, що слід відмовитися від втілення положень концепції сталого розвитку в сферу аграрного виробництва. Навпаки, реконструкцію та

модернізацію застарілої матеріально-технічної бази аграрного виробництва можна здійснювати з урахуванням ресурсо-екологічних вимог, критеріїв та стандартів.

Зрештою, доцільно дотримуватися агроекологічних законів, стандартів, обмежень. На державному рівні слід прискорити процеси формування нового еколого-економічного мислення, що є запорукою успішного переходу до моделі сталого розвитку із соціально орієнтованою та екологічнобезпечною структурою агровиробництва. Лише за умови синхронності побудови інституціональних відносин, коли правила та норми аграрного природокористування будуть формуватися на базисі неформальних інститутів можна досягти асиміляції будь-якого імпортованого інституту. Саме гармонізація функціонування формальних та неформальних інститутів у сфері аграрного природокористування, на думку окремих науковців, є одним із чинників його раціоналізації [91].

Це сприятиме кращому суспільному розумінню принципів сталого розвитку та визнанню першочерговості застосування комплексного агроекологічного підходу до формування агроландшафтів, активному застосуванню в сільськогосподарському виробництві високих технологій, зокрема, біотехнологій, інформаційних технологій. У цьому контексті слушною є думка П.М. Макаренка, котрий вважає, що: "основу ефективності агропромислового виробництва у ринкових умовах визначають рівень та масштаби використання досягнень науково-технічного прогресу, якість виробничого потенціалу..." [75, с. 28].

На наш погляд адаптувати сучасні можливості аграрної економіки до вимог сталого розвитку можливо через принцип збалансування її структурних складових, у тому числі сфери природокористування. На основі збалансованості потреб та ресурсів можна досягти поступового переходу до гармонізованого сталого розвитку. Збалансований розвиток передбачає не тільки продуктивне використання агроєкосистеми, але й повернення їй функцій природної екосистеми, тобто здатності до самовідтворення. Вивчення взаємозв'язків у природних екосистемах дозволить розробити принципи відновлення і збереження традиційних агроєкосистем [142, с. 17].

Важливою складовою агроєкосистеми виступає сфера землекористування. Під землекористуванням розуміють об'єктивно зумовлений процес залучення людиною землі до виробничої та невиробничої діяльності, її відтворення та охорону. Одним з елементів системи землекористування виступають культурні ландшафти, які у свою чергу структурно містять аграрні ландшафти, де основним елементом є землі сільськогосподарського призначення [54, с. 15-16].

Виходячи з цього сільськогосподарські земельні ресурси слід водночас розглядати як складову системи більш вищого біологічного походження, а також як самостійну самобутню цілісну систему. Вона, на відміну від інших природних систем, характеризується регіонально-зональними особливостями, специфічною роллю в біосферних процесах, а також активним входженням у середовище штучних систем. Останні досить часто руйнують потенціал природної системи земельних ресурсів на основі реалізації й превалювання виробничо-споживацького принципу в землекористуванні. Звідси виникає необхідність застосування домінанти рівноваги землекористування, за реалізації якої навантаження на земельні ресурси не порушуватиме їх самовідновлювального потенціалу. Саме це забезпечує збалансований розвиток землекористування, який за визначенням П. Казьміра та Н. Стойко слід розглядати як модель соціально-економічного розвитку, при якій сукупне антропогенне навантаження на земельні ресурси і природне середовище в цілому не перевищує самовідновлювальний потенціал природних систем [56, с. 194-195].

Стан функціонування аграрних ландшафтів у значній мірі визначається якістю ґрунтового покриву, який є природно-біологічною основою сільськогосподарського виробництва й зумовлює специфічні особливості землекористування. Здатність ґрунтів створювати оптимальні умови для росту сільськогосподарських рослин, визначає агроєкологічний потенціал сільськогосподарських земель. *Саме дотримання рівноваги використання та відновлення складових елементів агроєкологічного потенціалу сільськогосподарських земель забезпечує збалансований розвиток земельних ресурсів.* При цьому потенціал сільськогосподарських земель слід розглядати в динаміці, крізь

призму властивостей та якісних характеристик земельних ресурсів. Останні обумовлені взаємопереплетінням кліматичних, просторово-рельєфних, водних, ґрунтових умов певної території.

Збереження агроекологічного потенціалу земельних ресурсів можливе тоді, коли при господарському використанні сільськогосподарських земель значення основних показників їх стану будуть у межах нормативів, що відповідають певному типу ґрунтів. При цьому слід урахувувати ті показники, які беруться до уваги при проведенні еколого-агрохімічного обстеження та паспортизації ґрунтів, а саме: агрофізичні (щільність ґрунту, продуктивна волога в 0-100 см), агрохімічні (кислотність, сума увібраних основ, тип засолення, вміст в орному шарі ґрунту гумусу, легкогідролізованих сполук азоту, рухомого фосфору, обмінного калію, мікроелементів), забруднення (вміст рухомих форм важких металів, залишки пестицидів, щільність забруднення цезієм – 137 та стронцієм – 90) [11].

Землекористування, за якого якісні характеристики ґрунтів при їх господарському використанні зберігають можливості до самовідтворення або ці процеси відбуваються штучно через втручання людського чинника для відновлення вихідних параметрів, пропонуємо дефініціювати як агроґрунтозбалансоване. Агроґрунтозбалансоване землекористування слід визначати як таке, за якого темпи та масштаби ґрунтокомпенсуючих заходів випереджають величину технологічного навантаження ґрунтів при виробництві сільськогосподарської продукції.

На наш погляд балансовий підхід до використання земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування дозволить забезпечити реалізацію принципу раціонального землекористування. Окремі науковці під раціональним землекористуванням розуміють максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання максимальної кількості продукції на одиницю площі при найменших затратах праці та коштів. При цьому важливо забезпечити охорону земельних угідь [54, с. 18].

На жаль, сучасний стан використання земельних ресурсів аграрного сектору економіки характеризується поступовим

втрачанням агроекологічного потенціалу. Аджє має місце недотримання екологічно допустимих співвідношень площ ріллі, природних кормових угідь та багаторічних насаджень, що порушує стійкість агроландшафтів до техногенного навантаження; несприятливі природно-антропогенні процеси (розвиток ерозії, дефляція, підтоплення земель, техногенне забруднення ґрунтів) тощо. Свідченням вище сказаного є висновки провідних науковців, які займаються багаторічними дослідженнями сфери аграрного землекористування.

Так, за даними Ю. Лисенка та А. Садекова в Україні лише 1 га з кожних 10 га сільськогосподарських угідь має нормальний екологічний стан. Якщо враховувати, що в Україні в 2005 р. загальна площа сільськогосподарських угідь складала 37039,4 тис. га, то відповідно 33335,5 тис. га були екологічно ураженими [73, с. 34].

П. Борщевський та О. Нижник відмічають, що за період 60-90-х років ХХ ст. середньорічні втрати гумусу в ґрунтах зросли на понад 44 млн. тонн, у тому числі внаслідок ерозії – 25 млн. тонн. У 90-х роках втрати ґрунту в країні в грошовому виразі були в 1,5-2 рази більшими, ніж загальна виручка від експорту сільськогосподарської продукції [24, с. 66].

М. Роїк зазначає, що в 1991-1995 рр. дефіцит гумусу в ґрунтах збільшився в 2,5 рази, а в 2001 р. – майже в 5 разів [102, с. 9].

Згідно тверджень академіка В. Сайка щорічні втрати ґрунту становлять біля 600 млн. тонн, у тому числі гумусу – 20 млн. тонн. Науковець відмічає появу ознак опустелювання ґрунтів у степовій зоні країни та омертвіння ґрунтів – у лісостеповій та поліській частинах [95, с. 13].

Тому, якщо 10-12 років тому ставилося завдання про стабілізацію і накопичення гумусу в ґрунті, то нині – уповільнити темпи зниження вмісту гумусу і в цілому продуктивності ланів. Аджє щорічний змив з орних земель гумусу становить понад 23-24 млн. т, азоту – близько 1 млн. т, фосфору – 0,7 млн. т. На 100 тис. га щорічно збільшуються площі еродованих земель, що рівнозначно площі середнього району України. Втрати поживних речовин від ерозії становлять 12-17 кг/га валового азоту, 10-14 кг/га фосфору й 80-90 кг/га калію [101, с. 8]. Нині 32,8 % орних земель України зазнали водної, а 54,2 % – вітрової ерозії [103, с. 109].

Внаслідок техногенної аварії на Чорнобильській АЕС радіонуклідами було забруднено більше 4,5 млн. га земель в 11 адміністративних областях України, у тому числі орних земель – 3,1 млн. га. Як наслідок цього з господарського використання було вилучено 119 тис. га сільгоспугідь, з них 65 тис. га – рілля [37, с. 155].

Рівень потенційної забур'яненості орних земель в Україні в шарі ґрунту 0-30 см на більшості площ становить: у зоні Степу – 1,47 млрд.шт./га; Лісостепу – 1,71 млрд.шт./га; Полісся – 1,14 млрд.шт./га насіння. У зоні Лісостепу вони здатні поглинати з ґрунту найдоступніші форми сполук мінерального живлення: азоту до 160-200 кг/га, фосфору – 55-90 кг/га, калію – до 170-250 кг/га [102, с. 11].

Загалом негативний вплив суб'єктів виробничої діяльності на стан навколишнього природного середовища та сфери аграрного землекористування, зокрема, можна класифікувати за такими ознаками: агропромислова інтоксикація (забруднення природного середовища агропромисловим виробництвом, які викликають деградацію ландшафтів та впливають на організм людини); контамінація (перевантаження навколишнього середовища хімічно нешкідливими, але такими, що не підлягають руйнуванню природними силами – фізичними, пластмасовими, паперовими, скляними тілами тощо); деструкція (фізичне руйнування природних ландшафтів внаслідок агропромислової та інших видів діяльності, які впливають на функціонування агроландшафтів під дією природних та антропогенних сил) [109, с. 100].

Причини деградації земель, на наш погляд, слід шукати в суб'єктивному чиннику – господарській діяльності землекористувачів та тих економічних агентів, для яких земельні ресурси сфери аграрного землекористування розглядаються з позиції можливого їх використання для несільськогосподарських цілей. Незбалансоване землекористування, нераціональне розміщення продуктивних сил, що проявляється в розміщенні промислових виробничих зон у безпосередній близькості до території сільськогосподарського виробництва – усе це разом узятє спричиняє втрату агроекологічного потенціалу земель.

Зазначені процеси підсилює слабка інституціональна платформа аграрного землекористування. Її низька продуктивність зумовлена

відсутністю жорстких важелів впливу на рівень відповідального ставлення до використання сільськогосподарських земель, дотримання вимог щодо охорони ґрунтів. Хоча в кількісному вираженні нині в Україні діє 72 закони, що регулюють земельні відносини, 28 указів президента, біля 40 постанов уряду, крім цього є низка постанов Держкомзему [100, с. 8]. Так, наприклад, у відповідності з наказом Мінагрополітики та Української академії аграрних наук від 3 квітня 2000 р. № 26/33 "Про першочергові заходи щодо удосконалення землевпорядкування" передбачено перевести малопродуктивну та ерозійну небезпечну рілля в природні кормові угіддя й залісити на площі 8,6 млн. га (26 % від земель, що перебувають в обробітку). Проте на практиці цей наказ виконується надто повільно [128, с. 12].

Всебічний перехід сфери сільськогосподарського виробництва на інтенсивний шлях використання земельних ресурсів, подолання елементів—споживацького підходу вимагають переходу до раціонального землекористування на основі оптимізації використання земельних ресурсів. Остання виступає інструментом збалансування сфери землекористування. *Землекористування, яке базується на принципах зональності вирощування культур, застосування агротехнологій їх вирощування у відповідності з локальними ґрунтово-кліматичними та гідрологічними умовами, оптимізації структури посівних площ та асортиментного складу сільськогосподарських культур пропонуємо визначати як агротехнозбалансоване.* На наш погляд забезпечення агротехнозбалансованого землекористування можливе через застосування інноваційних підходів у господарському використанні земельних ресурсів. Одним із таких підходів є біологізація виробництва сільськогосподарської продукції. Для вітчизняних реалій це перспективний напрям екозбалансованого розвитку вітчизняного землеробства та забезпечення виходу його продукції на зовнішні ринки.

Науковцями національного науково-методичного центру "Агроекологія" встановлено, що навіть помірне застосування міндобрив та пестицидів створює стресові в екологічному аспекті ситуації в ґрунтах агроєкосистем, особливо тих, які не отримують органічних речовин [141, с. 68]. Альтернативою надмірній хімізації є біологічна система землеробства, яка доцільна з екологічної точки

зору. Одним із напрямків її впровадження є активізація діяльності ґрунтової мікрофлори через внесення в ґрунт різних органічних добрив: гною, солом'яної різки, сидератів, побічної малоцінної продукції рослинництва. При цьому в критичних ситуаціях не виключається внесення невеликих, обґрунтованих агрохімічним аналізом, доз міндобрив та застосування хімічних засобів захисту рослин [147]. Цікаво, що ще наприкінці 80-х років ХХ ст. німецький учений Г. Кант у своєму науковому дослідженні відмічав нагальну потребу переходу до біологічних технологій у традиційному сільському господарстві, що буде сприяти скороченню застосування техніки і хімікатів (або більш активній трансформації останніх в урожай) та захисті навколишнього середовища" [58].

На жаль, в Україні спостерігається повільне зростання кількості землевласників, які застосовують органічне землеробство, а відповідно невеликою є частка земель відведених під цей інноваційний для країни напрям землекористування. Так, станом на 2003 р. налічувалося 230 тис. га сертифікованих земель, придатних для ведення органічного землеробства, сертифіковані 69 господарств зі спеціалізованим органічним землеробством [148]. Тому швидка трансформація структури земель зайнятих традиційним землеробством у біологічне (органічне) землеробство дозволить вирішити проблеми екологічно сталого функціонування агроландшафтів.

Загалом перехід сфери природокористування від технократичної до природопаритетної біосферної моделі є очевидним, тому що він не суперечить природному походженню людини. Адже вона є одним із видів біосфери, а її пріоритети не можуть бути вищими за пріоритети біосфери як системи [68].

Таким чином, сутність збалансованого землекористування полягає в здійсненні допустимого рівня господарської діяльності на землі, що дозволяє відновити природний механізм самовідтворення біоценозів земельних ресурсів та забезпечує екологізацію землекористування. Балансовий підхід до використання сільськогосподарських угідь дозволяє знайти компроміс між стійкістю агроландшафтів та агровиробничим навантаженням на них, забезпечує рівновагу між деградацією та поновленням стану ґрунтового середовища. Збалансоване землекористування як результат реалізації принципу раціонального використання

земельних ресурсів у кінцевому випадку покликане створити стабільну базу для економічного розвитку сільськогосподарського виробництва при одночасному підвищенні якості життя сільського населення. По суті йдеться про те, що збалансоване землекористування є вектором, який детермінує можливості досягнення сталого розвитку сектору аграрного землекористування та аграрної сфери, зокрема, через ресурсний чинник.

Окремої уваги заслуговує питання економічної оптимізації землекористування задля забезпечення збереження наявного економічного потенціалу земельних ресурсів, зниження землемісткості виробництва. Економічна оптимізація землекористування повинна слугувати чинником забезпечення економічної збалансованості землекористування. *Землекористування, яке базується на структурно-інвестиційній віддачі земельних ресурсів за умови дотримання агрогрунтозбалансованості та агротехнозбалансованості слід уважати агроекономічно-збалансованим.* Щодо структурно-інвестиційної віддачі земельних ресурсів, то під нею ми розуміємо перевищення економічних вигод над економічними витратами по всіх елементах структури посівних площ.

Відмітимо, що досягти збалансованого використання земельних ресурсів у мікрівимірі буде неможливо без відсутності макробалансу. Адже для того, щоб забезпечити екологічно стійке й економічно ефективне землекористування слід удосконалити структуру аграрного ресурсно-виробничого потенціалу, насамперед на основі збалансування всіх його складових: земельних, водних, біологічних, матеріальних, трудових. Слушність сказаного підтверджується думкою авторитетного вченого в сфері природокористування О. Веклич, яка зазначає, що основу будь-якого економічного розвитку утворюють три види капіталу: людський (трудові ресурси), фізичний (засоби виробництва), природний (природні ресурси) [30, с. 128]. Земля, праця і капітал формують вартість створюваного продукту, а тому неврахування будь-якого з них спотворює дійсний економічний ефект виробництва і не забезпечує нормальний процес його відтворення [128, с. 15].

Земельні ресурси в сільськогосподарському виробництві виступають не лише як основа екосистеми, засіб виробництва, а

також у якості об'єкта права власності. На жаль, як засіб виробництва та об'єкт власності земля в сільському господарстві немає реальної оцінки, яка б забезпечувала її належне сприйняття як складової авансованої вартості аграрного капіталу та паритетне функціонування поряд з іншими ресурсними складовими. Відсутність адекватної сучасному стану земельних ресурсів бонітетної, економічної та грошової оцінки земель є серйозною перешкодою для реалізації інституту відповідальності в сфері аграрного землекористування, запровадження дієвого економічного механізму забезпечення ґрунтоохорони.

Цілком погоджуємося з твердженням А. Третяка про те, що першочергові завдання, які нині слід вирішити, полягають у завершенні реформування економічних відносин власності на землю та трансформації земельних відносин в АПК відповідно до вимог ринкової економіки; завершенні введення землі в економічний оборот як капіталу та фактору оптимізації землекористування [122, с. 5].

Увесь парадокс функціонування земельних ресурсів, як складової аграрного капіталу, полягає в тому, що будучи базисним рентоутворюючим чинником розвитку аграрної економіки вони ніколи не оцінювалися або не об'єктивно оцінювалися. Як наслідок ціна праці та фізичного капіталу не урівноважуються ціною земельних ресурсів, а це порушує принцип еквівалентного обміну в умовах конкурентного ринку та зумовлює диференціацію стартових умов для окремих суб'єктів на ринку. Тому земельна рента із сільського господарства "втікає" в інші сфери економіки. Розв'язання поставлених проблем дозволить збалансувати структуру аграрного капіталу. Адже в ресурсній забезпеченості сільськогосподарського виробництва частка землі становить 40-44 %, тоді як виробничих фондів та оборотних засобів – 20-21 %, трудових ресурсів – 38-39 % [137, с. 24].

Цікаво, що ще в 2001 р. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років", який визначав основні засади державної політики на період реформування сільського господарства протягом 2001-2004 років, статтею 1 "Визначення термінів" формулює порядок розрахунку показника норми прибутку через відношення прибутку до середньорічної вартості основних та оборотних засобів, включаючи

вартість землі. Тобто даний законодавчий акт чітко визначає, що до складу аграрного капіталу слід включати вартість землі. Лише тоді, коли всі фактори економічного розвитку будуть об'єднанні в єдиному економічному механізмі можна досягти вагомих результатів економічного зростання сфери аграрного виробництва й стабілізації сфери землекористування, зокрема. Адже ще І. Франко відзначав, що: "земля є одним із важливих засобів виробництва на рівні з машинами, фабриками..." [55, с. 71].

Участь земельних ресурсів у системі функціонування аграрного капіталу відображена на рисунку 1.1.

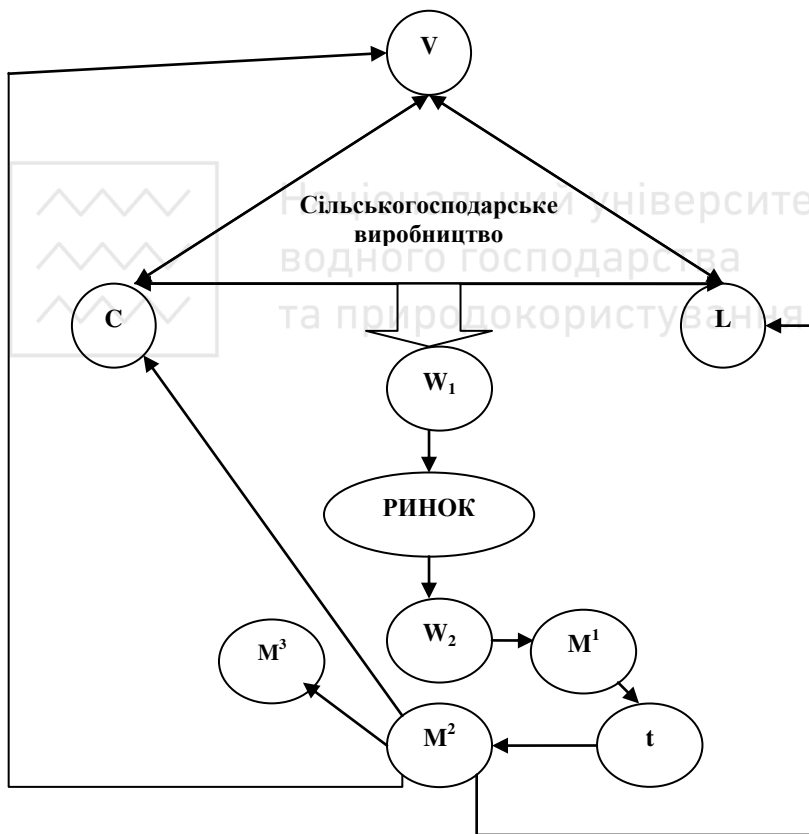

Рис. 1.1. Функціональна участь землі у відтворенні аграрного капіталу

Розширене відтворення спожитого капіталу відбувається за рахунок отриманого прибутку після сплати податків ($M^2 = M^1 - t$). Коли вартість землі, як ресурсу, не включена у вартість виробленої аграрної продукції (w_1), то відповідно сума отриманого прибутку розподіляється лише на відтворення робочої сили (V) та спожитих засобів виробництва (C). Зазначимо, що засоби виробництва, які використовуються при виробництві сільськогосподарської продукції мають переважно промислове походження (окрім продуктивної, робочої худоби, багаторічних насаджень, виробничих запасів сільськогосподарського походження). Відповідно частина отриманого прибутку (M^2) повертається в сферу промислового виробництва, і лише незначна частина залишається в сільському господарстві.

Якщо земля, як фактор виробництва, буде брати участь у формуванні вартості сільськогосподарської продукції, то відповідно отримуваний прибуток буде розподілятися між трьома складовими – робочою силою, засобами виробництва, землею (L). Включення сільськогосподарських земель до складу аграрного капіталу сприятиме збільшенню інвестиційного попиту в сфері аграрного виробництва, оскільки відшкодуватимуться галузеві витрати та забезпечуватиметься достатній прибуток на авансований капітал. Відповідно підвищиться не лише ефективність використання ресурсів, але й зросте рівень інвестицій у збереження та підвищення продуктивних властивостей земельних ресурсів. Адже як показує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, питома вага землі у вартості основного капіталу становить не менше 50 %. Це подвоює прибуткоутворюючу базу для цін на сільськогосподарську продукцію і забезпечує реальний ціновий паритет [106, с. 63].

Таким чином, у сучасних умовах реанімація ролі землі в структурі аграрного капіталу, збалансована система землекористування покликані: зберегти та відтворити втрачене різноманіття біоти та напівприродних агроєкосистем; відродити роль екосистемного підходу в землекористуванні; створити важелі та стимули для попередження деградації земельних ресурсів та охорони біорізноманіття; пом'якшити негативний вплив трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки на динаміку інтенсифікації землекористування.

1.2. Відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного землекористування: еколого-економічне значення

Виробництво сільськогосподарської продукції, зважаючи на її значимість в життєдіяльності суспільства та забезпеченні економічного розвитку, повинно постійно відновлюватися або відтворюватися для того, щоб забезпечити його неперервність. У Новому тлумачному словнику української мови відтворення трактується як постійне відновлення, безперервне повторення суспільного виробництва [144, с. 330]. В економічному словнику під відтворенням розуміють відновлення витрачених факторів виробництва (природних ресурсів, робочої сили, засобів виробництва) з метою їх подальшого використання у виробництві [97].

Відтворення аграрного капіталу можна розглядати на рівні сільськогосподарського підприємства, а також на рівні галузевому. Складовою частиною цього відтворення є проблема відтворення природного капіталу, зокрема, і землі, як основної складової природно-аграрного капіталу. Зазначимо, що постановка питання відтворення природних ресурсів як проблеми очевидна. Актуальність проблематики обумовлена тим, що масштаби нерационального використання земельних ресурсів аграрним сектором економіки досягли нині величезних масштабів та істотно впливають на навколишнє природне середовище та економічне середовище, зокрема. Тому паралельно із розвитком аграрної економіки повинно здійснюватися постійне відтворення земельних ресурсів, тобто відновлення їх попереднього стану або суттєве покращення цього стану. *Відтворення земельних ресурсів передбачає відтворення природних умов економічного зростання (родючості землі), збереження й покращення агроландшафтів, як середовища співіснування біоти та соціуму. Саме це становить*

сутність відтворення як еколого-економічного процесу. У спрощеному розумінні відтворення земель сільськогосподарського призначення можна визначити як сукупність агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, протиерозійних, фітосанітарних та ін. заходів щодо збереження і підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Відтворення земельних ресурсів нерозривно пов'язане з їх охороною та раціональним використанням. Охорона, раціональне використання земельних ресурсів, їхнє відтворення є обов'язковими умовами розвитку сфери землекористування на засадах сталого розвитку в умовах ринкової економіки.

При цьому найбільш поширеним є поняття охорони земель. Так, Закон України "Про охорону земель" (стаття 1) визначає охорону земель як систему правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення для несільськогосподарських потреб, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів..." [6]. У статті 164 Земельного кодексу України передбачено такий перелік заходів щодо охорони земельних ресурсів: обґрунтування і забезпечення досягнення раціонального землекористування; захист сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб; захист земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними та радіоактивними речовинами та від інших несприятливих природних і техногенних процесів; збереження природних водно-болотних угідь; попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних агроландшафтів; консервацію деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь [2].

Тобто згідно цього нормативного акту охорона земель, як система заходів, покликана забезпечити раціональне використання земель та їх відтворення. На наш погляд таке тлумачення дещо неоднозначно пояснює сутність охорони земельних ресурсів та їх відтворення. Адже охороняти означає оберігати земельні ресурси від завдання шкоди, захищати від руйнування родючий шар ґрунту,

знищення ґрунтової біоти. При цьому раціональне використання передбачає розсудливе й бережливе ставлення до земельних ресурсів. Тобто бережливе ставлення до використання земель й розуміється як таке, що базується на захисті, охороні цього ресурсу. Звідси раціональне землекористування є первинним по відношенню до охорони земельних ресурсів. Такої ж думки притримуються деякі науковці, які під раціональним аграрним природокористуванням розуміють систему використання природних ресурсів, яка базується на інституціональних нормах аграрного природокористування, що визначають їх цільове призначення, забезпечують високу ефективність природокористування, його охорону, захищають права власників і користувачів природних ресурсів на умовах дієвого моніторингу формальних і неформальних інституцій [91, с. 14].

Русан В.М. під раціональним сільськогосподарським землекористуванням розуміє науково обґрунтоване використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, спрямоване на досягнення максимального ефекту в процесі господарювання, з урахуванням їх якісних характеристик і конкретних природно-кліматичних умов виробництва та дотриманням екологічних вимог [105, с. 30]. Фоменко Л.В. вважає, що раціональне використання земель сільськогосподарського призначення виражає відносини між людьми в процесі здійснення технологічних виробничих процесів, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, з метою максимального задоволення потреб населення в продуктах харчування, при забезпеченні відновлення і збільшення продуктивного потенціалу земельних ресурсів і сприянні підвищенню рівня екологічності як цих ресурсів, так і середовища в цілому [130].

Відтворення земельних ресурсів є результатом раціонального використання земель, якщо землекористування організоване, таким чином, що якісні параметри земельних ресурсів самовідтворюються. У рамках такого відтворення зберігається природна родючість ґрунтів. Раціональний характер використання земельних ресурсів проявляється в результатах їх господарського застосування, визначається якісною характеристикою структури сільськогосподарських угідь, екологічним станом земельних ресурсів.

У випадку здійснення такого землекористування, яке передбачає незбалансований характер використання земельних ресурсів, що проявляється в порушеннях якісних показників ґрунтів, структури посівних площ, сільськогосподарських угідь на першій план виходить відтворення земель. Воно виступає засобом відновлення повноцінності процесу охорони земель та встановлення раціональних підходів до ведення господарської діяльності на землі. Відмітимо, що негативна зміна функції ґрунтів, кількісне та якісне погіршення їх складу та властивостей, зниження природно-господарської значимості можуть бути викликані сукупністю як природних, так й антропогенних процесів (деградація земель). Крайній ступінь деградації земель проявляється в зниженні їх ґрунтового покриття та руйнуванні земель. Виділяють механічну (руйнування цілісності ґрунтового покриття під дією ерозійних процесів), фізичну (порушення структури ґрунту, ущільнення коренемісткого шару внаслідок недосконалої обробки ґрунту, дії ваги сільськогосподарської техніки, що тисне на верхній шар ґрунту), хімічну (погіршення хімічних властивостей ґрунту, що проявляється в різкому зниженні запасів гумусу, поживних речовин, вторинному засоленні та осолонцюванні ґрунтів, забрудненні токсикантами, агрохімікатами, порушенні поживного балансу), біологічну (характеризується скороченням кількості видового різноманіття та оптимального співвідношення різних видів ґрунтової мезофауни та корисних мікроорганізмів, забрудненням ґрунту патогенними мікроорганізмами, погіршенням санітарно-епідеміологічних показників ґрунту) деградації ґрунтів [15, с. 41-42].

Функціонально-сутнісне місце відтворення земельних ресурсів у системі їх раціонального використання та охорони відображено на рис. 1.2.

Як уже зазначалося, відтворення земельних ресурсів слід розглядати з позиції ресурсу та капіталу. Відтворення землі як ресурсу передбачає процес відновлення її родючості природним шляхом (самовідтворення), коли інтенсивне навантаження на земельні ресурси таке, що дозволяє ресурсу самостійно репродукувати затрачені якісні параметри (можливе за умови органічного землеробства), а також штучним заходом. Останнє обумовлено тим, що в сільському господарстві земельні ресурси

дедалі інтенсивніше використовуються. Звідси необхідність забезпечення потреби сталого функціонування системи аграрного природокористування вимагає заходів для протистояння й боротьби з деструктивними чинниками, які можуть стати причиною деградації ґрунтів та порушення балансу виробничо-природної сфери. Тому штучне відтворення передбачає відновлення якісних характеристик земель антропогенним фактором через проведення таких заходів як рекультивація земель, меліорація земель, здійснення заходів по покращенню агротехнічних характеристик ґрунтів, закладання лісозахисних смуг тощо. Такий тип відтворення покликаний репродукувати штучну родючість ґрунтів.

Рис. 1.2. Функціонально-сутнісне місце відтворення в системі заходів раціонального землекористування та охорони земель

Виділяють наступні індикатори відтворення родючості ґрунтів в агроєкосистемах:

- площі особливо цінних ґрунтів, основні параметри родючості яких знаходяться на оптимальному рівні, які є чистими і дозволяють отримувати продукцію високої якості, в тому числі для дитячого та дієтичного харчування;
- площі землекористувань, ґрунти яких мають погіршені агрофізичні показники;
- площі ґрунтів, фізико-хімічні, агрохімічні показники яких суттєво відхиляються від оптимальних значень і потребують застосування заходів з їх покращення;
- площі ґрунтів, які забруднені важкими металами, залишками пестицидів та радіонуклідами й потребують корекції в розміщенні окремих культур, застосування контрзаходів з подолання цих негативних явищ або виведення забруднених територій з активного використання під інші сільськогосподарські угіддя та взагалі із сільськогосподарського використання під постійну консервацію [114, с. 83].

Необхідність застосування заходів із відтворення визначається значеннями фактичних параметрів характеристики угідь і родючості ґрунтів, які співставляються з еталонними (нормативними) показниками. Виділяють наступні нормативи на які потрібно орієнтуватися при відтворенні ґрунтів: гранично допустимого забруднення ґрунтів (гранично допустимі концентрації в ґрунтах хімічних речовин, залишкових кількостей пестицидів і агрохімікатів, важких металів тощо; максимально допустимі рівні забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами); якісного стану ґрунтів (рівень забруднення, оптимальний уміст поживних речовин, фізико-хімічні властивості тощо); оптимального співвідношення земельних угідь (оптимальне співвідношення земель сільськогосподарського призначення; оптимальне співвідношення ріллі та багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісосмугами в агроландшафтах); показників деградації земель та ґрунтів (показники гранично допустимого погіршення стану і властивостей земельних ресурсів внаслідок антропогенного впливу та негативних природних явищ, нормативи інтенсивності використання земель сільськогосподарського призначення; використання в сільськогосподарському

виробництві сільськогосподарської техніки, питомий тиск ходових частин на ґрунт якої перевищує нормативи, забороняється; сільськогосподарські культури, вирощування яких обмежується або забороняється, а також технології та окремі агротехнічні операції щодо їх вирощування) [6].

Основою простого відтворення ґрунтової родючості є застосування землеробського закону повернення. Велике значення для відтворення земельних ресурсів відіграють ґрунтозахисні технології, які підвищують врожайність сільськогосподарських культур та поліпшують їх якість, використання нетрадиційних органічних добрив (солома, бадилля тощо), що актуально в умовах дефіциту традиційного органічного добрива. Але тут слід пам'ятати, що недостатньо повернути в ґрунт лише винесені елементи живлення. Повинна повертатися й органічна речовина (надземна біомаса), оскільки вона є енергетичним джерелом ґрунтоутворення, поживою для ґрунтової біоти.

Для належного відтворення земель потрібно: поліпшити якісну структуру асортименту пестицидів через застосування менш токсичних речовин; розробити інтегровані методи захисту рослин, які передбачали б зменшення обсягу застосування хімічних засобів за рахунок збільшення масштабів використання інших прийомів і вдосконалення прогнозу та контролю за поширенням шкідливих організмів.

Сівозміни відіграють також вагомую роль в умовах ґрунтозахисного землеробства. При цьому вони виконують не лише агротехнічну функцію відтворення, але й економічну, оскільки мають відповідати поставленій меті та кон'юктурі ринку. Поряд із застосуванням та дотриманням сівозмін доцільно переходити до мінімалізації заходів з обробітку ґрунту. Це не лише посилює інтенсивність ґрунтоутворення в агроценозах, а ще й підвищує врожайність сільськогосподарських культур, економічно зменшує витрати засобів виробництва для отримання врожаю.

Вагоме місце в системі відтворювальних заходів у сфері аграрного землекористування слід відвести розвитку екологічної мережі (екомережі), яка передбачає не лише підтримку екологічного балансу, але й оптимізує структуру сільськогосподарського землекористування [146, 149]. Екомережі відновлюють просторову структуру агроландшафтів, які зазнали

значного антропогенного впливу. Насамперед ідеться про відновлення занедбаних, екологічно безперспективних земель і збільшення їх продуктивності. Створення екомережі передбачає діяльність щодо трансформації екологічно та економічно доцільної структури земельного фонду із господарського використання до категорій земель, які підлягають особливій охороні та відтворенню на них агробіорізноманіття.

Засобом відновлення земель є рекультивація. Основним напрямом використання порушених земель після проведення рекультиваційних робіт є сільськогосподарське використання. Якщо гірничотехнічний етап рекультивації передбачає зняття та складування родючого шару ґрунту, планування поверхні, формування схилів, спорудження шляхів, гірничотехнічних і меліоративних споруд, а також покриття спланованої території родючим шаром ґрунту, то біологічний стан рекультивації включає комплекс агротехнічних і фітомеліоративних заходів, спрямованих на відновлення ландшафтів і відтворення родючості земель для використання їх у сільському господарстві [115, с. 59].

На мезорівні відтворення землі як складової аграрного капіталу має певні особливості, які визначаються дією об'єктивних економічних законів, різноманітністю форм власності на землю, економічними інтересами землекористувачів. Щодо останніх то, як зазначають І. Бистряков та О. Олексюк, для них розширене відтворення капіталу здійснюється екстенсивним шляхом або шляхом інтенсифікації. Екстенсивний шлях полягає в залученні додаткових земельних площ або через їх оренду, або через придбання; інтенсивний – у додаткових капіталовкладеннях у наявну землю для зростання економічної родючості. Вибір напряму відтворення, з точки зору цих вчених-економістів, залежить від порівняльного господарського ефекту тих чи інших заходів. Зростання обсягів доданої вартості досягається й через збільшення ефективності використання земельного капіталу – шляхом оптимізації співвідношення його обсягів і обсягів інших залучених видів капіталу при їх розширеному відтворенні [19, с. 25].

Специфіка відтворення земельного капіталу проявляється в тому, що право приватної власності на землю обумовлене двоякою природою землі як об'єкта власності – особистого та суспільного блага. Тому пріоритетним є більш глобальне – збереження та

розширене відтворення якостей землі як суспільного блага. Водночас приватний власник повинен володіти спеціальною аграрною освітою та нести зобов'язання щодо цільового використання земель сільськогосподарського призначення задля задоволення суспільних потреб. У цьому полягає сутнісний зміст відтворення земельних ресурсів як складової аграрного капіталу.

Тому мету земельної реформи слід розглядати не через призму формування багатоукладності форм власності на земельні ресурси, а як заходи покликані забезпечити належні умови для відтворення земель через їх раціональне використання, що досягається в рамках конкурентного змагання між різними формами власності в землекористуванні. Раціональність форми власності визначається раціональністю землекористування, яка детермінується економічними, екологічними та соціальними критеріями ефективності.

Відмітимо, що існує ряд публікацій у яких їх автори не поділяють думки про те, що ефективність відтворення природних ресурсів досягається лише приватною формою власності. Так, наприклад, Ф. Сен-Марк зазначає, що лише колективна дисципліна може забезпечити оптимальне використання природного простору на благо всіх [110].

З точки зору А. Третяка управління правами на землю має знаходитися в руках держави і віддаватися ефективному товаровиробникові тільки для виробництва сільськогосподарської продукції. Учений вважає, що не слід змінювати сільськогосподарського призначення земель, а по відношенню до орендарів землі пропонує розробити жорсткі заходи: обов'язкова сільськогосподарська освіта, виробництво сільськогосподарської продукції, ефективне, раціональне й екологічне використання ресурсу землі тощо [122, с. 9]. Поділяємо думку А. Третяка щодо необхідності жорсткішого підходу до умов господарювання на землі, інакше ліберальні заходи не сприятимуть застосуванню принципів раціонального землекористування, а приватна форма власності буде дискредитована, як у свій час колективна. Слушність цієї думки підтверджується дослідженням В. Горлачука сфери орендних земельних відносин. Науковець відмічає, що раціональне землекористування орендар не забезпечує, не здійснює відтворення землі, а максимум його впливу на управління урожайністю ґрунту

проявляється у вигляді внесення міндобриव, які мають короткий часовий період для забезпечення поточного ефекту [39, с. 38].

Відтворення земельного капіталу вимагає встановлення взаємозв'язків як між елементами складових авансованого аграрного капіталу, так і між суб'єктами землекористування; дослідження пропорцій, при яких створюються умови для здійснення відтворювального процесу. Відтворювальні процеси земельного капіталу на мезорівні залежать від: зусиль індивідуальних суб'єктів землекористування, рівня розвитку фінансової та технічної кооперації між ними, задля подолання низької ефективності відтворення в умовах роздробленості земельних ділянок; ефективного використання земельних ресурсів і т.д. Крупні сільськогосподарські товаровиробники в планах економічного розвитку повинні враховувати відтворювальні можливості земельних ресурсів у ході раціонального землекористування та підвищення їх потенціалу.

Відтворення земельного капіталу можна представити як функцію первинних чинників – одиничних процесів відтворення земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності, фермерськими та селянськими господарствами. Відтворення земельних ресурсів це певний цикл, який забезпечує репродукцію земельних ресурсів, як основної бази для функціонування всіх суб'єктів аграрної економіки. Основним етапами цього циклу виступають: потреба, інтерес, діяльність, стимул та споживання (рис. 1.3).

Процес виробництва сільськогосподарської продукції базується на певних економічних потребах (виробництво матеріальних благ для задоволення фізіологічних потреб населення, сировинних потреб інших сфер економіки), які вимагають залучення в господарський оборот земельних ресурсів. Ці потреби зумовлюють виникнення економічних інтересів. При цьому інтереси мають двоїсту природу: забезпечення економічної вигоди від виробництва сільськогосподарської продукції та умов для належного збереження та примноження природно-ресурсного потенціалу. На цьому етапі власне визначається стратегія майбутнього землекористування: екологічно орієнтована чи споживацька.

Рис. 1.3. Цикл відтворення земельних ресурсів

Діяльність – ключовий елемент циклу відтворення. На цьому етапі відбувається реалізація ідеї. Саме в ході господарської діяльності визначається стан використання земельних ресурсів, встановлюється необхідність здійснення простого чи розширеного відтворення земельних ресурсів, можливість виведення їх з господарського обороту. Нині найбільш доцільною повинна стати відновлювана система землекористування, яка полягає в тому, щоб залучати переважно відновлювальні природні джерела до розширеного відтворення ґрунтів. Така система базується на організаційно-агротехнічних заходах щодо екологічного збалансування й економного ведення господарської діяльності з максимальним залученням і оптимальним використанням природних органічних і мінеральних ресурсів.

Діяльність матиме продуктивний характер, якщо буде належним чином стимульована. Стимулом господарської діяльності на землі є досягнення поставленої мети в задоволенні потреби та рівень економічної вигоди, яку отримує найманий працівник у формі оплати праці, користувач земельної ділянки – у формі орендної плати, а її власник – у вигляді ренти. Стимул виробничого використання земельних ресурсів полягає в належному збереженні

їх основних визначальних параметрів та їх покращення, у результаті раціонального використання, що, безумовно, підвищить економічну родючість ґрунтів.

Завершальним елементом циклу відтворення земельних ресурсів є споживання, яке полягає у використанні виробленого блага, присвоєнні економічної вигоди та відновлення спожитих складових капіталу. На цій стадії циклу визначається яка частка економічної ренти буде спрямована на відтворення земельних ресурсів, що вплине на подальший їх стан та можливість задовольняти нові потреби. У гіршому випадку нові потреби будуть пов'язані з необхідністю відновлення екологічної рівноваги земельних ресурсів.

У розглядуваному відтворювальному циклі тріада "діяльність-стимул-споживання" виступає базисною в питанні обґрунтування необхідності розробки економічного механізму відтворення земельних ресурсів та вибору основних його інструментів.

1.3. Фінансово-економічні важелі відтворення земельних ресурсів

Важливість і необхідність відтворення природного середовища визначається не лише свідомістю природокористувачів, але й закріплюється формальними інститутами. Зокрема, Конституція України передбачає, що кожна людина не лише "має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди" (ст. 50), але й "зобов'язана не заподіювати шкоду природі..., відшкодувати завдані їй збитки" (ст. 66) [1]. Звичайно, що дотримання прав природокористувачів та виконання ними їх обов'язків залежить від того наскільки розробленими, розвиненими та гармонізованими є формальні та неформальні інститути в сфері природокористування. Інституціональна база використання та відтворення природних ресурсів у розвинених країнах світу побудована таким чином, що

передбачає ефективну систему екологічної відповідальності через реалізацію принципу: "Нераціонально використовуєш природу – плати!". Така відповідальність побудована на законодавчо жорстких економічних та адміністративних санкціях до тих природокористувачів, котрі не дотримуються чинних нормативів, стандартів, вимог та обмежень у сфері природокористування.

Вітчизняні реалії природокористування доводять, що основною проблемою є те, як співвідносяться між собою величина шкоди, завданої природі та міра відповідальності природокористувача за нанесення цієї шкоди. Як правило землекористувачі мають різні виміри відповідальності за результати своєї еколого-економічної діяльності на землі. Якщо землекористувач не отримує економічної вигоди від результатів господарської діяльності на землі, то він або банкрутує, або диверсифікує своє виробництво. У результаті втрачається частина ресурсів, які були вкладені у виробничий процес на землі та недоотримується потенційний прибуток від господарської діяльності. Тобто міра відповідальності за неприбуткове землекористування – найвища.

У випадку негативного екологічного впливу на земельні ресурси, що знаходить свій прояв у нанесенні шкоди земельній ділянці та навколишньому середовищу, суспільству землекористувач несе "символічну" міру відповідальності. Природоохоронне законодавство є відносно гуманним по відношенню до забруднювачів, а система покарання – нестимулюючою. Окрім того вітчизняні інституції у сфері управління аграрним природокористуванням функціонують із проявами певних порушень, що досліджено в праці [91], а тому не можуть вести ефективну боротьбу із порушниками природного середовища.

Отже, не слід очікувати надто швидкого переходу сфери аграрного землекористування до реалізації засад сталого розвитку. Концепція сталого розвитку України так і залишиться ще одним нереалізованим національним продуктом до тих пір, поки відповідальність природокористувачів (землекористувачів) за негативні екологічні наслідки діяльності не зрівноважиться з тією мірою відповідальності, яку вони несуть в економічній сфері. Тому повинен бути збережений баланс не лише між результатами економічної (екологічної) діяльності на землі та відповідальністю за

її наслідки, але й слід установити рівновагу між економікою та екологією за критерієм величини та повноти відповідальності.

Лише за цих обставин можна буде досягти сталого розвитку сфери землекористування, який з точки зору А. Мартина, в економічній сфері проявляється в підвищенні інвестиційної привабливості землекористування, більш раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу земель; в екологічній сфері – гарантуванні техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності людини, збереження та збагачення довкілля; соціальній сфері – поліпшенні умов праці й життя сільського населення, створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, усунення регіональних відмінностей в умовах життєдіяльності на теренах України [77, с. 35].

Забезпечення реалізації основного принципу землекористування – платити той, хто використовує земельні ресурси та чинить шкоду землі, вимагає розробки дієвого механізму відтворення земельних ресурсів та обґрунтування економічних інструментів продуктивного впливу цього механізму на відтворювальний цикл процесу землекористування. Адже як зазначає П. Коренюк, напрями зусиль із охорони й розширеного відтворення природної родючості ґрунтів (їх природного стану) мають органічно увійти в організаційно-економічний механізм ринкового господарювання і автоматично забезпечуватися засобами ринкових відносин [64, с. 62]. При цьому механізмам регулювання відтворювального процесу належить провідне місце у формуванні нових виробничих відносин [13, с. 14].

Щодо механізму регулювання відтворювального процесу, то в принципі в літературних джерелах він, як самостійний елемент, окремо не описаний. Як правило його складові присутні в іншому, більш інтегрованому понятті – "економічний механізм природо-користування". Загалом зміст поняття "механізм" в економічній енциклопедії трактується як система, пристрій, спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності [52, с. 355]. З точки зору макроекономіки поняття "економічний механізм" можна визначити як практичний вираз системи виробничих відносин, що включають у себе засновану на інтересах (відповідальності) сукупність економічних важелів і регуляторів виробництва [107, с. 3].

У вітчизняній теорії аграрного природокористування можна виділити два основних підходи до трактування фундаментальних основ такого механізму. Так, одна група вчених вважає, що економічний базис, підґрунття економічного механізму природокористування формують відносини власності. Зокрема Є. Мішенін визначає, що економічну основу для раціонального використання і відтворення земельних ресурсів формують відносини власності на природні ресурси. При цьому відносини власності, зазначає науковець, є глибинною основою господарського механізму агроприродокористування, що систематизує і визначає форми та методи аграрного господарювання [80, с. 232].

Я. Коваль та І. Антоненко також притримуються думки, що форма власності на засоби виробництва і агроприродні ресурси є глибинною сутністю еколого-економічних відносин, які обумовлюють структуру організаційно-економічного та правового механізмів природокористування [59].

Інші вчені трактують економічний механізм природокористування з методичних позиції реалізації принципів раціонального природокористування. Зазначимо, що П. Коренюк розглядає такий механізм через призму організаційно-управлінських, економічних, адміністративно-правових засобів для реалізації принципів раціонального природокористування [62, с. 55].

М. Хвесик та В. Голян вважають, що основу економічного механізму природокористування формує блок заходів планування раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля; блок фінансового забезпечення природокористування та блок стимулювання раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища [135, с. 165].

Існують точки зору на економічний механізм з позиції інструмента фіскально-розподільчої політики держави в сфері природокористування. Так, О. Фомичова вважає, що економічний механізм природокористування є системою заходів, методів, способів вилучення державою плати із суб'єктів господарювання, які використовують земельні ресурси в цілях забезпечення власної діяльності та розподілу отриманих коштів на природоохоронні та природовідновлювальні заходи [131, с. 165].

З нашої точки зору слід схилитися до трактування економічного механізму природокористування з позиції забезпечення раціонального використання земельних ресурсів. При цьому можлива його диференціація в контексті різноманіття форм власності на землю для того, щоб забезпечити достатній рівень цілісності управління природо-господарською системою.

З точки зору В. Трегобчука одним із важелів ефективної природоохоронної діяльності та функціонування господарського комплексу країни на засадах сталого розвитку є принципово новий екологоспрямований економічний механізм природокористування [118, с. 15]. Забезпечення виконання механізмом функцій сталого, ефективного і збалансованого розвитку сфери аграрного землекористування вимагає розгляду його функціонального змісту, тобто того, як і за допомогою чого здійснюється вплив на господарські процеси, які зміни та результати він провокує тощо.

Спонукальна дія економічного механізму природокористування проявляється через диверсифікованість та функціональні можливості його інструментів. Останні, на думку О. Веклич, виступають методами стимулювання раціонального господарювання (система оподаткування, фінансування, кредитування; система санкцій за деструктивне господарювання тощо) [28, с. 62].

Л. Мельник розглядає еколого-економічні інструменти механізму аграрного природокористування. Під ними вчений розуміє засоби (методи, важелі) впливу на фінансовий стан економічних суб'єктів з метою орієнтації їх діяльності в економічно сприятливому напрямі. Науковець поділяє економічні інструменти на три групи: ціни на ресурси, економічні вигоди, перерозподільні платежі/виплати [79, с. 335].

Окрім науковці виділяють три типи інструментів, які складають економічний механізм природокористування. До першої групи вони відносять інструменти, спрямовані на дотримання вимог та здійснення певних заходів (нормативне регулювання, плата за ресурси та забруднення, штрафні санкції); другу групу складають інструменти, що спонукають до здійснення захисних функцій (пільги, переваги, податкова система); у третю групу включають інструменти підтримки виконавців під час проведення захисних дій

(субсидії, кредити, пільгові позики, пільгове оподаткування, фінансування зі спеціалізованих фондів) [134, с. 154].

До складових економічного інструментарію природокористування М. Римар, Н. Савчук й О. Савчук відносять нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення, фінансово-економічні методи, фінансово-економічні важелі, фінансово-економічні стимули, фінансово-економічні санкції [99, с. 18].

До механізмів регулювання раціонального використання й охорони земель, на думку М. Хвесика, доцільно включати: установлення податкових і кредитних пільг тільки землевласникам, які виконують за власні або позичені кошти заходи по відтворенню родючості ґрунтів, поліпшенню якісного стану земель (звільнення від оподаткування частини прибутку, яка включається в землеохоронні інвестиції, виплата державою процентів по кредитах, що використовуються на охорону земель); бюджетне фінансування робіт по відновленню земель, що зазнали порушення не з вини сільськогосподарських землекористувачів, а також заходів з тривалим строком дії (реконструкція агроландшафтів, значна по території трансформація угідь, будівництво гідромеліоративних систем, тощо); звільнення землекористувачів від сплати податку на земельні ділянки, які знаходяться в стані рекультивациі чи сільськогосподарського освоєння впродовж проектного періоду проведення робіт; часткова компенсація товаровиробникам доходу, не отриманого в результаті тимчасової консервації деградованих земель; прискорена амортизація основних фондів земле- і природоохоронного значення; встановлення на екологічно чисту продукцію цінних надбавок, розмір яких відшкодував би землекористувачам додаткові витрати, пов'язані з охороною ґрунтів. Також науковець визначає необхідність передбачення системи економічних та юридичних санкцій за погіршення якості, порушення або знищення ґрунтового покриву [137, с. 26].

Окремі науковці розглядають механізм фінансово-економічного регулювання землекористування як систему заходів фінансового впливу, спрямованих на реалізацію земельної політики держави, забезпечення прав землевласників та землекористувачів, установлення соціально справедливих платежів за землю, економічне стимулювання раціонального та ефективного землекористування, на захист земель сільськогосподарського

призначення від виснаження, зниження родючості ґрунтів, самозахоплення. На їх думку повноцінна система фінансово-економічних регуляторів земельних відносин повинна включати: земельний податок; орендну плату за землю; компенсаційні платежі в разі вилучення земель; компенсаційні виплати в разі консервації земель; заохочення (премії) за підвищення якості земель; платежі за зниження родючості ґрунтів; податки в цивільному земельному обігу; нормативну ціну землі; ринкову ціну землі; заставну ціну землі; податкові пільги; інвестиційно-кредитні стимулятори; штрафні платежі та фінансові санкції [136, с. 403-404].

Таким чином, арсенал інструментів економічного механізму природокористування є досить різнобічним та широким. Загалом їх можна згрупувати за функціональним призначенням: інструменти економічного стимулювання та інструменти економічно-правової відповідальності. Саме так класифікують економічні інструменти механізму природокористування за кордоном. Економічні стимули природоохорони там передбачають: пільгове кредитування фірм і об'єднань, які вкладають кошти в природоохоронні заходи; субсидії на придбання та освоєння технічно досконалого, екологічно безпечного обладнання; безпроцентні позики на придбання очисних споруд, екологічно безпечних технологій; пільгові терміни амортизаційного списання природоохоронних фондів; звільнення від податків частини прибутків, які спрямовуються на будівництво природоохоронних об'єктів або впровадження екологічно чистої продукції, врахування екологічних затрат при вирішенні питання обґрунтованості підвищення цін на споживчі товари. Заходи примусового характеру в системі економічного регулювання природокористування за кордоном передбачають: податкові платежі за забруднення навколишнього природного середовища чи окремих його ресурсів понад гранично допустимі норми; штрафні санкції за недотримання природоохоронного законодавства, порушення екологічних стандартів; екологічний податок на прибуток тих товаровиробників, що застосовують екологічно небезпечні технології; установлення норм плати за природні ресурси залежно від їх якісного стану [119, с. 65-66].

Система стимулювання раціонального використання сільськогосподарських земель повинна передбачати набір

фінансово-економічних інструментів щодо: диференціації податково-кредитних пріференцій тим землекористувачам, котрі раціонально використовують земельні ділянки; звільнення від сплати земельного податку за земельні ділянки, які перебувають у стадії сільськогосподарського освоєння чи поліпшення; компенсації доходів землевласників та землекористувачів, землі котрих перебувають у тимчасовій консервації; компенсації збитків землевласникам та землекористувачам за порушення їх земельних угідь третіми особами.

В якості економічних інструментів стимулювання, збереження та відтворення природного ресурсного потенціалу В. Борисова розглядає страхування, оподаткування, аудит, інвестиції [21]. При цьому основним напрямом інвестування природного ресурсного потенціалу визначається еколого-економічна його форма, яка зводиться до здійснення заходів із підвищення родючості ґрунту [22].

Система відповідальності передбачає застосування набору фінансово-економічних інструментів, що передбачають здійснення відшкодування збитків заподіяних: вилученням сільськогосподарських угідь для цілей не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом; внаслідок тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь для інших видів використання, погіршення якості сільськогосподарських угідь, приведення сільськогосподарських угідь у непридатний для подальшої господарської діяльності стан; псування сільськогосподарських угідь, їх забруднення, засмічення; приховування від обліку та реєстрації даних про стан сільськогосподарських угідь, розміри площ земельних ділянок, перекручування цих даних; не проведення рекультивациі порушених земель, знищення або пошкодження протиерозійних, гідротехнічних споруд, захисних насаджень; ухилення від державної реєстрації земельних ділянок та подання недостовірної інформації щодо них; ухилення від проектів внутрігосподарського землеустрою, знищення межових знаків меж землекористування, несвоєчасне повернення тимчасово займаних земель.

Сучасний стан розвитку сфери аграрного землекористування в умовах становлення ринкової системи господарювання з приватною формою власності на землю як її базису вимагає нових підходів до землекористування та обґрунтування дієвості фінансово-економічного механізму його регулювання. Уважаємо, що нині

постала необхідність обґрунтування саме фінансово-економічного механізму землекористування з визначальною роллю відтворувальної функції. Це дасть змогу мінімізувати порушення та забруднення агроландшафтів, покращити екологічну ситуацію, а в результаті – підвищити економічну ефективність та фінансову стійкість аграрного землекористування.

Орієнтований на відтворення земельних ресурсів фінансово-економічний механізм землекористування повинен обов'язково враховувати інструменти, які покликані сприяти охороні земельних ресурсів від виснаження, забезпечувати відтворення економічної родючості та охорону земельних ресурсів від забруднення та його попередження (екологічне відтворення).

Окрім науковці вважають, що на фоні поглиблення структурно-динамічних змін у відтворувальних процесах землі як головного природного ресурсу, а також абсолютного зниження його віддачі потребує серйозного удосконалення економіко-екологічний механізм відтворення землі. Пропонується посилити дію економічних важелів, до яких відносять пільгове оподаткування та кредитування, цільові ціни на засоби виробництва, обов'язкове страхування якості земельних ресурсів [86, с. 111].

Кузьменко О.Б. виділяє економічний механізм відтворення продуктивності земель. При цьому до економічного механізму відносяться амортизація та витрати. На думку автора економічний механізм повинен діяти в комплексі з організаційними та нормативно-правовими засобами (інформаційне забезпечення, індикативне планування, ліцензування) [69, с. 152].

Ураховуючи думки науковців, котрі працювали над проблемою раціонального використання, охорони та відтворення земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, слід виділяти не економічний механізм відтворення земельних ресурсів, а саме фінансово-економічний. Оскільки більшість інструментів такого механізму мають фінансову природу, крім цього підкреслюється важливість фінансового забезпечення відтворення земель сільськогосподарського призначення. Не менш важливим є той аспект, що не завжди економічна діяльність по використанню природних ресурсів у сфері економіки природокористування дозволяє формувати стійку фінансову платформу для відтворення цих ресурсів. Тому перелік інструментів фінансово-економічного

механізму відтворення земельних ресурсів повинен бути дещо ширшим і враховувати основні цикли відтворення земельних ресурсів. Окрім того потребує дефініції безпосередньо механізм відтворення земельних ресурсів. З нашої точки зору *фінансово-економічний механізм відтворення земельних ресурсів слід розглядати як сукупність синергетичної дії фінансово-економічних інструментів, що визначають характер розвитку еколого-економічних відносин у сфері аграрного землекористування та правила прийняття рішень землекористувачами в ході здійснення господарської діяльності, забезпечують активність поведінки безпосередніх учасників відтворюваного процесу та створюють стійку фінансову базу відтворення.*

Принциповими засадами формування такого механізму є: універсалізм та адаптивність застосування відповідно реальному стану земельних ресурсів; децентралізація ресурсів отримуваних у ході застосування фінансово-економічних інструментів механізму; випереджальний характер, що дозволяє попереджати деградацію земельних ресурсів; детермінація першочергової ролі та значення приватних землекористувачів у відтворювальних процесах.

Фінансово-економічний механізм відтворення земельних ресурсів покликаний упорядкувати еколого-економічну поведінку землекористувачів, спрямовувати їх діяльність на забезпечення цілісності відтворювального циклу в землекористуванні. Цілісність відтворювального циклу в сфері аграрного землекористування відзначається здатністю суб'єктів господарської діяльності визнати та компенсувати власні недоліки у використанні земельних ресурсів, їх можливостями акумуляції достатньої кількості фінансових ресурсів для комплексного відновлення спожитих властивостей землі й забезпечення подальшої збалансованості процесу землекористування. Структурно-логічна схема фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів приведена на рис. 1.4.

Гармонійне сполучення інструментів розглядуваного механізму в єдине ціле представляє собою архітекtonіку відтворювального циклу землекористування. При цьому інструменти виступають засобами впливу на хід відтворювальних процесів.

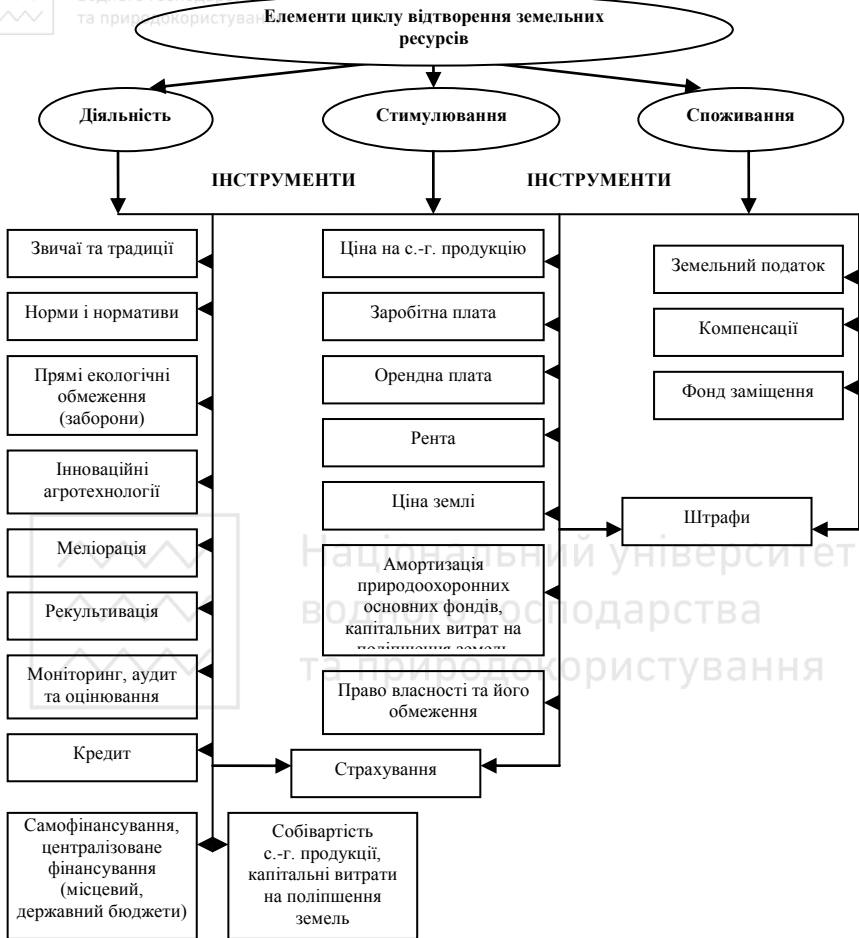

Рис. 1.4. Архітектура інструментів механізму відтворення земельних ресурсів

Попри фінансові та економічні інструменти, механізм відтворення земельних ресурсів включає інструменти організаційного характеру, без яких, на наш погляд, неможлива ефективна дія фінансово-економічного інструментарію відтворення. Кожному елементу циклу відтворення земельних ресурсів відповідає властивий йому набір інструментів, який дозволяє

повністю реалізувати даний етап відтворення та забезпечити цілісність, завершеність відтворювального процесу.

Діяльність у сфері відтворення земельних ресурсів передбачає необхідність застосування наступного інструментального набору: звичаї та традиції, норми і нормативи, прями екологічні обмеження, інноваційні агротехнології, меліорація, рекультивация, моніторинг, оцінка, кредит, види державних трансфертів та державні замовлення, виробнича собівартість, страхування.

Звичаї та традиції формують культуру господарювання на землі, визначають наскільки глибокими повинні бути процеси відтворення земельних ресурсів. Вони є незалежними інструментами, а тому можуть бути трансформовані лише під дією хронологічного процесу. Насильницьке втручання, намагання адміністративно вплинути на неформальні інститути призводить до зміни масштабу та тривалості відтворювального процесу.

Встановлення норм і нормативів дозволяє визначити певні рамки, межі раціональності землекористування, вихід за які зумовлює потребу розширеного відтворення земельних ресурсів. Безпосередньо в процесі відтворення нормативи санкціонують мінімальні вимоги до збереження природних територій у складі землеволодінь та землекористувань, граничного внесення мінеральних добрив тощо.

Прямі екологічні обмеження – це інструмент, який впливає на характер відтворення земельних ресурсів, оскільки вводить обмеження на: рівень розорюваності земель; максимальний розмір полів; мінімальну кількість культур у сівозміні, та порядок розміщення в ній ерозійно-небезпечних культур; концентрацію землеволодінь та землекористувань тощо.

Інноваційні агротехнології є інструментами за допомогою яких реалізується безпосередня господарська діяльність пов'язана із використанням земель. Характер біологізації агротехнологій впливає на тип відтворення. За умови ведення біологічного землеробства буде забезпечуватися висока екологічність, а тип відтворення земель – наближеним до простого.

Роль меліорації, як інструменту механізму відтворення земельних ресурсів полягає в тому, щоб: "сприяти перетворенню малоцінних, непридатних для сільськогосподарського використання

земель в родючі та захистити їх від посух, паводків, підтоплень, засолення тощо. Це шлях до покращення ландшафту [60, с. 169].

Рекультивация є одним із найважливіших технічних засобів відтворення земельних ресурсів. Вона дозволяє відновити землі, що вийшли з обігу. Адже порушенні землі справляють значний вплив на навколишнє середовище: виносять на поверхню токсичні породи, запилюють атмосферу, змінюють режим ґрунтових вод, сприяють утворенню значних мас ґрунтового шару, що накопичується у відвалах.

Роль моніторингу, як інструменту відтворення земельних ресурсів, полягає: у забезпеченні систематичною оперативною інформацією про процеси з позиції того, до яких наслідків у майбутньому може призвести досягнутий стан землекористування, виходячи з розвитку в минулому; у виявленні критичних точок протікання відтворювального процесу; у визначенні можливих альтернатив розвитку на основі нормативних прогнозів досягнення заданих цілей в умовах, що склалися на даний момент часу.

Аудит, як інструмент фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів, покликаний забезпечувати періодичною та об'єктивною інформацією про те, яким чином здійснюється використання земельних ресурсів, наскільки повними є заходи по відтворенню земель та в якій мірі застосовувані нормативи, вимоги до землекористувача відповідають реальному стану його земельної ділянки та прагненню поліпшити цей стан.

Інструмент оцінювання є тісно пов'язаний із моніторингом. Він слугує для фактичного відображення еколого-економічного стану використання земельних ресурсів у порівнянні з нормативними параметрами.

Самофінансування передбачає відшкодування витратів землекористувача по відтворенню земельних ресурсів, а також передбачає розвиток заходів по відтворенню земельних ресурсів за рахунок власних джерел землекористувача. Самофінансування заходів із відтворення земельних ресурсів допускає залучення кредитних ресурсів.

Кредит, трансферти з державних та місцевих бюджетів, виробнича собівартість, страхування – фінансово-економічний інструментарій циклу відтворення земельних ресурсів у фазі діяльності. Інструменти кредитування, субсидування, дотування

відіграють важливу роль в організації господарської діяльності на землі. Її відповідність фінансовим можливостям дозволяє активно реалізовувати принцип раціонального землекористування та створити належні умови для відтворення земельних ресурсів.

Виробнича собівартість продукції, яка вирощується на землі, величина витрат на природоохоронні заходи є досить специфічними інструментами, роль яких насамперед полягає в індикації можливостей суб'єктів відтворювального циклу забезпечувати належні умови для відновлення земельних ресурсів. Ці інструменти також сигналізують про хід робіт із репродуктивності земель у минулі періоди.

Інструмент страхування у відтворювальній фазі діяльності слугує початковою умовою здійснення господарської діяльності на землі. Без страхування екологічних ризиків розпочинати господарську діяльність на землі недоцільно.

Зовсім іншу роль відіграє інструмент страхування у фазі стимулювання циклу відтворення земельних ресурсів. На цій стадії відтворення страхування слугує стимулом до збереження та відновлення якісних характеристик земельного ресурсного потенціалу та виступає елементом фінансового забезпечення відтворювальних процесів. Окрім страхування фаза стимулювання репрезентована наступними інструментами: ціна на продукцію, заробітна плата, орендна плата, рента, ціна землі, амортизація природоохоронних основних фондів, штрафи, права та їх обмеження. Усі ці інструменти (окрім двох останніх) характеризуються як суто економічні. Інструменти фази стимулювання відновлення земель є засобами активізації економічних інтересів, формою реалізації економічних відносин між учасниками процесу виробничої діяльності на землі й спонукальними чинниками здійснення відтворювального процесу.

Ціна на сільськогосподарську продукцію повинна забезпечувати ефективність господарської діяльності на землі, ефективність заходів щодо збереження земельних ресурсів. Ціна продукції землі як інструмент має враховувати активізацію землекористувачів щодо збереження земельних ресурсів. У такому разі цей інструмент дозволяє забезпечити фінансування циклу відтворення земельних ресурсів за рахунок власних засобів землекористувачів,

стимулювати останніх до більш комплексного використання земельних ресурсів.

Інструменти заробітної плати, орендної плати, ренти є заохочувальними до здійснення заходів із відтворення земельних ресурсів, а також виступають інструментами фінансування заходів із відновлення земель.

Ціна землі та відтворення земель є взаємозв'язаними. Власник землі отримує за неї більшу ціну за умови розширеного відтворення земельних ресурсів. Відсутність проведення заходів із відновлення якісних параметрів земель є підставою для зниження її ціни, адже в цьому випадку цільова корисність земельних ресурсів знижується. Цей інструмент є визначальним при розрахунку розміру шкоди від забруднення земельних ресурсів та встановлення стимулювання за раціональне землекористування.

Інструмент амортизації природоохоронних основних фондів, капітальних витрат на поліпшення земель – це такий інструмент, який покликаний забезпечувати розширене відтворення земельних ресурсів через просте відтворення природоохоронних основних фондів. Коли здійснюється амортизація меліоративних споруд, дренажних систем тощо, то з'являються більш можливі для застосування значно продуктивніших чи морально новіших засобів, а це, в свою чергу, визначає можливості розширеного відтворення земель через збільшення їх економічної родючості.

Інструмент права власності та його обмеження також прямо впливають на інтенсивність робіт із відтворення земельних ресурсів. При цьому роль права, як основного регламентуючого інструмента господарської діяльності на землі, підсилюється паралельним впливом інших інструментів економічного характеру. Прийнято вважати, що лише приватний власник може забезпечувати належні умови для відтворення земель. Але це, на наш погляд, можливо за умов наявності достатніх фінансових ресурсів. Інша дія цього інструменту проявлятиметься за умови, якщо результати господарської діяльності на землі носитимуть суспільний характер. У випадку різкого скорочення родючості наноситься не лише особиста шкода, але й шкода нинішнім та майбутнім поколінням, зменшуються їх можливості задоволення потреб, скорочуються можливості ефективної зайнятості на землі. Якщо розмір шкоди неможливо компенсувати індивідуальними

зусиллями землекористувача, то дія інструменту права полягатиме в трансформації або переході права приватної власності на конкретну земельну ділянку.

Штрафи – це інструмент, що реалізує дію функції відповідальності в системі відтворення земельних ресурсів. На наш погляд це є цілком стимулюючий інструмент, якщо економічна відповідальність зумовлена дією штрафних санкцій така, що суттєво скорочує поточну економічну вигоду землекористувача.

Цілком іншу роль виконує розглядуваний інструмент у фазі споживання циклу відтворення земельних ресурсів. На цій стадії відтворення інструмент спричиняє результативну, продуктивну дію за наслідками діяльності, виходячи із регламентованості та можливості інструментів стимулювання. Визначальну роль даний інструмент повинен відігравати саме в ході поточного протікання процесу відтворення земельних ресурсів, а не в окремих екстремальних випадках. Вектор дії інструмента доцільніше направляти на покарання винного в деградації, а не на відшкодування збитків. Це допоможе сформувати світоглядну культуру землекористувача, стимулюватиме динаміку переходу до екологобезпечних агротехнологій.

Фаза споживання характеризується певним підбиттям підсумків здійснення відтворювального циклу. На наш погляд вона може бути представлена такими інструментами як: земельний податок, компенсації, фонд заміщення. Податковий інструмент дозволяє акумулювати ресурси для фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів; відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості; економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів.

Компенсації покликані забезпечувати землекористувачів ресурсами для відшкодування втрат доходів землевласників землекористувачів внаслідок тимчасової консервації земель, порушених не з їх вини; виведення сільськогосподарських земель з обороту для регіональних та державних потреб.

Фонди заміщення слугують для накопичення ресурсів, які відраховуються з прибутку, задля здійснення розширеного відтворення основних фондів природоохоронного значення.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Таким чином, функціональна призначеність фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів полягає в збалансуванні фінансово-економічного аспекту землекористування з агрофізичним, агрохімічним та біологічним. Ефективне відтворення земельних ресурсів дозволяє перейти на екологічно зрівноважений, економічно ефективний і соціально спрямований розвиток сфери аграрного землекористування.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Розділ 2

ДІАГНОСТИКА ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ РЕГІОНУ

2.1. Роль екологічного фактора у використанні земельних ресурсів регіону

Основним багатством Волинської області, як аграрного регіону держави, виступають земельні ресурси. Загальний земельний фонд області станом на 1 січня 2008 р. дорівнює 2014,4 тис. га., з них 1052,2 тис. га або 52 % займають сільськогосподарські угіддя, що свідчить про високий рівень сільськогосподарської освоєності земель. Динаміка зміни структури земельного фонду Волинської області відображена в табл. 2.1.

У структурі сільськогосподарських угідь області найбільшу питому вагу займає рілля. У структурі угідь у 2007 р. вона займала 33 % (674,9 тис. га), тоді як питома вага пасовищ становила 10,3 % (207,2 тис. га), сіножатей – 8 % (158,7 тис. га), багаторічних насаджень – 0,6 % (11,4 тис. га). Площі сільськогосподарських угідь у Волинській області за період 2000-2007 рр. мають тенденцію скорочуватися (у 2007 р. у порівнянні з 2000 р. – на 6,5 тис. га) (табл. 2.2). Відмітимо, що трансформація сільськогосподарських угідь частково здійснювалася за рахунок скорочення площ землі під

**Динаміка структури основних видів земельних угідь
Волинської області**

Види угідь	2004 рік		2005 рік		2006 рік		2007 рік	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Загальна територія, у тому числі	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100	2014,4	100
1. Сільськогосподарські угіддя, з них:	1054,8	52,36	1054,1	52,33	1053,3	52,3	1052,2	52,2
- рілля	673,5	33,43	675,0	33,5	675,1	33,6	674,9	33,5
- багаторічні насадження	11,3	0,56	11,4	0,57	11,4	0,57	11,4	0,57
- сіножаті і пасовища	370,0	18,37	367,7	18,25	366,8	18,2	366,8	18,2
2. Ліси й інші лісовкриті площі, з них:	689,8	34,24	690,8	34,29	691,8	34,34	693,5	34,4
- вкритих лісовою рослинністю	638,8	31,71	639,1	31,72	640,0	31,73	641,4	31,8
3. Забудовані землі	57,1	2,83	56,6	2,8	57,0	2,82	57,5	2,85
4. Відкриті заболочені землі	116,1	5,76	116,3	5,77	116,0	5,75	115,7	5,74
5. Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (піски, яри, землі зайняті зсувами, щебенем тощо)	17,1	0,85	17,1	0,85	17,1	0,85	17,5	0,86
6. Інші землі	7,6	0,38	7,6	0,38	7,5	0,37	7,5	0,37
Усього земель (суша)	1969,1	97,75	1969,0	97,74	1968,8	97,73	1968,8	97,73
Території, що покриті поверхневими водами	45,3	2,248	45,4	2,25	45,6	2,26	45,4	2,25

Розраховано: форма 6-зем. Розділ 1. "Землі, які входять до адміністративно-територіальних одиниць" // Головне управління земельних ресурсів у Волинській області.

**Динаміка зміни площ сільськогосподарських угідь
та ріллі в регіоні**

Категорії землекористувачів	2000 рік		2005 рік		2006 рік		2007 рік	
	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%
Сільськогосподарські угіддя								
Усього	1058,7	100	1054,1	100	1053,3	100	1052,2	100
Сільгосп- підприємства	535,6	50,5	296,4	28,1	279,5	26,5	264,8	25,2
Господарства населення	355,6	33,6	577,3	54,8	588	55,8	591,4	56,2
Землі користувачів ін. категорій	16,5	1,5	18,0	1,7	16,3	1,6	15,8	1,5
Землі запасу та землі не надані у власність і постій- не користування	151	14,4	162,4	15,4	169,5	16,1	180,2	17,1
Рілля								
Усього	676,9	100	675	100	675,1	100	674,9	100
Сільгоспідприєм- ства	369,9	54,6	231,3	34,3	222,7	33	215,3	31,9
Господарства населення	248,9	36,8	378,4	56	387,3	57,4	395,1	58,5
Землі користувачів ін. категорій	5,8	0,9	7,9	1,2	6,2	0,9	5,9	0,9
Землі запасу та землі не надані у власність і постій- не користування	52,3	7,7	57,4	8,5	58,9	8,7	58,6	8,7

Розраховано: за даними Головного управління земельних ресурсів у Волинській області.

ріллею. Так, у 2007 р. у співставленні з 2000 р. площа ріллі в регіоні зменшилася на 2 тис. га.

У розрізі основних землекористувачів найбільша питома вага сільськогосподарських угідь та ріллі припадає на господарства громадян. Хоча в 2000 р. основні масиви сільськогосподарських угідь та ріллі були сконцентровані в сільськогосподарських підприємствах. Відмітимо, що частка сільськогосподарських угідь

та ріллі, що припадають на господарства населення протягом 2005-2007 рр. поступово зростає. За період 2005-2007 рр. у порівнянні з 2000 р. має тенденцію до зростання питома вага сільськогосподарських угідь, що відносяться до земель запасу та земель не наданих у власність та постійне користування.

Площі сільськогосподарських угідь регіону, які відносяться до земель запасу становлять 72,6 тис. га, до земель резервного фонду – 68,3 тис. га, до земель загального користування – 39,3 тис. га.

Інтенсивність використання сільськогосподарських угідь Волинської області за досліджуваний період незначно зросла. Якщо в 2000 р. питома вага ріллі в структурі сільськогосподарських угідь становила 63,9 %, то в 2005 р. – 64 %, а в 2006-2007 рр. – 64,1 %. Водночас слід відмітити зменшення рівня інтенсивності використання орних земель, так у 2000 р. коефіцієнт використання ріллі становив 0,85, а на протязі 2005-2007 рр. він зменшувався з 0,77 у 2005 р. до 0,76 – у 2006 р. та 0,74 – в 2007 р.

При зниженні сільськогосподарської освоєності та розораності сільськогосподарських угідь екологічна стійкість ландшафтів зростає. Оцінюючи рівень впливу якісного складу угідь на екологічну стабільність території розрахуємо коефіцієнт екологічної стабільності території. Коефіцієнт екологічної стабільності території розраховують за формулою [94, с. 21]:

$$K_{\text{ек.ст.}} = \frac{\sum K1_i \times P_i}{\sum P_i} \times K_p,$$

де $K1_i$ – коефіцієнт екологічної стабільності угідь i -го виду;

P_i – площа угідь i -го виду;

K_p – коефіцієнт морфологічної стабільності рельєфу ($K_p=1$ для стабільних і $K_p = 0,7$ для нестабільних територій).

За період 2004-2007 рр. коефіцієнт екологічної стабільності території досліджуваного регіону становив 0,58, що свідчить про те, що екологія території Волинської області характеризується як середньо стабільна.

Раціональна структура посівних площ сільськогосподарських культур також позитивно впливає на екологічний стан земельних ресурсів. Позитивний вплив на екологію землекористування справляє така структура посівів сільськогосподарських культур, де

частка багаторічних трав є відносно високою (принаймні не менше третини загальної посівної площі). У досліджуваному регіоні найбільшу частку в структурі посівів займають зернові культури (табл. 2.3). Частка ґрунтовиснажуючих технічних культур у досліджуваному регіоні за розглядуваний період немає чіткої тенденції до зростання чи зменшення. Найбільшу питому вагу в структурі посівів вони займали в 1990 р. та 2006 р. – відповідно 9,9 % та 8,1 %, найменшу – в 2000 р. та 2007 р. – 6,1 % та 6,3 % відповідно. Найбільша частка багаторічних трав у структурі посівів сільськогосподарських культур становила 17,3 % – в 2000 р., проте вже в 2005-2006 рр. їх питома вага зменшилася до 12,2 %, а в 2007 р. становила 13,4 %, що є менше її значення в періоді 1990 та 1995 років.

Таблиця 2.3

Динаміка структури посівних площ сільськогосподарських культур регіону

Сільсько-господарські культури	1995 рік		2000 рік		2005 рік		2006 рік		2007 рік	
	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%	тис.га	%
Вся посівна площа	694,9	100	574,7	100	522,3	100	510,7	100	496,7	100
Зернові	313,7	45,1	271,8	47,3	283,8	54,3	273	53,5	260,4	52,4
Технічні	48,9	7,0	35,2	6,1	34,2	6,5	41,4	8,1	31,5	6,3
Картопля та овочеві	75,4	10,9	89,8	15,6	80	15,3	78,3	15,3	78,6	15,8
Кормові, у тому числі	256,8	37,0	177,9	31,0	124,3	23,8	118	23,1	126,2	25,4
- однорічні трави	70	10,1	37,4	6,5	29,5	5,6	25,9	5,1	24,5	4,9
- багаторічні трави	103,5	14,9	99,6	17,3	63,9	12,2	62,1	12,2	66,4	13,4

Розраховано: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 129 с.

Екологічність використання, відтворення й охорони земельних ресурсів, на думку окремих науковців, виражається в збереженні, темпах відновлення природної родючості ґрунтів [94, с. 27]. Тому доцільно розглянути кількісні та якісні зміни основних параметрів, які впливають на природну родючість ґрунтів. Ґрунтові особливості

відіграють вагомую роль у визначенні спеціалізації системи землеробства.

На території Волинської області нараховується понад 700 ґрунтових відмін та їх комплексів [41]. Серед зональних типів ґрунтів найбільшу площу займають лучні та дерново-підзолисті ґрунти – відповідно 626 тис. га та 511 тис. га. Площа лісостепових опідзолених ґрунтів становить 183 тис. га, дернових – 180 тис. га. Найменшу частку займають типові чорноземи – 72 тис. га.

Життєве середовище для формування та розвитку рослинного організму створює гумус. Він виступає вагомим чинником формування потенціалу родючості ґрунтів. У Волинській області має місце тенденція до зменшення вмісту гумусу в ґрунтах (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Аналіз вмісту гумусу в ґрунтах регіону, %

Район	Тур обстеження, рр.			Відхилення (+,-)	
	VI	VII	VIII	VII до VI	VIII до VII
	1990-1994	1995-1999	2000-2004		
Лісостепова зона					
Горохівський	2,28	1,89	1,57	-0,39	-0,32
Іваничівський	2,02	1,82	1,52	-0,2	-0,3
Луцький	2,07	1,85	1,73	-0,22	-0,12
Перехідна зона					
Вол.-Волинський	1,82	1,74	1,67	-0,08	-0,07
Локачинський	1,83	1,63	1,54	-0,2	-0,09
Ківерцівський	1,6	1,57	1,57	-0,03	0
Поліська зона					
К.-Каширський	1,6	1,57	1,32	-0,03	-0,25
Ковельський	1,66	1,54	1,54	-0,12	0
Любешівський	1,72	1,60	1,62	-0,12	0,02
Любомльський	1,68	1,59	1,69	-0,09	0,1
Маневицький	1,79	1,76	1,75	-0,03	-0,01
Ратнівський	1,65	1,75	1,85	0,1	0,1
Рожищенський	1,69	1,64	1,55	-0,05	-0,09
Старовижівський	1,67	1,47	1,65	-0,2	0,18
Турійський	1,75	1,71	1,39	-0,04	-0,32
Шацький	1,67	1,50	1,65	-0,17	0,15

Розраховано: за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Найбільш багатими на гумус є ґрунти лісостепової частини Волинської області. Однак в останні роки рівень гумусу в них різко зменшився. Аналогічна тенденція характерна для ґрунтів усіх районів області. Проте мають місце виключення. За результатами останніх турів агрохімічного обстеження зріс вміст гумусу в ґрунтах Любомльського, Любешівського, Ратнівського, Старовижівського, Шацького районів.

Для створення умов росту продуктивності земельних ресурсів належна увага має приділятися вирішенню проблеми насичення ґрунтів мікроелементами. Основними мікроелементами, які відіграють важливу роль у забезпеченні належних умов життєдіяльності сільськогосподарських культур є фосфор та калій (рис. 2.1).

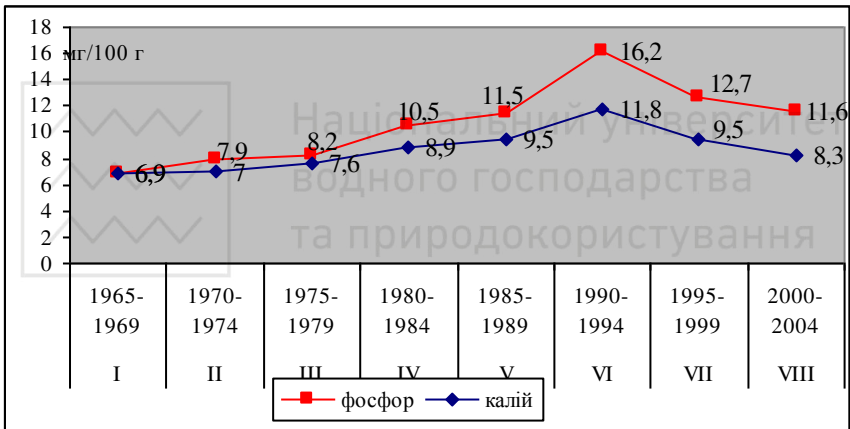

Рис. 2.1. Стан забезпечення ґрунтів регіону фосфором та калієм

Складено: за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Якщо до 1994 р. вміст фосфору та калію у ґрунтах регіону стабільно зростає, то в наступні роки дослідження мав місце розвиток тенденції до зменшення насичення ґрунтів зазначеними мікроелементами.

У ґрунтових породах земель сільськогосподарського призначення Горохівського, Камінь-Каширського, Ковельського, Луцького, Маневицького, Любомльського районів за період 2000-2004 рр. у порівнянні з періодом 1995-1999 рр. значно зменшився

вміст фосфору. За розглядуваний період зменшився вміст калію в ґрунтах Горохівського, Камінь-Каширського, Ковельського, Локачинського, Луцького, Рожищенського районів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка фосфору та калію в ґрунтах регіону, мг/кг

Район	Тур обстеження				Відхилення VIII до VII			
	VII (1995-1999 рр.)		VIII (2000-2004 рр.)		фосфор		калій	
	фосфор	калій	фосфор	калій	%	+,-	%	+,-
Лісостепова зона								
Горохівський	171	107	150	97	88	-21	91	-10
Іваничівський	135	107	141	102	104	6	95	-5
Луцький	152	111	139	94	91	-13	85	-17
Перехідна зона								
Вол.-Волинський	150	108	148	104	99	-2	96	-4
Локачинський	129	117	128	106	99	-1	91	-11
Ківерцівський	103	78	129	83	125	26	106	5
Поліська зона								
Камінь-Каширський	95	83	64	50	67	-31	60	-33
Ковельський	129	92	116	76	90	-13	83	-16
Любешівський	96	79	96	86	100	0	109	7
Любомльський	106	82	96	91	91	-10	111	9
Маневицький	116	64	89	67	77	-27	105	3
Ратнівський	80	82	103	75	129	23	91	-7
Рожищенський	99	97	98	83	99	-1	86	-14
Старовижівський	88	61	112	69	127	24	113	8
Турійський	136	73	112	77	82	-24	105	4
Шацький	127	68	91	63	72	-36	93	-5

Розраховано: за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Площа кислих ґрунтів у регіоні становить 223 тис. га, що складає 20,9 % від площі сільськогосподарських угідь. Рівень кислотного середовища ґрунтів лісостепової та перехідної зон регіону є більш нейтральним, ніж у поліській зоні (рис. 2.2). В Іваничівському, Ківерцівському, Ковельському, Любешівському, Любомльському, Турійському районах Волинської області рівень кислотного

середовища ґрунтів у VIII турі агрохімічного обстеження ґрунтів регіону в порівнянні з результатами VII туру став більш нейтральним. У Володимир-Волинському, Камінь-Каширському, Локачинському, Луцькому, Рожищенському районах рівень нейтральності кислотного середовища ґрунтів зменшився.

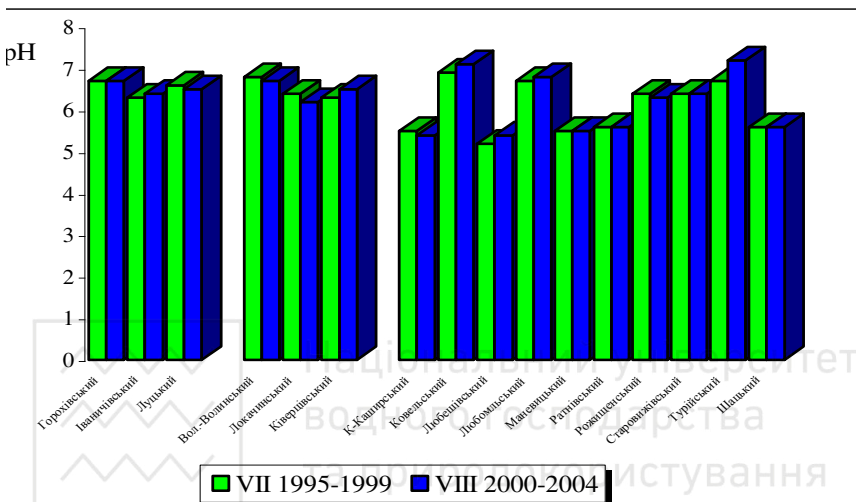

Рис. 2.2. Динаміка кислотності ґрунтів адміністративних районів регіону

Складено: за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

У Волинській області відсутні суттєві забруднення земель пестицидами та солями важких металів. Незначне перевищення гранично допустимої концентрації в ґрунтах препарату ДДТ має місце в Любешівському (на 0,118 мг/кг) та Маневицькому (на 0,003 мг/кг) районах. Регіональна тенденція забруднення ґрунтів пестицидами за досліджуваний період характеризується зменшенням (рис. 2.3).

Значної екологічної шкоди земельним ресурсам може завдавати забруднення ґрунтів викидами промислового виробництва (табл. 2.6).

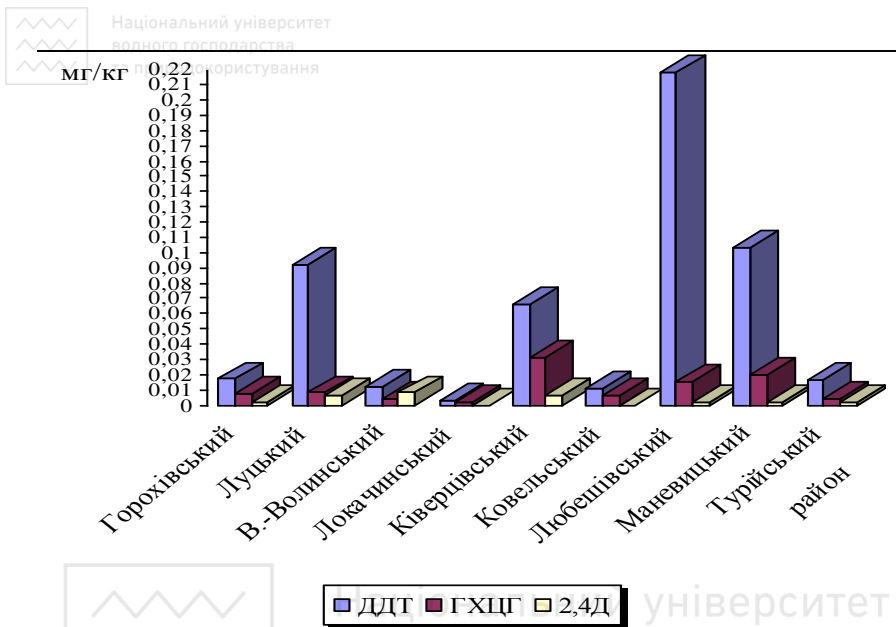

Рис. 2.3. Моніторинг максимальної залишкової кількості пестицидів у ґрунтах

Складено: за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Таблиця 2.6

Забруднення ґрунтів солями важких металів (VIII тур обстеження)

Район	Важкі метали	Вміст солей важких металів, мг/кг			
		мінімальний	середній	максимальний	ГДК
1	2	3	4	5	6
Лісостепова зона					
Горохівський	мідь	2,6	1,5	4,2	55
	цинк	1,5	1,2	3,5	23
	свинець	2,6	1,1	3,5	30
	кадмій	0,17	0,12	0,2	3
	ртуть	0,009	0,01	0,017	2,1
Луцький	мідь	3	2,5	6	55
	цинк	2,6	0,6	3,2	23

1	2	3	4	5	6
	свинець	2,3	1,0	3,5	30
	кадмій	0,09	0,02	0,24	3
	ртуть	0,009	0,011	0,021	2,1
Перехідна зона					
Вол.- Волинський	мідь	2	0,9	4,3	55
	цинк	1,2	0,7	2,4	23
	свинець	3,1	1,8	5,1	30
	кадмій	0,08	0,03	0,11	3
	ртуть	0,009	0,013	0,02	2,1
Локачинський	мідь	2,0	2,4	2,9	55
	цинк	1,0	1,8	2,2	23
	свинець	3,1	5,0	10,2	30
Ківерцівський	кадмій	0,05	0,07	0,12	3
	ртуть	0,005	0,009	0,01	2,1
	мідь	1,5	0,7	4,8	55
	цинк	1,5	0,3	5,6	23
	свинець	2,7	1,5	4,8	30
	кадмій	0,08	0,04	0,15	3
	ртуть	0,006	0,012	0,02	2,1
Поліська зона					
Рожищенський	ртуть	0,005	0,009	0,013	2,1
Турійський	мідь	2,8	0,8	6,2	55
	цинк	2,8	0,3	4,3	23
	свинець	2,6	0,9	4,9	30
	кадмій	0,22	0,04	0,85	3
	ртуть	0,009	0,013	0,021	2,1
Ратнівський	мідь	2,5	1,1	7,4	55
	цинк	2,2	0,7	5,8	23
	свинець	3,3	1,7	6,8	30
	кадмій	0,07	0,03	0,11	3
Ковельський	мідь	1,7	1,1	2,6	55
	цинк	1,3	0,6	2,3	23
	свинець	2,7	2,1	3,9	30
	кадмій	0,07	0,04	0,1	3
	ртуть	0,009	0,012	0,02	2,1

1	2	3	4	5	6
Любешівський	мідь	1,3	2,6	8,9	55
	цинк	0,7	2	7,6	23
	свинець	1,1	2,5	8,3	30
	кадмій	0,02	0,11	0,25	3
	ртуть	0,007	0,01	0,015	2,1
Маневицький	мідь	1,1	2,3	9,5	55
	цинк	1	2,5	6,8	23
	свинець	1,2	3,4	10,8	30
	кадмій	0,03	0,1	0,31	3
	ртуть	0,009	0,012	0,02	2,1

Джерело: Волинський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість».

Одним із вагомих факторів, який порушує або й призводить до втрати природної родючості ґрунтів, суттєвого зниження продуктивності земельних угідь є деградація земель. Вона негативно впливає й на економічні наслідки аграрного землекористування. У Волинській області нараховується понад 362 тис. га еродованих земель, з них понад 258 тис. га піддається дефляційним процесам, а 104,1 тис. га – водній ерозії. Ерозія ґрунтів порушує екологічну рівновагу в агроландшафтах. Адже в результаті розвитку ерозійних процесів погіршуються фізико-механічні властивості ґрунтів. У досліджуваному регіоні ерозія має гідромеліоративне походження. Південна частина регіону (Горохівський, Локачинський, Луцький райони) характеризується найвищою питомою вагою сільськогосподарських угідь, які піддані водній ерозії [41, с. 105]. Лише за період 2000-2002 рр. розрахунковий розмір економічних втрат від розвитку деградації земельних ресурсів області становив 14,1 млн. грн.

Радіологічне забруднення земельних ресурсів у значній мірі погіршує їх продуктивні властивості. Адже воно впливає на зменшення вмісту кальцію, калію, фосфору, органічної речовини в ґрунтах. За низького вмісту останніх, пришвидшуються процеси переходу радіонуклідів із ґрунту в рослини. Техногенна аварія на Чорнобильській АЕС негативно вплинула на стан земельних ресурсів із-за забруднення ґрунтів радіоактивними речовинами – цезієм-137 та стронцієм. Якщо до аварії рівні забруднення ґрунтів

області цезієм-137 та стронцієм складала відповідно 0,046 Кі/км² та 0,037 Кі/км², то після аварії забруднення, наприклад, радіоцезієм по області зросло в 5-10 разів. За даними проведених в 1990-1993 рр. досліджень радіоактивного забруднення зазнала вся територія області. Масштабним забрудненням піддалися площі сільськогосподарських земель у трьох адміністративних районах регіону – Камінь-Каширському, Любешівському та Маневицькому. У Камінь-Каширському районі Волинської області спостерігаються найбільші площі земельних угідь забруднених цезієм-137. Сільськогосподарські угіддя цього ж району характеризуються високим вмістом стронцію-90 (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Рівень щільності радіаційного забруднення
сільськогосподарських угідь Волинської області, Кі/км²
(на 01.01.2005 р.)**

Назва району	Обстежено	Площа, га	Цезієм-137			Стронцієм-90	
			<1	1-5	5-15	0,02-0,15	0,15-3,0
Камінь-Каширський	Всього	65127	62647	2480	-	64819	308
	в т.ч. рілля	25854	25310	544	-	25638	216
	пасовища	39273	37337	1936	-	39181	92
Любешівський	Всього	58292	56132	2095	65	58192	-
	в т.ч. рілля	18934	18395	474	65	18934	-
	пасовища	39358	37737	1621	-	39358	-
Маневицький	Всього	58058	51949	6107	-	58056	-
	в т.ч. рілля	20244	18835	1409	-	20244	-
	пасовища	37812	33184	4628	-	37812	-
Всього по забрудненій території	Всього	181475	170728	10682	65	181167	308
	в т.ч. рілля	65032	62540	2427	65	64816	216
	пасовища	116443	108258	8185	-	116351	92
Сільськогосподарські угіддя, що не входять в зону забруднення	Всього	365960	365960	-	-	365960	-
	в т.ч. рілля	281344	281344	-	-	281344	-
	пасовища	84517	84517	-	-	84517	-
По області	б/насадж.	99	99	-	-	99	-
	Всього	547435	536688	10682	65	547127	308
	в т.ч. рілля	346376	343884	2427	65	346160	216
	пасовища	200960	192775	8185	-	200868	92
	б/насадж.	99	99	-	-	99	-

Джерело: Волинський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції «Облдержродючість».

Площі порушених земель у регіоні за період 2004-2007 рр. залишаються практично незмінними, а площі відпрацьованих земель зростають повільними темпами (рис. 2.4). Станом на 2007 р. площа порушених земель на території Волинської області становила 5,68 тис. га, а відпрацьованих – 3,86 тис. га.

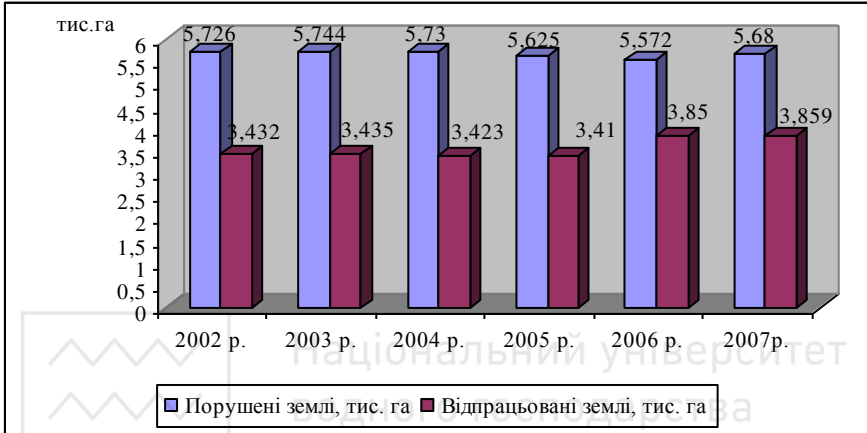

Рис. 2.4. Динаміка порушених та відпрацьованих земель у Волинській області

Складено: за даними Волинського обласного управління статистики.

Таким чином, основна проблема, яку слід розв'язати для забезпечення екологічної рівноваги ґрунтів земельних ресурсів досліджуваного регіону, полягає в збільшенні їх гумусного та поліпшенні мікроелементного складу. Природну родючість ґрунтів можна реанімувати за умови їх раціонального використання, покращення методів і технологій відтворення.

2.2. Аналіз економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь

Досягнення ефекту масштабності сільськогосподарського виробництва, збереження цілісності земельного фонду, дотримання

принципів раціонального використання земельних ресурсів можливі при організації крупних суб'єктів землекористування. Серед організаційно-правових форм господарювання в сфері аграрного землекористування Волинської області високу частку займають фермерські господарства та виробничі кооперативи: відповідно 54 % та 19 % у 2006 р. та 56 % й 17 % – у 2007 р. (рис. 2.5).

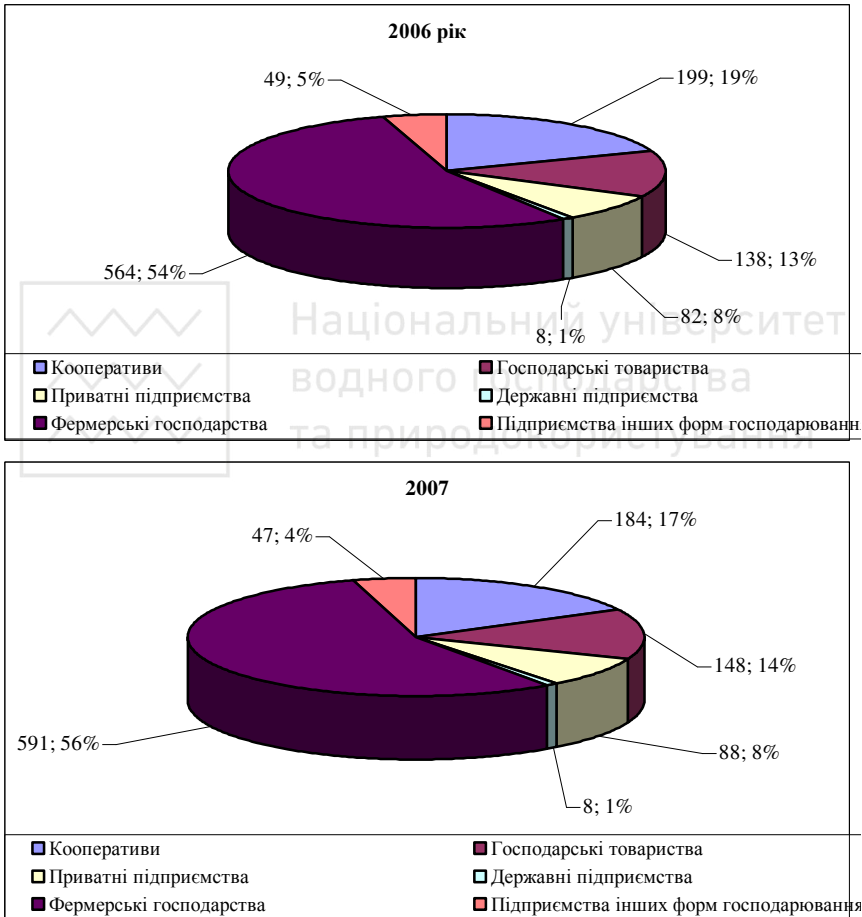

Рис. 2.5. Структура організаційно-правових форм господарювання в сфері аграрного землекористування регіону

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 116 с.

Відзначимо, що в 2007 р. у порівнянні з 2006 р. серед організаційно-правових форм господарювання питома вага кооперативів зменшилася на 2 %, натомість частка фермерських господарств зросла на 2 %. За розглядуваний період на 1 % збільшилася частка господарських товариств.

У розрізі адміністративних районів досліджуваного регіону питома вага фермерських господарств у секторі аграрного виробництва є найвищою у Володимир-Волинському, Горохівському, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Локачинському, Луцькому, Любомльському, Турійському районах (табл. 2.8). Водночас кооперативні форми організації виробництва превалюють у Любешівському, Маневіцькому, Ратнівському, Рожищенському, Шацькому районах. У Старовижівському районі питома вага кооперативів та фермерських господарств у загальній структурі суб'єктів господарювання майже однакова. Господарські товариства набули значного поширення в Луцькому та Ковельському районах, а державні підприємства – Луцькому районі.

Таблиця 2.8

Основні організаційно-правові форми господарювання в аграрному землекористуванні регіону в 2007 р.

Район	Усього		у тому числі											
			кооперативи		господарські товариства		приватні підприємства		державні підприємства		фермерські господарства		підприємства інших форм	
	один.	%	один.	%	один.	%	один.	%	один.	%	один.	%	один.	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Володимир-Волинський	107	100	3	2,8	12	11,2	13	12,1	–	0,0	76	71,0	3	2,8
Горохівський	143	100	4	2,8	11	7,7	16	11,2	–	0,0	109	76,2	3	2,1
Іваничівський	73	100	9	12,3	12	16,4	3	4,1	–	0	45	61,6	4	5,5
Камінь-Каширський	45	100	13	28,9	2	4,4	3	6,7	–	0	25	55,6	2	4,4
Ківерцівський	70	100	16	22,9	10	14,3	7	10,0	–	0	35	50,0	2	2,9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Ковельський	121	100	10	8,3	28	23,1	2	1,7	–	0	78	64,5	3	2,5
Локачинський	97	100	9	9,3	8	8,2	3	3,1	1	1,0	72	74,2	4	4,1
Луцький	128	100	3	2,3	34	26,6	23	18,0	5	3,9	55	43,0	8	6,3
Любешівський	25	100	12	48,0	1	4	2	8,0	–	0	7	28,0	3	12
Любомльський	33	100	9	27,3	6	18,2	5	15,2	–	0	11	33,3	2	6,1
Маневицький	25	100	16	64,0	3	12	–	0	–	0	3	12,0	3	12
Ратнівський	39	100	16	41,0	4	10,3	3	7,7	–	0	14	35,9	2	5,1
Рожищенський	48	100	21	43,8	9	18,8	7	14,6	1	2,1	8	16,7	2	4,2
Старовижівський	44	100	18	40,9	5	11,4	–	0	–	0	19	43,2	2	4,5
Турійський	57	100	17	29,8	3	5,3	1	1,8	1	1,8	33	57,9	2	3,5
Шацький	11	100	8	72,7	–	0	–	0	–	0	1	9,1	2	18,2

Розраховано: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 118 с.

Найбільш поширеними у Волинській області є сільськогосподарські підприємства з розміром площ сільськогосподарських угідь до 50 га (554 одиниці) (рис. 2.6). Поширеними є підприємства з середнім розміром сільгоспугідь від 101 га до 500 га (178 одиниць). Значні площі сільськогосподарських угідь (71392 га) сконцентровані в сільськогосподарських підприємствах із середнім розміром землекористування від 1001 га до 2000 га.

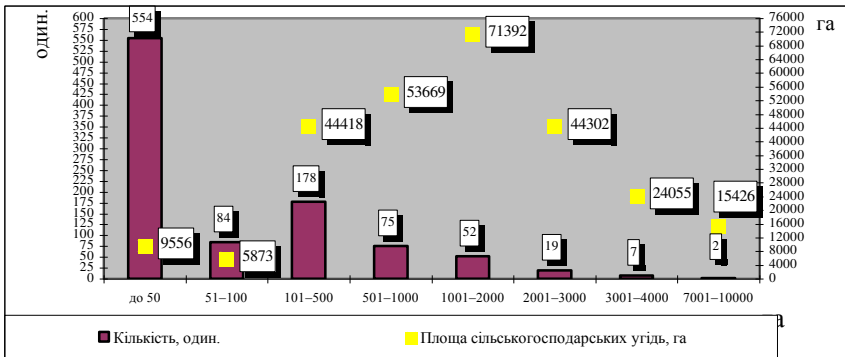

Рис. 2.6. Розподіл сільськогосподарських підприємств регіону за розміром сільськогосподарських угідь у 2007 році

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 117 с.

Чисельність сільськогосподарських підприємств, у яких середній розмір сільськогосподарських угідь перевищує 2000 га становить 28 одиниць.

Станом на кінець 2007 р. у Волинській області було зареєстровано 867 фермерських господарства (рис. 2.7). Землезабезпеченість фермерських господарств за розглядуваний період збільшилася. Так, в 2007 р. у розрахунку на одне фермерське господарство в середньому припадало 43,5 га сільськогосподарських угідь та 39,2 га ріллі.

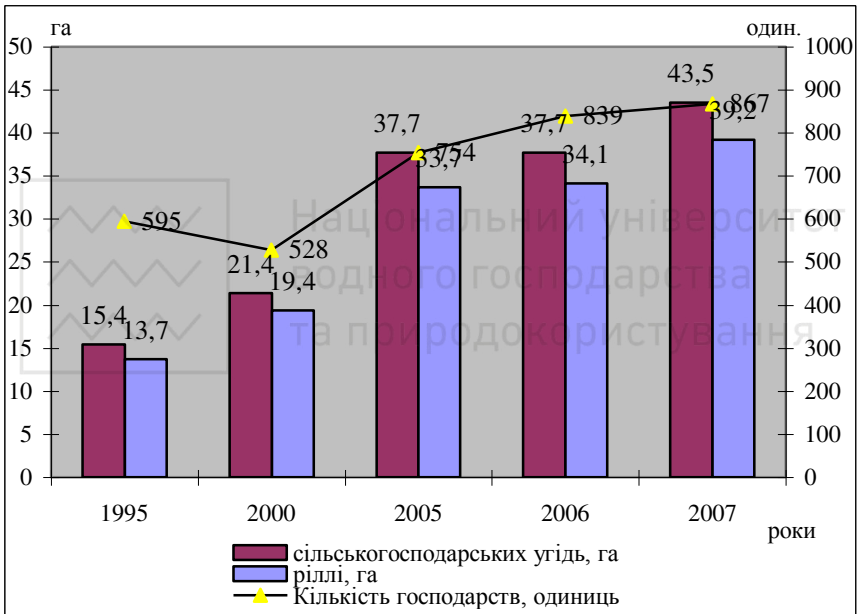

Рис. 2.7. Динаміка рівня землезабезпеченості фермерських господарств Волинської області

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 123 с.

Найбільша кількість фермерських господарств в області функціонує в Луцькому, Ковельському, Локачинському, Володимир-Волинському та Горохівському районах (табл. 2.9).

**Землезабезпеченість фермерських господарств
регіону в 2007 р.**

Назва району	Кількість господарств	Землезабезпеченість, га		Припадає в середньому на 1 господарство, га	
		с.-г. угіддями	ріллею	с.-г. угідь	ріллі
1	2	3	4	5	6
Володимир-Волинський	109	3959,1	3779,1	36,3	34,7
Горохівський	123	7744,8	7160,5	63,0	58,2
Іваничівський	70	2352,9	2317,5	33,6	33,1
Камінь-Каширський	34	288,6	282,9	8,5	8,3
Ківерцівський	55	876,1	682,4	15,9	12,4
Ковельський	112	4324,8	3361,0	38,6	30,0
Локачинський	106	4553,6	4417,1	43,0	41,7
Луцький	122	2263,6	2244,2	18,6	18,4
Любомльський	11	318,2	283,8	28,9	25,8
Любешівський	19	277,2	207,6	14,6	10,9
Маневицький	3	103,5	70,5	34,3	23,7
Ратнівський	19	484,2	298,0	25,5	15,7
Рожищенський	11	586,6	550,6	53,4	50,1
Старовижівський	31	1102,1	897,3	35,5	28,9
Турійський	39	8503,1	7462,2	218,0	191,3
Шацький	3	6,3	5,0	2,1	1,7
По області	867	37744,7	34019,7	43,5	39,2

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області

Землезабезпеченість фермерських господарств адміністративних районів області суттєво відрізняється. Відносно крупними є фермерські господарства у Рожищенському та Горохівському районах, де на одне господарство відповідно припадає 53,4 га та 63 га сільгоспугідь і 50,1 га та 58,2 га ріллі.

Особливу роль у виробництві продукції сільського господарства Волинської області відіграють особисті селянські господарства (ОСГ). До 2000 р. їх частка у валовому виробництві продукції сільського господарства та рослинництва, зокрема, постійно зростала й в 2000 р. відповідно становила 81,5% та 81,4% (рис. 2.8).

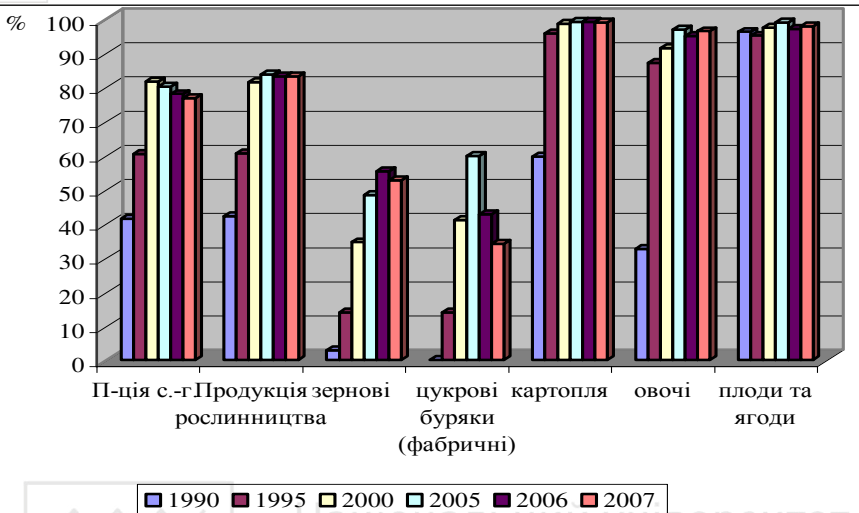

Рис. 2.8. Динаміка питомої ваги ОСГ у виробництві продукції сільського господарства

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 122 с.

У подальшому питома вага селянських господарств у виробництві продукції сільського господарства зменшилася в порівнянні з 2000 р., а продукції рослинництва навпаки – зросла, й на кінець 2007 р. становила 83,1 %. Серед підгалузей рослинництва частка селянських господарств переважає у виробництві картоплі, овочів, плодів та ягід. У 2005 р., на відміну від інших періодів дослідження, високою була питома вага ОСГ у виробництві цукрових буряків, але в подальшому намітилася тенденція до її зниження. В 2006 р. високою була частка ОСГ у виробництві зерна, проте в 2007 р. вона знизилася, хоча й перевищує 50 % загального обсягу виробництва зернових.

Вагомим чинником збільшення землезабезпеченості ОСГ стали процеси розпайовання та приватизації сільськогосподарських угідь. У 2000 р. у порівнянні з 1995 р. площа сільськогосподарських угідь в селянських господарствах зросла в 2 рази, а площа ріллі – в 1,8 рази (табл. 2.10).

**Динаміка та рівень використання сільськогосподарських
угідь ОСГ регіону**

Види угідь	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.
Сільсько-господарські угіддя, тис. га								
в т. ч.:								
- рілля	82,6	175,5	355,6	390,4	450,5	556,6	570,9	577,1
- сіножаті	71,9	137,9	248,9	268,1	303,2	369,8	374,0	378,5
- пасовища	4,2	10,2	41,4	49,0	59,4	79,1	83,2	85,8
- багаторічні насадження	-	19,4	56,4	64,5	78,9	98,1	104,3	103,5
- багаторічні насадження	6,5	8,0	8,8	8,8	9,0	9,6	9,4	9,3
Посівні площі, га	68,8	134,4	191,1	222,5	244,3	265,5	276,1	283,0
Рівень розораності, %								
	87,0	78,6	70,0	68,7	67,3	66,4	65,5	65,6
Коефіцієнт використання ріллі								
	0,957	0,975	0,768	0,830	0,806	0,718	0,738	0,748

Розраховано: за даними Головного управління земельних ресурсів у Волинській області.

За період дослідження рівень розораності сільськогосподарських угідь ОСГ області має чітку тенденцію до зменшення. Причиною цього є значно вищі темпи зростання площ сільськогосподарських угідь у порівнянні з темпами збільшення площ під ріллею. Коефіцієнт використання ріллі характеризується аналогічними тенденціями. Так, якщо в 1990 р. посівні площі в загальній площі орних земель займали 95,7 %, то в 2005 р. рілля ОСГ використовувалася на 74,8 %.

У порівнянні зі східними та центральними регіонами країни, розмір земельного паю, що припадає на одну особу, яка отримала право на земельну частку (пай) у Волинській області є досить низьким. Так, максимальний розмір паю сягає 3,81 га у Володимир-Волинському районі та 3,16 га в Турійському районі, а мінімальний – 1,8 га в Камінь-Каширському районі (рис. 2.9).

Національний університет
водного господарства
та природокористування

**Рис. 2.9. Середній розмір земельної частки (паю)
в адміністративних районах Волинської області**

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області.

Паювання сільськогосподарських угідь зумовило розвиток процесів парцеляризації земель, порушення цілісності земельних масивів. Тривала відсутність (до травня 2003 р.) одного із базових інститутів у сфері використання та охорони земельних ресурсів – Закону України "Про землеустрій", на думку Д. Добряка та Д. Бабміндри, сприяла допущенню багатьох помилок у процесах роздержавлення та розпаювання земель [51, с. 20]. У таких умовах сертифікати на право приватної власності на землю видавалися на землі малопродуктивні та деградовані [50]. Недотримання масштабності в землекористуванні відобразилося на відтворенні родючості ґрунтів, адже майже повністю були порушені сівозміни [111]. Ці тенденції реально негативно відобразилися на родючості ґрунтів, а відповідно й на економічних вигодах, отримуваних від використання земельних ресурсів. Однією з таких вигод для дрібних землевласників є орендна плата.

За визначенням ідеологів земельного реформування орендна плата мала стати одним із дієвих інструментів поліпшення економічного статусу дрібних приватних землевласників. Однак практика показала, що існує чимало проблем у сфері оренди земельних часток (паїв). Насамперед вони пов'язані із несвоєчасною та неповною виплатою орендних платежів, причиною яких небезпідставно можна вважати низьку економічну віддачі земельних ресурсів із-за порушення принципів збалансованого землекористування. Тому цілком погоджуємося із тим, що заходи по збалансуванню відносин між орендарями та орендодавцями повинні бути більш жорсткі й захищати принципи раціонального використання орендованих земель [48]. Нині в системі орендних земельних відносин склався певний парадокс, коли не орендодавці диктують умови оренди, а орендарі.

Основними формами організації орендного землекористування у Волинській області виступають виробничі кооперативи. Станом на 2007 р. із 94,6 тис. га сільськогосподарських угідь вони орендували 93,7 тис. га (99,1 %) (табл. 2.11).

Таблиця 2.11
Структура орендного землекористування
Волинської області в 2007 р.

Види господарств	С.-г. угіддя		у тому числі, тис. га.								
	усього, тис.га.	з них в оренді		рілля		сінокоси		пасовища		б.річні насадження	
		тис. га	%	усього	в оренді	усього	в оренді	усього	в оренді	усього	в оренді
Господарські товариства	71,9	70,9	98,6	57,5	56,7	5,4	5,3	8,9	8,8	0,1	0,1
Приватні підприємства	47,9	47,7	99,5	41,1	40,9	3,4	3,4	3,1	3	0,3	0,3
Виробничі кооперативи	94,6	93,7	99,1	65,7	64,9	13,4	13,4	15,3	15,2	0,2	0,2
Інші п-ства (в т.ч.міжгоспи)	10,4	9,6	92,2	9,8	9,2	0,2	0,1	0,4	0,4	0	0

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області.

Приватні підприємства в абсолютному вимірі мають менші площі угідь в оренді, але частка орендного землекористування в їх загальній площі угідь є найвищою. Відмітимо, що практично усі види угідь, які перебувають у структурі землекористування різних організаційно-правових форм господарювання є орендованими.

Найвищі рівні орендної плати передбачені договором оренди землі в регіоні повинні виплачуватися землевласникам Володимир-Волинського, Горохівського, Луцького районів. Найнижчі розміри орендної плати передбачені договорами оренди землі в Шацькому, Любомльському, Камінь-Каширському районах (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Стан платіжної дисципліни в сфері оренди
сільськогосподарських земель**

Назва району	Розмір орендної плати за договорами оренди, тис. грн.			Сума виплаченої орендної плати, тис. грн.			Відсоток розрахунку	
	2007 р.	2008 р.	2008р./2007р., %	2007 р.	2008 р.	2008р./2007р., %	2007 р.	2008 р.
В.-Волинський	2090,3	2746,4	131	2090,3	2746,4	131	100	100
Горохівський	5057,1	6859,3	136	4985,2	6405,4	128	98,6	93,4
Іваничівський	1841,5	2304,8	125	1830,7	2301,4	126	99,4	99,9
Камінь-Каширський	231,1	217,8	94	231,1	217,8	94	100	100
Ківерцівський	406,9	1371,3	>3,4 р.	345,0	1206,6	>3,5 р.	84,8	88
Ковельський	1330,4	1591,6	120	1271,1	1495,1	118	95,5	93,9
Локачинський	1171,0	2148	183	1140,6	1833,2	161	97,4	85,3
Луцький	4372,9	5724,6	131	4228,4	5719,1	135	96,7	99,9
Любешівський	279,6	239,9	86	250,1	213,3	85	89,4	88,9
Любомльський	122,2	92,5	76	73,1	90,39	124	59,8	97,7
Маневицький	506,2	356,3	70	425,6	277,8	65	84,1	78
Ратнівський	980,3	936,5	96	768,9	642,9	84	78,4	68,6
Рожищенський	1072,6	1174,5	110	1015,9	1037	102	94,7	88,3
Старовижівський	247,5	344,4	139	247,5	341,1	138	100	99
Турійський	1776,7	1897	107	1764,2	1843,6	105	99,3	97,2
Шацький	91,5	61,95	68	62,6	39,6	63	68,4	63,9
Разом	21577,7	28066,8	130	20730	26410	127	96,1	94,1

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області.

В 2008 р. у порівнянні з 2007 р. величина орендної плати визначена договорами оренди землі в досліджуваному регіоні зросла на 30 %. У розрізі адміністративних районів найбільше зростання величини орендної плати за землю, визначеної договорами, має місце в Ківерцівському (в 3 рази), Локачинському (на 83 %), Старовижівському (39 %), Горохівському (36 %) районах. Потребує уваги стан платіжної дисципліни в сфері орендного землекористування. Якщо в 2007 р. фактична виплата орендної плати становила 96,1 % від величини передбаченої договором оренди, то в 2008 р. – 94,1 %. За період 2007-2008 рр. лише в двох адміністративних районах регіону було повністю виплачено орендну плату за землю – Володимир-Волинському та Камінь-Каширському. У Старовижівському районі в 2007 р. виплата орендної плати становила 100 %, але в 2008 р. – лише 99 %. Низька дисципліна орендних платежів характерна в основному для поліських територій регіону. Найбільший відсоток невиконання орендної плати мав місце в Шацькому, Ратнівському районах.

До 2000 р. інтенсивність використання сільськогосподарських угідь була найвищою в господарствах населення, тоді як у сільськогосподарських підприємствах спостерігалися відносно нижчі масштаби розораності сільськогосподарських угідь (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Порівняльна оцінка використання сільськогосподарських угідь землекористувачами регіону

Показник	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.
1	2	3	4	5	6	7
Сільськогосподарські угіддя, тис. га						
Сільськогосподарські підприємства	967,5	847,9	535,6	296,4	279,5	264,8
Господарства населення	82,6	175,5	355,6	577,3	588	591,4
Рілля, тис. га						
Сільськогосподарські підприємства	611,1	544	369,9	231,3	222,7	215,3

1	2	3	4	5	6	7
Господарства населення	71,9	137,9	248,9	378,4	387,3	395,1
Коефіцієнт розораності						
Сільськогосподарські підприємства	0,6316	0,6416	0,6906	0,7804	0,7968	0,8131
Господарства населення	0,8705	0,7858	0,6999	0,6555	0,6587	0,6681
Темп росту рівня розораності сільськогосподарських земель						
Сільськогосподарські підприємства	-	101,6	107,6	113,0	102,1	102,0
Господарства населення	-	90,3	89,1	93,6	100,5	101,4

Розраховано за: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 128 с.

Однак, якщо у господарствах населення мало місце поступове зменшення, на протязі розглядуваного періоду, навантаження на сільськогосподарські угіддя, то в сільгоспідприємствах існує чітка тенденція до зростання рівня розораності сільськогосподарських угідь.

До 2000 р. виробництво продукції сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у сільськогосподарських підприємствах регіону знижувалося (рис. 2.10).

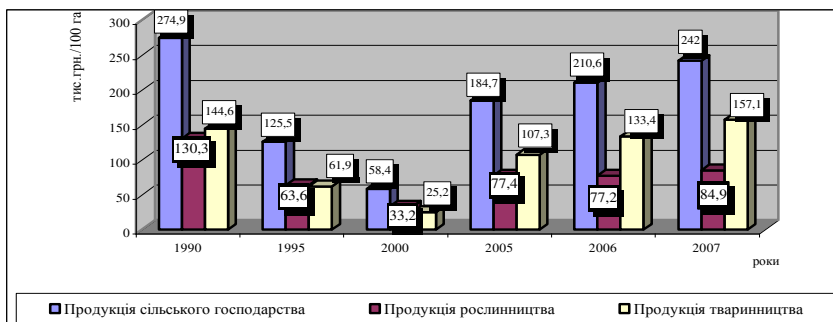

Рис. 2.10. Динаміка виробництва продукції сільськогосподарськими підприємствами регіону в розрахунку на 100 га сільгоспугідь (у порівняльних цінах 2005 р.)

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 123 с.

Відмітимо, що до 2000 р. ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами в галузі рослинництва була вищою, ніж у тваринництві (за винятком 1990 р.). З 2005 р. мала місце протилежна тенденція. Загалом з цього періоду в сільськогосподарських підприємствах виробництво продукції сільського господарства, у тому числі підгалузей рослинництва і тваринництва, у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зростає. Вищі темпи зростання економічної віддачі земельних ресурсів мають місце у тваринництві.

У господарствах населення за розглядуваний період має місце стійка тенденція до зменшення рівня економічної ефективності використання земельних ресурсів як у рослинництві, так і тваринництві (рис. 2.11). На відміну від сільськогосподарських підприємств у господарствах населення в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь виробляється більше продукції в підгалузі рослинництва. В абсолютному вимірі виробництво продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь вище в господарствах населення.

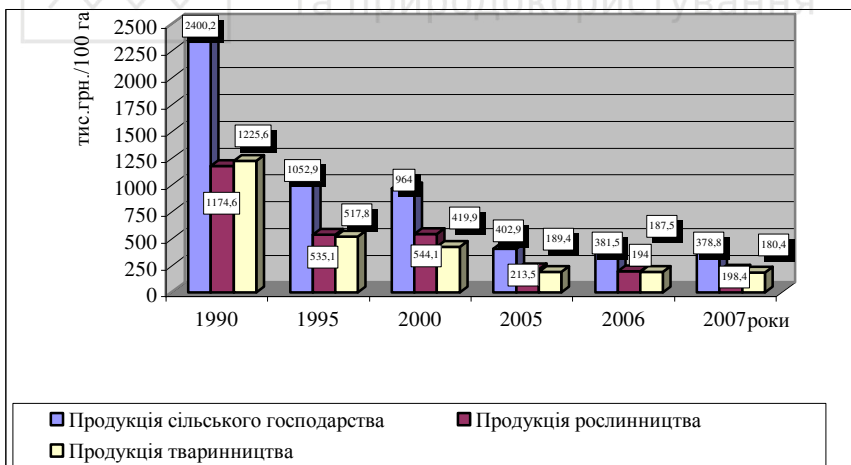

Рис. 2.11. Динаміка виробництва продукції господарствами населення регіону в розрахунку на 100 га сільгоспугідь (у порівняльних цінах 2005 р.)

Складено: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль.– Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 123 с.

Окрім показників виробництва продукції рослинництва й тваринництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь ефективність використання земельних ресурсів характеризує показник урожайності основних сільськогосподарських культур.

У порівнянні з 2000 р. урожайність зернових культур у всіх категоріях господарств регіону протягом 2005-2007 рр. зросла. Особливо відчутним було зростання урожайності зернових культур у порівнянні з 2000 р. у 2005 р. – на 4,7 ц/га. Нижчі рівні урожайності зернових культур у порівнянні із загально регіональним показником мають місце в Камінь-Каширському, Ківерцівському, Ковельському, Любешівському, Любомльському, Маневицькому, Ратнівському, Рожищенському, Старовижівському, Турійському, Шацькому адміністративних районах (рис. 2.12).

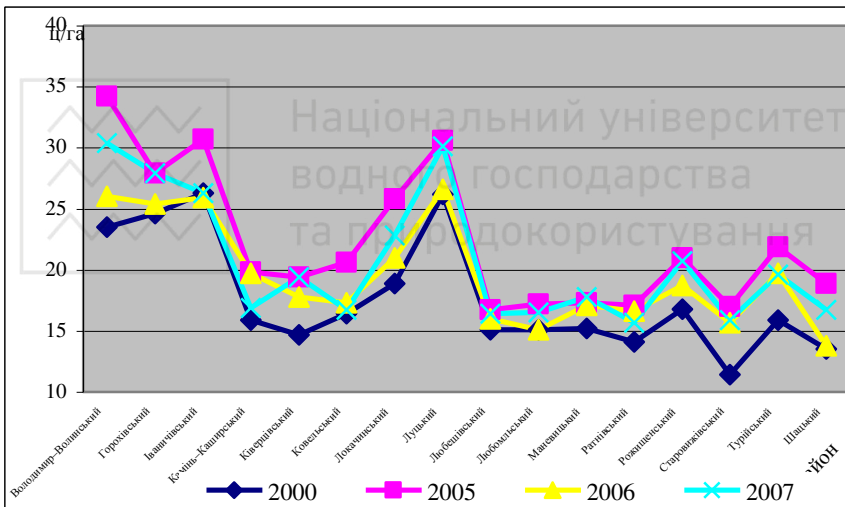

Рис. 2.12. Динаміка урожайності зернових культур

Складено за: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – С.137.

За розглядуваний період чітко зростання рівнів урожайності зернових культур спостерігається у Володимир-Волинському, Горохівському, Луцькому районах. У Любешівському та Маневицькому районах протягом 2005-2007 рр. рівні урожайності зернових культур практично не змінилися.

Якщо урожайність цукрових буряків у всіх категоріях господарств регіону в 2000 р. становила 183 ц/га, то протягом 2005-2007 рр. вона зростає до рівня відповідно 246 ц/га, 242 ц/га та 279 ц/га. Найвищі рівні урожайності цукрових буряків мають місце в господарствах Володимир-Волинського, Горохівського, Луцького та Турійського районів (рис. 2.13). Найнижчі рівні урожайності цукрових буряків спостерігаються в господарствах поліської частини регіону.

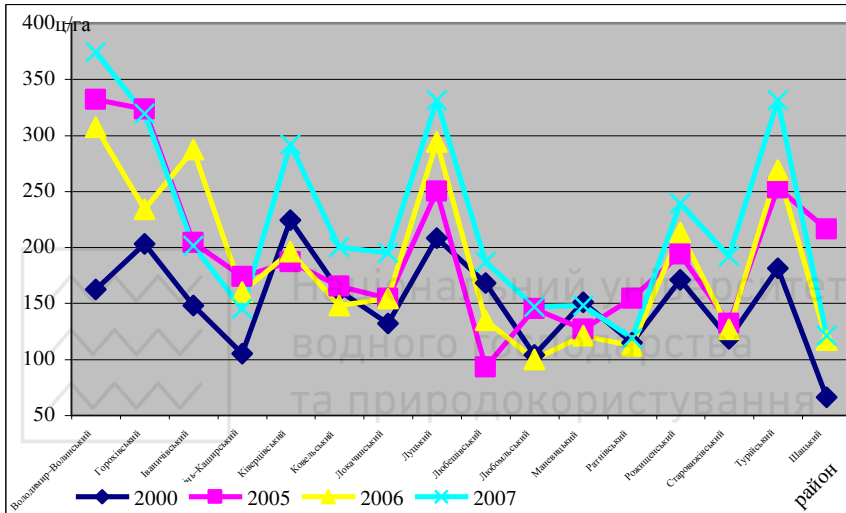

Рис. 2.13. Динаміка урожайності цукрових буряків

Складено за: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – С.138.

Крива зміни рівнів урожайності картоплі в усіх категоріях господарств Волинської області демонструє, що в 2000 р. у розрізі абсолютної більшості адміністративних районів регіону урожайність культури була вищою, ніж в 2005-2007 рр. (рис. 2.14). Протягом зазначеного періоду урожайність картоплі перевищує рівень 2000 р. лише в Луцькому районі. Вищою за середньорегіональний показник є урожайність картоплі в Горохівському, Луцькому, Любешівському, Любомльському районах. У Камінь-Каширському районі урожайність картоплі в окремі періоди перевищує або й рівна середній величині урожайності по регіону.

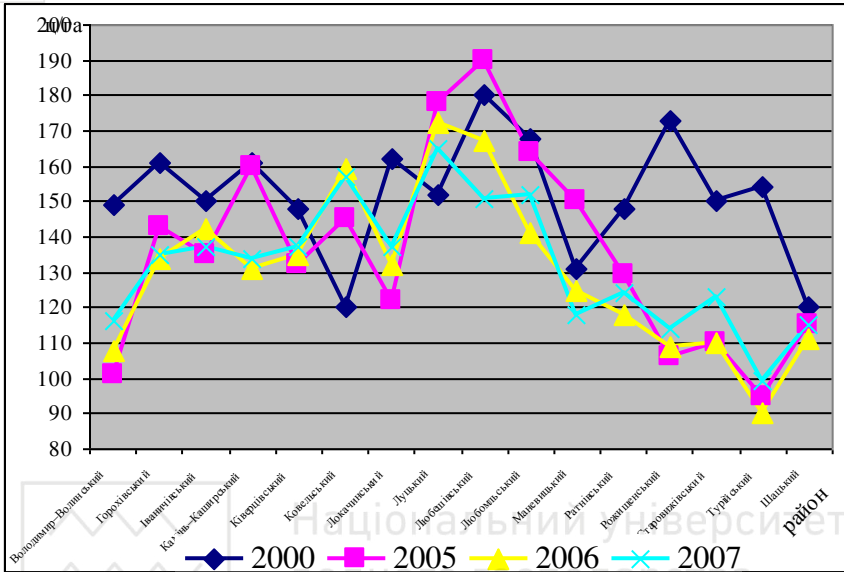

Рис. 2.14. Динаміка урожайності картоплі

Складено за: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – С.139.

Середня урожайність овочів у досліджуваному регіоні в 2005-2007 рр. у порівнянні з 2000 р. відчутно зростає. У Камінь-Каширському, Ковельському, Любешівському, Старовижівському, Турійському адміністративних районах урожайність овочевих культур вища за рівень середньорегіонального значення врожайності цих культур (рис. 2.15).

Рівень агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, розміри посівних площ культур здійснюють вагомий вплив на ефективність використання земельних ресурсів, що проявляється у величині валових зборів сільськогосподарських культур. Використовуючи індексний метод аналізу розраховуємо вплив вище зазначених чинників на величини валових зборів культур у сільськогосподарських підприємствах регіону (табл. 2.16-2.17).

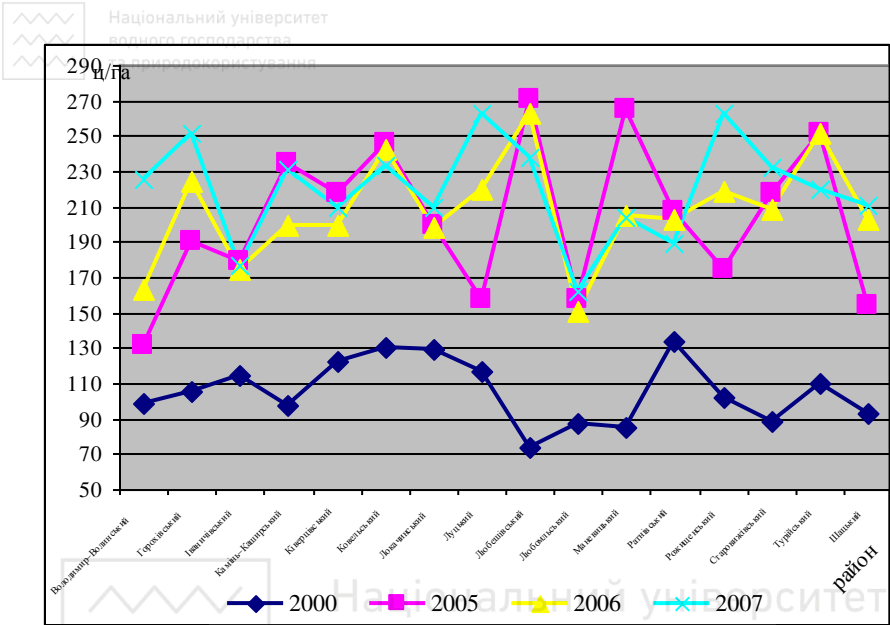

Рис. 2.15. Динаміка урожайності овочів

Складено за: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – С.139.

Таблиця 2.16

Індексний аналіз впливу посівних площ та урожайності та валові збори основних сільськогосподарських культур у сільгоспдприємствах Волинської області за 2005-2006 рр.

Види сільськогосподарських культур	Індекс			Абсолютна зміна валового збору, ц		
	валового збору	урожайності фіксованого складу	посівних площ	усього	у тому числі під впливом	
					урожайності	посівних площ
Зернові і зернобобові	0,6513	0,8521	0,7643	-993499	-322024	-671475
Цукрові буряки	1,5137	1,1439	1,3233	1285253	476364	808889
Картопля	0,7937	1,3644	0,5817	-9022	9269	-18291
Овочі	1,7736	1,5409	1,1510	17480	14067	3413

Розраховано: ф. 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" за 2005-2007 рр.

Індексний аналіз впливу посівних площ та урожайності та валові збори основних сільськогосподарських культур у сільгосп підприємствах Волинської області за 2006-2007 рр.

Види Сільськогосподарських культур	Індекс			Абсолютна зміна валового збору, ц		
	валового збору	урожайності фіксованого складу	посівних площ	усього	у тому числі під впливом	
					урожайності	посівних площ
Зернові і зернобобові	1,2073	1,1582	1,0424	384618,8	306024	78594
Цукрові буряки	0,7383	1,0498	0,7033	-991250	132573	-1123823
Картопля	0,9119	0,6719	1,3571	-3058	-15454	12396
Овочі	0,8091	0,9411	0,8597	-7651	-2030	-5621

Розраховано: ф. 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств" за 2005-2007 рр.

У період 2005-2006 рр. суттєвий вплив на величину валових зборів зернових культур, цукрових буряків, картоплі в сільськогосподарських підприємствах Волинської області справляє зміна величини посівних площ, що не характерно для валових зборів овочевих культур. На валові збори останніх переважно впливає зміна урожайності культур.

У 2007 р. проти рівня 2006 р. у сільськогосподарських підприємствах регіону валовий збір цукрових буряків зменшився на 26 %. Суттєвий вплив на таку зміну справило зменшення величини посівних площ культури на 30 %. Зменшення валових зборів овочевих культур за розглядуваний період становило біля 20 %, на що також вплинуло скорочення посівів культур на 14 %. Як наслідок недобір урожаю культур становив 562 т. Скорочення валових зборів картоплі в сільськогосподарських підприємствах регіону на 9 % було спричинене суттєвим (на 33 %) зменшенням рівня агротехніки вирощування культури. Натомість валові збори зернових та зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах в 2007 р. проти 2006 р. зросли на 20 %, що було спричинено збільшенням урожайності культур та зростанням площ

їх посіву. Однак найбільш суттєвий вплив спричинила зміна величини урожайності зернових культур.

Для визначення впливу агротехнічних та природно-кліматичних факторів на величину врожайності основних сільськогосподарських культур Волинської області та їх розмежування використаємо дисперсійний метод аналізу.

Задля вирівнювання динамічного ряду врожайності основних сільськогосподарських культур Волинської області скористаємося рівнянням прямої:

$$\bar{y}_t = a + bt,$$

де a – вільний член (рівний теоретичному значенню показника в періоді $t = 0$);

b – середньорічний приріст (зменшення) врожайності культури;

t – порядковий номер року.

За допомогою прийому аналітичного вирівнювання динаміки урожайності складемо прогнози рівнів урожайності сільськогосподарських культур на перспективу (2013 р.).

У перспективі передбачається досягти урожайності зернових культур у сільськогосподарських підприємствах регіону в розмірі 31,12 ц/га, у господарствах населення – 24,85 ц/га. Якщо для крупних товаровиробників значення прогнозової урожайності сигналізує про перспективу її зростання, то в господарствах населення прогнозується зниження рівнів урожаїв зернових культур (табл. 2.18-2.19).

Таблиця 2.18

Урожайність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах області

Рік, n	Номер року, t	Урожайність, ц/га, y	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, \bar{y}^2	y^2	$(y_t - \bar{y}_t)^2$
			t^2	$t \times y$				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1998	1	16,7	1	16,7	15,707	278,89	x	26,40
1999	2	16,1	4	32,2	16,734	259,21	x	16,90

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2000	3	17,2	9	51,6	17,761	295,84	x	9,51
2001	4	16,3	16	65,2	18,788	265,69	x	4,23
2002	5	20,4	25	102	19,815	416,16	x	1,06
2003	6	21,7	36	130,2	20,842	470,89	x	0,00
2004	7	26,8	49	187,6	21,869	718,24	x	1,05
2005	8	23,3	64	186,4	22,896	542,89	x	4,20
2006	9	19,7	81	177,3	23,923	388,09	x	9,47
2007	10	22,5	100	225	24,95	506,25	x	16,85
2008	11	28,6	121	314,6	25,977	817,96	x	26,33
$n=11$	$\Sigma t = 66$	$\Sigma y = 229,3$	$\Sigma t^2 = 506$	$\Sigma ty = 1488,8$	$\Sigma \bar{y}_t = 229,3$	$\Sigma \bar{y}_t^2 = 450,9$	434,5	116,02

$$\Sigma y = \Sigma \bar{y}_t$$

Для розрахунку параметрів a і b рівняння складемо систему нормальних рівнянь:

$$\begin{cases} na + b\Sigma t = \Sigma y, \\ a\Sigma t + b\Sigma t^2 = \Sigma ty; \end{cases} \begin{cases} 11a + 66b = 229,3 | \times 6 \\ 66a + 506b = 1488,8; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 1375,8 \\ 66a + 506b = 1488,8; \end{cases}$$

$$110b = 113;$$

$$b = 1,027.$$

$$11a + 66 \times 1,027 = 229,3;$$

$$11a + 67,782 = 229,3;$$

$$11a = 229,3 - 67,782;$$

$$a = 161,518 \div 11;$$

$$a = 14,68.$$

$$\bar{y}_t = 14,68 + 1,027t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 14,68 + 1,027 \times 16 = 31,12 (\text{ц/га})$$

Дисперсія характеризує міру абсолютної варіації, служить для оцінки ступеня впливу факторів на коливальність ознак.

Розрахуємо загальну дисперсію, в якій відображається варіація врожайності за рахунок впливу агротехнічних та природно-кліматичних факторів:

$$\delta_{заг}^2 = \overline{y^2} - \overline{y}^2 = 450,9 - 434,5 = 16,4$$

Розрахуємо дисперсію теоретичних значень врожайності, яка характеризує її варіацію (зміну) під впливом лише агротехнічних факторів:

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\overline{y_t} - \sum \overline{y})^2}{n} = 116,02 \div 11 = 10,55$$

Тоді $\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{10,55}{16,4} \times 100\% = 64,3\%$ – вплив агротехнічних

заходів на зміну врожайності зернових у сільськогосподарських підприємствах. Вплив природно-кліматичних факторів на врожайність зернових: $100\% - 64,3\% = 35,7\%$.

Таблиця 2.19

Урожайність зернових культур у господарствах населення області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\overline{y_t} = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, $\frac{\overline{y}^2}{y^2}$	\overline{y}^2	$(\overline{y_t} - \sum \overline{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1998	1	21,3	1	21,3	26,528	453,69	x	0,32
1999	2	26,3	4	52,6	26,416	691,69	x	0,20
2000	3	25,7	9	77,1	26,304	660,49	x	0,12
2001	4	32,9	16	131,6	26,192	1082,41	x	0,05
2002	5	30,2	25	151	26,08	912,04	x	0,01
2003	6	23,2	36	139,2	25,968	538,24	x	0,00
2004	7	28,4	49	198,8	25,856	806,56	x	0,01
2005	8	25,1	64	200,8	25,744	630,01	x	0,05
2006	9	22,9	81	206,1	25,632	524,41	x	0,11
2007	10	22,8	100	228	25,52	519,84	x	0,20
2008	11	26,8	121	294,8	25,408	718,24	x	0,31
<i>n=11</i>	$\sum t = 66$	$\sum y = 285,6$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 1701,3$	$\sum \overline{y_t} = 285,6$	$\sum \frac{\overline{y}^2}{y^2} = 685,2$	674,1	1,38

$$\sum y = \sum \overline{y_t}$$

$$\begin{cases} na + b \sum t = \sum y, \\ a \sum t + b \sum t^2 = \sum ty; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 66b = 285,6 \times 6 \\ 66a + 506b = 1701,3; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 1713,6 \\ 66a + 506b = 1701,3; \\ 110b = -12,3; \\ b = -0,112. \end{cases}$$

$$11a + 66 \times -0,112 = 285,6;$$

$$11a - 7,392 = 285,6;$$

$$11a = 285,6 + 7,392;$$

$$a = 292,99 \div 11;$$

$$a = 26,64.$$

$$\bar{y}_t = 26,64 - 0,112t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 26,64 - 0,112 \times 16 = 24,85 \text{ (ц/га)}$$

$$\delta_{заг}^2 = \bar{y}^2 - \bar{y}^2 = 685,2 - 674,1 = 11,1;$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 1,38 \div 11 = 0,125.$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{0,125}{11,1} \times 100\% = 1,13\% \quad - \quad \text{вплив агротехнічних}$$

заходів;

$100\% - 1,13\% = 98,87\%$ – вплив природно-кліматичних факторів.

У сільськогосподарських підприємствах регіону в перспективі передбачається збільшення урожайності цукрових буряків на 430,91 ц/га, що є більше, ніж у досліджуваному періоді. У господарствах населення в порівнянні з минулими роками врожаї цукрових буряків зменшаться й становитимуть 146,55 ц/га (табл. 2.20-2.21).

Урожайність цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, \bar{y}^2	\bar{y}^2	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1998	1	171	1	171	136,91	29241	x	9603,82
1999	2	172	4	344	156,51	29584	x	6146,42
2000	3	166	9	498	176,11	27556	x	3457,33
2001	4	188	16	752	195,71	35344	x	1536,57
2002	5	172	25	860	215,31	29584	x	384,12
2003	6	213	36	1278	234,91	45369	x	0,00
2004	7	251	49	1757	254,51	63001	x	384,20
2005	8	268	64	2144	274,11	71824	x	1536,71
2006	9	317	81	2853	293,71	100489	x	3457,55
2007	10	323	100	3230	313,31	104329	x	6146,70
2008	11	343	121	3773	332,91	117649	x	9604,18
<i>n</i> =11	$\sum t = 66$	$\sum y = 2584$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 17660$	$\sum y_t = 2584$	$\sum y^2 = 59451,8$	55182,3	42257,60

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 66b = 2584 \mid \times 6 \\ 66a + 506b = 17660; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 15504 \\ 66a + 506b = 17660; \end{cases}$$

$$110b = 2156;$$

$$b = 19,6.$$

$$11a + 66 \times 19,6 = 2584;$$

$$11a + 1293,6 = 2584;$$

$$11a = 2584 - 1293,6;$$

$$a = 1290,4 \div 11;$$

$$a = 117,31.$$

$$\bar{y}_t = 117,31 + 19,6t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):
 $y_{2013} = 117,31 + 19,6 \times 16 = 430,91$ (ц/га)

$$\delta_{заг}^2 = \overline{y^2} - \bar{y}^2 = 59451,8 - 55182,3 = 4269,5;$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 42257,6 \div 11 = 3841,6 \cdot$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{3841,6}{4269,5} \times 100\% = 89,98\% \quad - \quad \text{вплив агротехнічних}$$

заходів;

$100\% - 89,98\% = 10,02\%$ – вплив природно-кліматичних факторів.

Таблиця 2.21

Урожайність цукрових буряків у господарствах населення області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, $\frac{\bar{y}^2}{y^2}$	\bar{y}^2	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1998	1	339	1	339	285,225	114921	x	2136,75
1999	2	335	4	670	275,98	112225	x	1367,52
2000	3	215	9	645	266,735	46225	x	769,23
2001	4	239	16	956	257,49	57121	x	341,88
2002	5	199	25	995	248,245	39601	x	85,47
2003	6	179	36	1074	239	32041	x	0,00
2004	7	247	49	1729	229,755	61009	x	85,47
2005	8	233	64	1864	220,51	54289	x	341,88
2006	9	184	81	1656	211,265	33856	x	769,23
2007	10	220	100	2200	202,02	48400	x	1367,52
2008	11	239	121	2629	192,775	57121	x	2136,75
<i>n</i> = 11	$\sum t = 66$	$\sum y = 2629$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 14757$	$\sum \bar{y}_t = 2629$	$\sum \bar{y}^2 = 59709,9$	57121,0	9401,70

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases} \quad \begin{cases} 11a + 66b = 2629 \times 6 \\ 66a + 506b = 14757; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 15774 \\ 66a + 506b = 14757; \\ 110b = -1017; \\ b = -9,245. \end{cases}$$

$$11a + 66 \times (-9,245) = 2629;$$

$$11a - 610,17 = 2629;$$

$$11a = 2629 + 610,17;$$

$$a = 3239,17 \div 11;$$

$$a = 294,47.$$

$$\bar{y}_t = 294,47 - 9,245t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 294,47 - 9,245 \times 16 = 146,55 \text{ (ц/га)}$$

$$\delta_{заг}^2 = \bar{y}^2 - y^2 = 59709,9 - 57121 = 2588,9;$$

$$\delta_{теор}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 9401,7 \div 11 = 854,7.$$

$$\frac{\delta_{теор}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{854,7}{2588,9} \times 100\% = 33,01\% \quad - \quad \text{вплив агротехнічних}$$

заходів;

$$100\% - 33,01\% = 66,99\% \quad - \quad \text{вплив природно-кліматичних факторів.}$$

Урожайність картоплі в сільськогосподарських підприємствах Волинської області в 2013 р., за умови збереження динаміки минулих років, досягне рівня 153 ц/га, що характеризує її зростання в порівнянні з минулими роками. У господарствах населення прогнозне значення урожайності культури становитиме – 134,55 ц/га (табл. 2.22-2.23).

Урожайність картоплі у сільськогосподарських підприємствах області

Рік, <i>n</i>	Ном ер року, <i>t</i>	Урожай- ність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, \bar{y}^2	\bar{y}^2	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1998	1	96	1	96	89,325	9216	x	450,31
1999	2	80	4	160	93,57	6400	x	288,17
2000	3	105	9	315	97,815	11025	x	162,06
2001	4	97	16	388	102,06	9409	x	72,00
2002	5	105	25	525	106,305	11025	x	17,98
2003	6	107	36	642	110,55	11449	x	0,00
2004	7	132	49	924	114,795	17424	x	18,06
2005	8	116	64	928	119,04	13456	x	72,16
2006	9	129	81	1161	123,285	16641	x	162,30
2007	10	115	100	1150	127,53	13225	x	288,47
2008	11	134	121	1474	131,775	17956	x	450,69
<i>n=11</i>	$\sum t = 66$	$\sum y = 1216$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 7763$	$\sum \bar{y}_t = 1216,1$	$\sum \bar{y}^2 = 12475,1$	12220,3	1982,20

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 66b = 1216; \\ 66a + 506b = 7763; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 7296 \\ 66a + 506b = 7763; \end{cases}$$

$$110b = 467;$$

$$b = 4,245.$$

$$11a + 66 \times 4,245 = 1216;$$

$$11a + 280,17 = 1216;$$

$$11a = 1216 - 280,17;$$

$$a = 935,83 \div 11;$$

$$a = 85,08.$$

$$\bar{y}_t = 85,08 + 4,245t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 85,08 + 4,245 \times 16 = 153(\text{ц/га});$$

$$\delta_{заг}^2 = y^2 - \bar{y}^2 = 12475,1 - 12220,3 = 254,8$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 1982,2 \div 11 = 180,2.$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{180,2}{254,8} \times 100\% = 70,7\% \quad - \quad \text{вплив агротехнічних}$$

заходів;

$100\% - 70,7\% = 29,3\%$ - вплив природно-кліматичних факторів.

Таблиця 2.23

Урожайність картоплі у господарствах населення області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, \bar{y}^2	\bar{y}^2	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1998	1	139	1	139	142,725	19321	x	7,43
1999	2	133	4	266	142,18	17689	x	4,75
2000	3	153	9	459	141,635	23409	x	2,67
2001	4	139	16	556	141,09	19321	x	1,19
2002	5	149	25	745	140,545	22201	x	0,30
2003	6	139	36	834	140	19321	x	0,00
2004	7	141	49	987	139,455	19881	x	0,30
2005	8	141	64	1128	138,91	19881	x	1,19
2006	9	133	81	1197	138,365	17689	x	2,67
2007	10	134	100	1340	137,82	17956	x	4,75
2008	11	139	121	1529	137,275	19321	x	7,43
$n=11$	$\sum t = 66$	$\sum y = 1540$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 9180$	$\sum \bar{y}_t = 1540$	$\sum \bar{y}^2 = 19635,5$	19600,0	32,67

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 66b = 1540 \quad | \times 6 \\ 66a + 506b = 9180; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 9240 \\ 66a + 506b = 9180; \end{cases}$$

$$110b = -60;$$

$$b = -0,545.$$

$$11a + 66 \times (-0,545) = 1540;$$

$$11a - 35,97 = 1540;$$

$$11a = 1540 + 35,97;$$

$$a = 1575,97 \div 11;$$

$$a = 143,27.$$

$$\bar{y}_t = 143,27 - 0,545t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 143,27 - 0,545 \times 16 = 134,55 \text{ (ц/га)}$$

$$\delta_{заг}^2 = \bar{y}^2 - \bar{y}^2 = 19635,5 - 19600 = 35,5;$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 32,67 \div 11 = 2,97.$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{2,97}{35,5} \times 100\% = 8,37\% \quad \text{– вплив агротехнічних}$$

заходів;

$$100\% - 8,37\% = 91,63\% \quad \text{– вплив природно-кліматичних факторів.}$$

Урожайність овочів у сільськогосподарських підприємствах регіону в 2013 р. становитиме 225,09 ц/га, у господарствах населення – 272,14 ц/га. Значення цих показників засвідчують перспективу зростання урожайності овочевих культур у співставленні з 1998-2008 роками (табл. 2.24-2.25).

Таблиця 2.24

Урожайність овочевих культур у сільськогосподарських підприємствах області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, \bar{y}^2	\bar{y}^2	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1998	1	101	1	101	105,6	10201	x	1585,68
1999	2	123	4	246	113,6	15129	x	1014,84
2000	3	128	9	384	121,6	16384	x	570,85
2001	4	141	16	564	129,5	19881	x	253,72
2002	5	132	25	660	137,5	17424	x	63,43

продовження табл. 2.24

1	2	3	4	5	6	7	8	9
2003	6	102	36	612	145,5	10404	x	0,00
2004	7	181	49	1267	153,4	32761	x	63,42
2005	8	148	64	1184	161,4	21904	x	253,68
2006	9	177	81	1593	169,3	31329	x	570,80
2007	10	172	100	1720	177,3	29584	x	1014,77
2008	11	195	121	2145	185,3	38025	x	1585,59
$n=11$	$\sum t = 66$	$\sum y = 1600$	$\sum t^2 = 506$	$\sum ty = 10476$	$\sum \bar{y}_t = 1600$	$\sum y^2 = 22093,3$	21157,0	6976,78

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases} \quad \begin{cases} 11a + 66b = 1600 \quad | \times 6 \\ 66a + 506b = 10476; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 9600 \\ 66a + 506b = 10476; \end{cases}$$

$$110b = 876;$$

$$b = 7,964.$$

$$11a + 66 \times 7,964 = 1600;$$

$$11a + 525,62 = 1600;$$

$$11a = 1600 - 525,62;$$

$$a = 1074,38 \div 11;$$

$$a = 97,67.$$

$$\bar{y}_t = 97,67 + 7,964t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 97,67 + 7,964 \times 16 = 225,09 \text{ (ц/га)}$$

$$\delta_{заг}^2 = y^2 - \bar{y}^2 = 22093,3 - 21157 = 936,3;$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\sum y_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 6976,78 \div 11 = 634,25.$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{634,25}{936,3} \times 100\% = 67,7\% \quad - \text{ вплив агротехнічних}$$

заходів;

100% - 67,7% = 32,3% – вплив природно-кліматичних факторів.

Таблиця 2.25

Урожайність овочевих культур у господарствах населення області

Рік, <i>n</i>	Номер року, <i>t</i>	Урожайність, ц/га, <i>y</i>	Розрахункові величини		$\bar{y}_t = a + bt$	Середній квадрат значень ознаки, $\frac{y^2}{y^2}$	y^{-2}	$(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2$
			t^2	$t \times y$				
1998	1	129	1	129	113,6	16641	x	2794,34
1999	2	157	4	314	124,2	24649	x	1788,32
2000	3	107	9	321	134,7	11449	x	1005,88
2001	4	129	16	516	145,3	16641	x	447,01
2002	5	119	25	595	155,9	14161	x	111,72
2003	6	171	36	1026	166,5	29241	x	0,00
2004	7	174	49	1218	177,0	30276	x	111,86
2005	8	206	64	1648	187,6	42436	x	447,30
2006	9	210	81	1890	198,2	44100	x	1006,31
2007	10	227	100	2270	208,8	51529	x	1788,91
2008	11	202	121	2222	219,3	40804	x	2795,07
$n=11$	$\sum t = 66$	$\sum y = 1831$	$\sum t^2 = 285$	$\sum ty = 12149$	$\sum \bar{y}_t = 1831$	$\sum y^2 = 29266,1$	27707,1	12296,72

$$\sum y = \sum \bar{y}_t$$

$$\begin{cases} na + b\sum t = \sum y, \\ a\sum t + b\sum t^2 = \sum ty; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 11a + 66b = 1831 \times 6 \\ 66a + 506b = 12149; \end{cases}$$

$$\begin{cases} 66a + 396b = 10986 \\ 66a + 506b = 12149; \end{cases}$$

$$110b = 1163;$$

$$b = 10,573.$$

$$11a + 66 \times 10,573 = 1831;$$

$$11a + 697,82 = 1831;$$

$$11a = 1831 - 697,82;$$

$$a = 1133,18 \div 11;$$

$$a = 103,02.$$

$$\bar{y}_t = 103,02 + 10,573t.$$

Урожайність на перспективу (2013 рік):

$$y_{2013} = 103,02 + 10,57 \times 16 = 272,14 (\text{ц/га});$$

$$\delta_{заг}^2 = \overline{y^2} - \bar{y}^2 = 29266,1 - 27707 = 1559,1;$$

$$\delta_{теор.}^2 = \frac{(\bar{y}_t - \sum \bar{y})^2}{n} = 12296,72 \div 11 = 1117,88.$$

$$\frac{\delta_{теор.}^2}{\delta_{заг}^2} \times 100\% = \frac{1117,88}{1559,1} \times 100\% = 71,7\% \quad - \quad \text{вплив агротехнічних}$$

заходів;

$100\% - 71,7\% = 28,3\%$ – вплив природно-кліматичних факторів.

Застосування апарату дисперсійного аналізу дозволило визначити вплив основних факторів на варіацію урожайності сільськогосподарських культур регіону. Встановлено, що урожайність усіх основних культур у сільськогосподарських підприємствах переважно залежить від дії агротехнічного чинника. У господарствах населення рівень агротехніки лише впливає на урожайність овочевих культур. Найбільш суттєвий вплив природно-кліматичних умов на урожайність становить понад 98 % при вирощуванні зернових у господарствах населення, агротехнічного чинника – понад 89 % при вирощуванні цукрових буряків у сільськогосподарських підприємствах.

Враховуючи, що зернові культури займають високу частку у структурі посівних площ сільськогосподарських культур нами було проведено дослідження впливу факторів на економічну ефективність використання земельних ресурсів, що виражається через величину доходу отриманого від виробництва зернових культур. До регресійної моделі були включені наступні фактори: збір культур з 1 га, прямі затрати праці на 1 га, середньорічна вартість активів на 1 га, виробничі витрати на 1 га (табл. 2.26).

Кількісну оцінку тісноти взаємозв'язку досліджуваних факторів та формування регресійної моделі досліджуваного явища можна представити у вигляді рівняння:

$$y = f(x_1, x_2, x_3, x_4).$$

Вихідні дані для розрахунку кореляції

Район	Дохід на 1 га, грн.	Збір культур з 1 га, ц	Припадає на 1 га		
			виробничих затрат, грн.	прямих затрат праці, люд-год	активів, грн.
Умовне позначення ознаки	у	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
Володимир-Волинський	1568,39	28,7	1869,95	38,28	2683,1
Горохівський	1284,71	24,4	1188,19	40,90	2175,6
Іваничівський	1296,20	25,2	1253,65	49,78	1748,1
Камінь-Каширський	584,70	9,8	727,93	33,42	713,1
Ківерцівський	578,88	12,2	795,56	32,00	1033,0
Ковельський	804,97	15,4	797,80	34,55	1790,9
Локачинський	1109,45	19,9	1019,79	50,14	2089,4
Луцький	1533,14	26,2	1391,47	41,64	2526,3
Любешівський	556,21	13,4	885,26	52,11	927,0
Любомльський	618,01	13,6	720,65	62,03	780,6
Маневийський	473,85	10	697,31	17,98	1441,1
Ратнівський	774,07	15,4	861,02	48,62	3169,6
Рожищенський	726,96	14,7	849,31	32,58	1568,4
Старовижівський	389,21	8,3	614,85	20,13	1050,0
Турійський	888,20	17,2	1159,16	34,51	1930,7
Шацький	368,06	9,2	610,52	25,93	1497,3

Відмітимо, що застосування множинного кореляційного та регресійного аналізу передбачає проходження таких етапів: логічний аналіз; розрахунок матриці парних коефіцієнтів кореляції, її аналіз та відбір факторів до моделі; побудова множинної регресійної моделі та перевірку її значимості; перевірка значимості множинного коефіцієнта кореляції; економічна інтерпретація отриманих результатів. Для автоматизації розрахунків множинного кореляційно-регресійного аналізу скористаємося комп'ютерною програмою „Regre” (версія 2,75).

Щоб побудувати багатовимірну регресійну модель результативної ознаки попередньо слід відібрати факторні ознаки до моделі. Для цього знайдемо матрицю парних коефіцієнтів кореляції (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Y	X 1	X 2	X 3	X 4
Y	1	0,9874	0,925	0,3789	0,68294
X1	0,98743	1	0,931	0,4341	0,67294
X2	0,92484	0,9308	1	0,2791	0,63156
X3	0,37887	0,4341	0,279	1	0,15476
X4	0,68294	0,6729	0,632	0,1548	1

У першій стрічці матриці знаходимо значення коефіцієнтів R_{yx} , які характеризують тісноту взаємозв'язку результативної ознаки з кожною факторною ознакою.

Відобразимо результати розрахунку багатовимірної регресії.

Змінна	Середнє значення	Незалежні змінні			
		Середньо-квдратичне відхилення	Кореляція	Коефіцієнт регресії	T
X1	16,475	6,5468	0,987	61,11	23,375
X2	965,15	336,42	0,925	-0,0169	9,0979
X3	38,412	12,03	0,379	-1,979	1,5318
X4	1695,3	714,6	0,683	0,0103	3,4982

Залежна змінна

Середнє значення	Середньоквдратичне відхилення
847,19	394,34
Показник	Значення
Вільний член	-84,68
Коефіцієнт множинної кореляції	0,9891
$S_{\text{зал}}$	67,872
Число степеней свободи $k_1 = n-1$	15
Число степеней свободи $k_2 = n-p-1$	11
$F_{\text{спост.}}$	123,84

Проаналізуємо отримані результати. Насамперед розглянемо вибірковий множинний коефіцієнт кореляції $R_b = 0,98908$. Перш, ніж робити висновок про ступінь тісноти зв'язку між результативною ознакою та сукупністю факторних ознак, перевіримо значимість вибіркового множинного коефіцієнта кореляції при рівні значимості 0,05. Для цього висуваємо наступні гіпотези:

$$H_0: R_{\text{ген}} = 0, H_1: R_{\text{ген}} \neq 0.$$

$$\text{Знаходимо: } T_{\text{спост.}} = 22,256.$$

$$t_{\text{крит.дв.}}(0,05; 11) = 2,2.$$

Оскільки $T_{\text{спост.}} > t_{\text{крит.дв.}}(0,05; 11)$, то нульову гіпотезу відкидаємо, справедливою є конкуруюча гіпотеза $H_1: R_{\text{ген}} \neq 0$.

Таким чином $R_b = 0,98908$ – значиме, тобто зв'язок між результативною ознакою та факторними ознаками, включеними до регресійної моделі є тісним.

Знайдемо коефіцієнт детермінації:

$$D = (R_b^2) \times 100 \% = (0,98908)^2 \times 100 \% = 97,8279 \%,$$

Отже, варіація результуючої ознаки в середньому на 97,8279 % зумовлена варіацією факторних ознак, включених до моделі.

Множинна регресійна модель матиме наступний вигляд:

$$Y = -84,68 + 61,11 \times X_1 - 0,01694 \times X_2 - 1,979 \times X_3 + 0,01033 \times X_4$$

Перевіримо значимість цієї моделі при рівні значимості 0,05. Висуваємо наступні гіпотези:

$$H_0: \text{регресійна модель незначима (} H_0: A_1 = A_2 = \dots = A_n = 0)$$

$H_1: \text{регресійна модель значима (} H_1: \text{ хоча б один } A_i \neq 0, \text{ та змінюється від 1 до n).}$

Перевіримо нульову гіпотезу за допомогою випадкової величини F , яка має розподіл Фішера-Снедекора.

$$\text{Знаходимо } F_{\text{спост.}} = 123,84, F_{\text{крит.}}(0,05; 15; 11) = 2,72.$$

Так як $F_{\text{спост.}} > F_{\text{крит.}}(0,05; 15; 11)$, то нульова гіпотеза відкидається, а справедливою є конкуруюча гіпотеза, тобто багатofакторна регресійна модель значима.

З отриманої моделі видно, що при збільшенні збору культур з 1 га на 1 ц, валовий дохід з 1 га збільшується на 61,11 грн., а при зростанні величини активів у розрахунку на 1 га валовий дохід з 1 га зростає на 0,01033 грн. Водночас зростання величини виробничих витрат на 1 га зумовлює зменшення розміру валового доходу на 1 га на 0,01694 грн., а збільшення затрат праці на 1 га спричиняє зменшення економічної ефективності використання земельних ресурсів на 1,979 грн.

Порівнюючи коефіцієнти при факторних ознаках по абсолютній величині можна стверджувати, що зміна економічної ефективності використання земельних ресурсів переважно обумовлюється зміною факторної ознаки „збір культур з 1 га”.

При збільшенні факторної ознаки „збір культур з 1 га” на 1 % результуюча ознака зростає на 1,19 %, при зростанні факторної ознаки „виробничі витрати на 1 га” на 1 % величина результуючої ознаки зменшується на 0,0193 %, збільшення ознаки „прямі затрати на 1 га” на 1 % зумовлює зменшення результуючої ознаки на 0,0897 %, а зростання факторної ознаки "середньорічна вартість активів на 1 га" спричиняє зростання валового доходу на 1 га на 0,0207 %.

Складемо рівняння регресії в стандартизованому вигляді та розрахуємо його коефіцієнти:

$$Y=11 \times X_1 - 0,176 \times X_2 - 0,808 \times X_3 + 0,193 \times X_4.$$

Виходячи з цього рівняння отримуємо таку послідовність ступеня впливу факторів:

Ранг впливу	Ознака
1	збір культур з 1 га
2	прямі затрати на 1 га
3	середньорічна вартість активів на 1га
4	виробничі витрати на 1 га

Залишок обчислення залежної змінної представлено в табл. 2.28.

У ході проведених розрахунків встановлено, що у Володимир-Волинському, Горохівському, Іваничівському, Ківерцівському, Любешівському, Любомльському, Маневицькому, Ратнівському, Рожищенському, Турійському, Шацькому адміністративних районах області існують приховані резерви для зростання рівня економічної ефективності використання земельних ресурсів.

Залишок розрахунку залежної змінної

Район	Вихідне значення	Обраховане значення	Залишок	Відхилення, %
1	2	3	4	5
Вол.-Волинський	1568,4	1590	-21	-1,32
Горохівський	1284,7	1330	-43	-3,24
Іваничівський	1296,2	1350	-57,3	-4,23
Кам.-Каширський	584,7	443	142	32
Ківерцівський	578,88	595	-15,8	-2,66
Ковельський	804,97	793	12	1,51
Локачинський	1109,5	1040	73	7,05
Луцький	1533,1	1440	96,7	6,73
Любешівський	556,21	626	-69,4	-11,1
Любомльський	618,01	619	-1,45	-0,233
Маневицький	473,85	494	-20	-4,05
Ратнівський	774,07	778	-4,21	-0,541
Рожищенський	726,96	751	-24	-3,19
Старовижівський	389,21	383	6,12	1,6
Турійський	888,2	898	-10,2	-1,13
Шацький	368,02	431	-63,3	-14,7

Таким чином, економічний баланс забезпечення сталого аграрного землекористування потребує кардинальних поліпшень. Насамперед це стосується реанімації господарського ставлення до землі зі сторони усіх землекористувачів регіону. При цьому трудові, фінансові зусилля слід концентрувати на активізації застосування інструментів механізму відтворення земельних ресурсів.

2.3. Оцінка рівня відтворення земельних ресурсів у сфері аграрного землекористування регіону

Основними показниками економічної оцінки використання і відтворення земельних ресурсів виступають: виробництво валової продукції в розрахунку на 1 га земельних ресурсів, виробництво основних видів сільськогосподарської продукції на 1 га, урожайність основних видів сільськогосподарської продукції, прибутковість і рентабельність виробництва продукції рослинництва, частка орних земель у загальній земельній площі, площа порушених земель, частка порушених земель у загальній земельній площі, площа відпрацьованих земель, площа рекультивованих земель, площа еродованих земель, площа чистих парів, площа сільськогосподарських угідь та їх частка в загальній земельній площі [85, с. 220].

Відтворення штучної родючості земель вимагає приділення належної уваги до заходів спрямованих на збереження вмісту гумусу в ґрунтах регіону. Основним джерелом поповнення гумусу в ґрунтах є органічні добрива. Вони не лише містять усі необхідні органічні речовини, але й позитивно впливають на фізико-хімічні властивості ґрунту, покращують його структуру, водно-повітряний режим та послаблюють негативну дію мінеральних добрив.

У динаміці обсяги внесення органічних добрив сільськогосподарськими підприємствами поступово зменшуються. Зокрема, різке зниження обсягів внесення органічних добрив сільськогосподарськими підприємствами регіону відбулося в 1996 р. у порівнянні з 1990 р. – у 3 рази (рис. 2.16).

В 2000 р. у порівнянні з 1996 р. обсяги внесення органіки в ґрунти знизилися в 2,6 рази, а в 2005 р. у співставленні з 2000 р. – у 2 рази. На протязі 2005-2008 рр. внесення органічних добрив мало тенденцію до зниження. Незважаючи на зменшення обсягів

Рис. 2.16. Масштаби внесення органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах регіону

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області.

внесення органіки сільськогосподарськими підприємствами протягом розглядуваного періоду, відносна частка удобрених площ упродовж 2000-2008 рр. має тенденцію зростати. Хоча абсолютні розміри площ земель, які удобрюються органікою протягом 2000-2008 рр. є значно меншими, ніж у 1990 р., коли під вплив органіки потрапляло біля 25 % земельних площ.

За розглядуваний період відбулося зменшення не лише частки земель, які охоплені внесенням органіки, але й скоротилися обсяги внесення цих добрив у розрахунку на одиницю посівної площі. Протягом 2000-2008 рр. внесення органіки на 1 га посівної площі в порівнянні з 1990 р. зменшилося приблизно в 5 разів (рис. 2.17). Характерно, що щорічні обсяги внесення органічних добрив протягом 2000-2008 рр. у розрахунку на 1 га посівної площі є майже стабільним.

Короткострокове збагачення ґрунтів мікроелементами здійснюється через їх удобрення мінеральними добривами. На жаль, у макроекономічному вимірі масштаби застосування мінеральних добрив знижуються. Так, якщо в 1990 р. було внесено 42 млн. тонн поживних речовин, що в перерахунку на 1 га посівної площі становило 141 кг, то в 1996 р. – 5,3 млн. тонн поживних речовин, або 21 кг на 1 га посівної площі, 1999 р. ці показники становили відповідно 4,2 млн. тонн і 18 кг/га [65, с. 34].

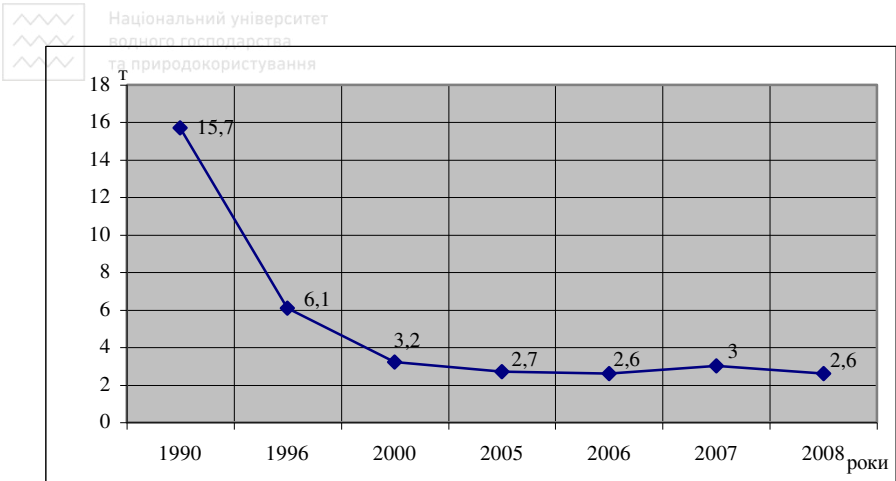

Рис. 2.17. Динаміка внесення органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах регіону в розрахунку на 1 га посіву

Складено: за даними Головного управління статистики у Волинській області.

У порівнянні з 1990 р. обсяги внесення мінеральних добрив у досліджуваному регіоні суттєво знизилися. Якщо в 1996 р. у порівнянні з 1990 р. було внесено на 87,9 % менше добрив, то вже в 2000 р. у співставленні з 1990 р. – на 93,1 % менше (табл. 2.29). За період 2005-2008 рр. значно зросла частка площі удобреної мінеральними добривами. Зростанням характеризуються й обсяги внесення мінеральних добрив у поживних речовинах на 1 га посівної площі. Проте у співставленні з 1990 р., у 2008 р. на 1 га посівних площ вносили в 3 рази менше мінеральних добрив.

Динаміка внесення мінеральних та органічних добрив під сільськогосподарські культури в сільськогосподарських підприємствах регіону відображена в табл. 2.30. Внесення мінеральних добрив під посіви основних сільськогосподарських культур у порівнянні з 1990 р. зменшилося в декілька разів. У 2000 р. у порівнянні з 1990 р. найбільш відчутним було скорочення обсягів внесення мінеральних добрив під зернові культури й пшеницю, зокрема – на 87 % та 85 % відповідно. Якщо під ряд сільськогосподарських культур регіону в подальшому відбувалося зростання обсягів внесення мінеральних добрив, то під кукурудзу на зерно навпаки – зменшення. Лише в 2007 р. у порівнянні з 2006 р. під цю культуру було внесено в 1,04 рази більше міндобрив.

Таблиця 2.29

Динаміка внесення мінеральних добрив у ґрунти регіону

Показник	Роки							1996/1990	2000/1990	2005/1990	2006/1990	2007/1990	2008/1990
	1990	1996	2000	2005	2006	2007	2008						
Всього внесено в пож. реч., тис. ц	1515	184	104,5	139,6	162,6	148,4	152,8	12,1	6,9	9,2	10,7	9,8	10,1
Частка удобреної площі, %	92,6	42	38,1	61,1	68,7	68,2	70,7	45,4	41,1	66,0	74,2	73,7	76,3
Внесено в ґрунт у пож. речовинах на 1 га посівної площі, кг	241	35	28	63	75	75	78	14,5	11,6	26,1	31,1	31,1	32,4

Розраховано: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 140 с.

Таблиця 2.30

Динаміка внесення добрив під урожай сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах регіону

Сільськогосподарські культури	Роки					Індекс зміни			
	1990	2000	2005	2006	2007	2000 р. - 1990 р.	2005 р. - 2000 р.	2006 р. - 2005 р.	2007 р. - 2006 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Мінеральні добрива (у перерахунку на 100% поживних речовин, кг на 1 га посіву)									
Внесено під посіви	241	28	63	75	75	0,12	2,25	1,19	1,00
Зернових культур (без кукурудзи)	208	26	58	60	61	0,13	2,23	1,03	1,02
- у тому числі пшениці	249	37	83	84	81	0,15	2,24	1,01	0,96
Кукурудзи на зерно	323	255	217	195	202	0,79	0,85	0,90	1,04

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Технічних культур	404	118	243	266	232	0,29	2,06	1,09	0,87
- з них під цукрові буряки	532	147	288	340	332	0,28	1,96	1,18	0,98
Овочевих і баштанних культур	175	62	128	178	169	0,35	2,06	1,39	0,95
Картоплі	288	80	130	175	186	0,28	1,63	1,35	1,06
Кормових культур	225	13	29	33	30	0,06	2,23	1,14	0,91
Органічні добрива (т на 1 га посіву)									
Внесено під посіви	15,7	3,2	2,7	2,6	3,0	0,20	0,84	0,96	1,15
Зернових культур (без кукурудзи)	2,1	0,5	0,7	0,9	1,2	0,24	1,40	1,29	1,33
- у тому числі пшениці	3,5	0,7	0,8	1,0	1,4	0,20	1,14	1,25	1,40
Кукурудзи на зерно	39,6	0,0	5,7	6,7	4,3	0,00	-	1,18	0,64
Технічних культур	28,5	19,3	12,8	7,4	6,5	0,68	0,66	0,58	0,88
- з них під цукрові буряки	52,1	23,3	18,7	11,1	12,2	0,45	0,80	0,59	1,10
Овочевих культур	48,6	23,4	6,2	3,7	5,4	0,48	0,26	0,60	1,46
Картоплі	81,5	56,9	36,8	32,2	31,3	0,70	0,65	0,88	0,97
Кормових культур	17,4	3,5	4,5	4,0	4,8	0,20	1,29	0,89	1,20

Розраховано: Статистичний щорічник Волинь-2007 / За ред. М.І. Мотиль. – Луцьк: Головне управління статистики у Волинській області, 2008. – 141 с.

За цей же період відбулося зменшення обсягів внесення добрив під технічні культури, зокрема, цукровий буряк, овочеві та кормові культури, а також пшеницю. Найбільш відчутним у порівнянні з внесенням мінеральних добрив було зменшення обсягів внесення органічних добрив під посіви сільськогосподарських культур. У 2008 р. у співставленні з 1990 р. обсяги внесення органіки сільськогосподарськими підприємствами скоротилися в 5,2 рази. Відмітимо, що під посіви кукурудзи на зерно в 2000 р. у порівнянні з 1990 р. органіка взагалі не вносилося.

На протязі розглядуваного періоду внесення органічних добрив під посіви картоплі, технічних культур, овочевих культур має тенденцію до зменшення. Загалом слід відмітити, що в сільськогосподарських підприємствах регіону склався

катастрофічний характер із забезпеченням сільськогосподарських культур органічними речовинами.

Таким чином, просте відтворення родючості ґрунтів регіону за рахунок забезпечення належного балансу гумусу в ґрунтах гальмується через зниження обсягів внесення органічних добрив у ґрунт під посіви сільськогосподарських культур. Для забезпечення належного відтворення земельних ресурсів землекористувачам регіону слід терміново вжити низку заходів, щоб компенсувати нестачу органіки в ґрунті. Конкретно ці заходи повинні передбачати перегляд структури посівних площ у сівозмінах задля збільшення площ під багаторічними насадженнями та скорочення площ під просапними культурами; повне використання решток рослин та побічної продукції, що залишаються в післязливний період; мінімізацію обробітку ґрунту; активніше використання місцевих запасів сапропелів.

Одним з інструментів розширеного відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування виступає меліорація. Вона не лише дозволяє підвищити продуктивність сільськогосподарських угідь, але й сприяє їх кількісному збереженню та збільшенню в сільськогосподарському використанні. Для досліджуваного регіону меліорація відіграє важливе значення, оскільки дозволяє підвищити рівень продуктивності торфових ґрунтів поліських районів.

У Волинській області площа осушених земель, які використовуються під сільськогосподарськими угіддями становить 346,7 тис. га або 33 % від площі усіх сільськогосподарських угідь. Меліоративні системи в досліджуваному регіоні займають площу 416,6 тис. га.

У результаті реформування земельних відносин більшість меліоративних каналів і споруд регіону фактично залишилися без реального господаря. У вартісному вираженні вартість таких меліоративних фондів становить понад 390 млн. грн. (залишкова вартість). Відсутність реального власника меліоративної системи позначилася на її стані. Адже протягом багатьох років не проводилася нарізка кротового дренажу на осушених торфовищах, а також не реалізовувалися заходи з глибокого рихлення мінеральних ґрунтів. Меліоративні канали заростали чагарником і трав'яною рослинністю, їх очистка від замулення не здійснювалася, що

позначилося на пропускній здатності каналів. Тому, якщо в 2003 р. у незадовільному стані перебувало 73 % меліоративних каналів, 63 % гідротехнічних споруд 47 % дренажу та 57 % дренажних гирл, то в 2007 р. відповідно – 82 %, 74 %, 48 % та 60 %.

Таким чином, меліорація в регіоні, як організаційно-технічний інструмент відтворення земельних ресурсів, втратила своє функціональне призначення й не сприяє реновації стану сільськогосподарських угідь. Незадовільний технічний стан внутрішньогосподарської меліоративної мережі та гідротехнічних споруд не дозволяє здійснювати відтворення якісних параметрів осушених ґрунтів через порушення регулювання водно-повітряного режиму. Можливості кількісного відтворення земельних угідь зменшуються через повені та паводки, які виникають із-за затруднення скидів води з осушених сільськогосподарських угідь і прилеглих до них територій, що у свою чергу зумовлює незворотність розвитку процесів вторинного заболочення земель.

Стан внутрішньогосподарської меліоративної мережі досліджуваного регіону вимагає значних фінансових вливань у відтворення земель. Першим кроком до цього стала передача внутрішньогосподарської меліоративної мережі в спільну власність територіальних громад сіл, селищ, районів. У результаті здійснення зазначених заходів фінансова підтримка приватних землекористувачів у відтворенні меліорованих земель трансформується до місцевих бюджетів. При цьому оперативне управління внутрішньогосподарськими меліоративними системами регіону закріплюються за районними та міжрайонними управліннями водного господарства, які мають навик та досвід роботи на меліоративній мережі, мають фахівців, володіють відповідними технічними засобами. Підставою для виконання робіт по відновленню та догляду за внутрішньогосподарською меліоративною мережею мають слугувати договори виконання робіт, розроблені порядки фінансування робіт та кошторисна документація. Простіші види робіт, як от: обкошування меліоративної мережі, очистка водопропускних споруд від замулення, дренажних гирл від намулу будуть виконуватись власними силами землекористувачів за керівництва сільських і селищних рад та під консультуванням водогосподарських організацій щодо технологій виконання робіт.

Загалом відмітимо, що відтворення меліорованих сільськогосподарських угідь у сучасних умовах полягає в покращенні технічного стану внутрішньогосподарських меліоративних фондів, забезпеченні надійного регулювання водно-повітряного режиму осушених земель, запобіганні їх підтопленню та затопленню, підвищення врожайності сільськогосподарських культур на цих землях через поліпшення екологічного стану осушених земель.

Площі земель досліджуваного регіону зазнають негативного впливу із-за підвищеної кислотності ґрунтів, яка в останні роки інтенсивно зростає. Заходи з нейтралізації кислотності носять тимчасовий, несистемний характер, тому ґрунт знову повертається до вихідного рівня кислотності та потребує повторного вапнування.

Найбільша кількість ґрунтів, які зазнали вапнування в регіоні була в 2005 р. – 3260 га (рис. 2.18).

Рис. 2.18. Динаміка вапнування ґрунтів у Волинській області

Складено за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

У 2005 р. було внесено в ґрунт 10607 т вапнякових матеріалів. Практично не проводилися заходи з агрохімічної меліорації земельних ресурсів регіону в 1995 та 2000 роках. Відмітимо, що в

порівнянні з 2005 р. у періоді 2006-2007 рр. масштаб агрохімічних меліоративних заходів у регіоні зменшився. Стан вапнування ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах Волинської області відображено в табл. 2.31.

Протягом 2005-2008 рр. має місце зменшення площ ґрунтів, які підлягають вапнуванню. Лише в Іваничівському районі за розглядуваний період здійснювалися постійні заходи для нейтралізації кислого середовища ґрунту. Протягом 2005-2007 років такі заходи проходили в трьох адміністративних районах регіону – Горохівському, Любешівському, Маневицькому.

Таблиця 2.31

Динаміка вапнування ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах регіону

Район	2005 рік		2006 рік		2007 рік		2008 рік	
	га	%	га	%	га	%	га	%
Володимир-Волинський	351	10,8	100	7,0	-	-	194	95,1
Горохівський	562	17,2	580	40,6	330	59	-	-
Іваничівський	70	2,1	105	7,4	69	12,3	10	4,9
Камінь-Каширський	145	4,4	180	12,6	-	-	-	-
Ківерцівський	402	12,3	-	-	-	-	-	-
Ковельський	127	3,9	26	1,8	-	-	-	-
Локачинський	126	3,9	91	6,4	-	-	-	-
Луцький	322	9,9	72	5,0	-	-	-	-
Любешівський	183	5,6	35	2,5	59	10,6	-	-
Любомльський	111	3,4	-	-	-	-	-	-
Маневицький	381	11,7	101	7,1	101	18,1	-	-
Ратнівський	86	2,6	138	9,7	-	-	-	-
Рожищенський	322	9,9	-	-	-	-	-	-
Старовижівський	72	2,2	-	-	-	-	-	-
Турійський	-	-	-	-	-	-	-	-
Шацький	-	-	-	-	-	-	-	-
Волинська область	3260	100	1428	100	559	100	204	100

Розраховано за даними Волинського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Найбільша кількість земель, які піддавалися вапнуванню розміщена в Горохівському районі.

У структурі капітальних витрат на хімічну меліорацію земель регіону основними затратними статтями є вартість меліорантів та їх транспортування. Тому для поліпшення проведення заходів з агрохімічної меліорації слід активізувати заходи по відновленню роботи місцевих родовищ вапняків. Для цього слід переглянути умови залучення інвесторів до розробки та експлуатації таких родовищ. Водночас слід пам'ятати, що вапнування досить тісно пов'язане з необхідністю комплексного освоєння всієї системи землеробства: починаючи від підбору культур у сівознах до правильного застосування добрив і раціонального обробітку ґрунту [129, с. 488].

Однією з умов здійснення розширеного відтворення земельних ресурсів є використання інструменту рекультивациі земель. Для повернення земельних ресурсів до нормального стану, коли будуть забезпечуватися врожаї сільськогосподарських культур на рівні непорушених земель, доцільно, щоб товщина насипного шару чорнозему сягала 40-60 см. Необхідно також на рекультивованих землях застосовувати комплекс спеціальних агротехнічних прийомів. При більшій товщині чорноземного шару доцільно використовувати парозернопросапні польові сівознами, а при меншій – травозернопросапні, де переважатимуть багаторічні трави. Для того щоб рекультивациа стала дієвим інструментом відтворення земель її заходи повинні бути належним чином підтримані. Ідеться про те, що на рекультивованих землях необхідно вносити більші норми органічних і мінеральних добрив, ніж на староорних землях.

В 2008 р. у Волинській області було рекультивовані 101,3 га земель, що є значно менше рівня 2005-2006 рр. та більше рівня 2007 р. (табл. 2.32). Відмітимо, що рекультивациа характерна для земельних ресурсів, які перебувають у державній формі власності. Якщо в 2005 р. 97,8 % земельних ресурсів були рекультивовані під сільськогосподарські угіддя, то в 2006 р. та 2008 р. – 83 %, а в 2007 р. – лише 64,8 %. Лише в 2006 р. землі було рекультивовано під рілля на незначній площі – 4,4 га. У наступні роки розглядуваного періоду земельні ресурси рекультивовувалися в інші категорії

сільськогосподарських угідь. Із загальної площі рекультивованих у 2005 р. земель, 92 % було рекультивовано тих земель, які зазнали порушень у результаті торфорозробок. В 2006-2008 рр. частка таких земель становила відповідно 45, 63 та 86 відсотків. У значній більшості ці землі рекультивувалися під сільськогосподарські угіддя.

Протягом 2005-2008 рр. площа малопродуктивних сільськогосподарських угідь, яка покращувалася родючим шаром ґрунту коливається й немає чіткої тенденції до збільшення або зменшення. Відмітимо, що найбільше площ земель, що покращувалися було в 2006 р. – 42 га, найменше – в 2008 р. (26 га).

Таблиця 2.32

Рекультивация сільськогосподарських земель регіону, га

Показники	Роки											
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
	загальний обсяг робіт				на землях державної власності				на землях приватної власності			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Рекультивовані землі - усього, у т.ч.:	118,8	112,7	64,8	101,3	118,8	112,7	64,8	101,3	-	-	-	-
- с.-г. угіддя, з них:	116,2	94,0	42,0	84,3	116,2	94,0	42,0	84,3	-	-	-	-
- під рілля	-	4,4	-	-	-	4,4	-	-	-	-	-	-
Рекультивовані землі, порушені при торфорозробках, у т.ч.:	109,7	50,8	41,0	87,2	109,7	50,8	41,0	87,2	-	-	-	-
- с.-г. угіддя	109,1	50,8	39,8	84,3	109,1	50,8	39,8	84,3	-	-	-	-
Покращено малопродуктивних с.-г. угідь родючим шаром ґрунту, всього	34,5	42,0	37,0	26	-	-	-	-	34,5	42	37	26

Джерело: форма № 2 - ТП (рекультивация) "Звіт про рекультивацию земель, зняття і використання родючого шару ґрунту".

Зазначені заходи здійснювалися на землях приватної форми власності. У досліджуваному регіоні здійснюється виведення з обороту непридатних для подальшого сільськогосподарського використання деградованих та малопродуктивних земель запасу і резервного фонду. Зазначені заходи фінансуються за рахунок грошових засобів, що надходять від компенсації втрат сільськогосподарського та лісгосподарського виробництва. Так, у I півріччі 2006 р. на заліснення 376,7 га еродованих земель запасу і резервного фонду було виділено 564 тис. грн. У II половині 2006 р. вартість консервації через заліснення 290,7 га деградованих та малопродуктивних земель становила 435 тис. грн. У 2007 р. на проведення робіт із консервації деградованих та малопродуктивних земель шляхом їх заліснення було освоєно коштів на суму 231 тис. грн.

Одним із напрямів реалізації політики раціонального землекористування та забезпечення належного відтворення земель є створення екомережної системи. Формування екомережі дозволяє забезпечити сприятливі умови для розширення площ земельних ресурсів з природними та екологічно наближеними до них умовами. Розбудова екомережі передбачає оптимізацію використання сільськогосподарських угідь та активну реалізацію інструментів ґрунтозахисної системи землеробства.

На території Волинської області загальна площа екомережі становить 1210,4 тис. га або 60,1 % від її загальної площі (табл. 2.33). Найбільшу питому вагу екомережа займає в структурі земельних ресурсів Шацького, Любешівського, Маневицького, Камінь-Каширського, Любомльського, Ратнівського, Старовижівського, Ківерцівського, Ковельського, Турійського адміністративних районів (понад 50 % земельної площі району). Понад 50 % площі екомережі становлять сіножаті та пасовища в Луцькому, Рожищенському та Старовижівському адміністративних районах регіону.

Проведення заходів із відтворення земельних ресурсів вимагає організації належного рівня інформаційного забезпечення задля контролю за станом земельних ресурсів, прогнозування його зміни та для розробки ефективних відтворювальних заходів у сфері землекористування.

Структура екологічної мережі у Волинській області

Район	Площа, тис. га			Питома вага, %	
	району	еко-мережі	пасовищ і сіножатей	екомережі у загальній площі району	пасовищ і сіножатей в екомережі
Вол.-Волинський	102,4	45,6	17,1	44,5	37,5
Горохівський	112,2	27,9	11	24,9	39,4
Іваничівський	64,9	19,9	8,4	30,7	42,2
Кам.-Каширський	167,5	119,1	27,1	71,1	22,8
Ківерцівський	141,9	90,2	24,4	63,6	27,1
Ковельський	186,1	115,1	39,8	61,8	34,6
Локачинський	71,8	23,8	7,7	33,1	32,4
Луцький	97,5	22,6	11,5	23,2	50,9
Любешівський	144,8	119	25,2	82,2	21,2
Любомльський	147,2	106,5	35,1	72,4	33,0
Маневицький	219,4	180,7	35,1	82,4	19,4
Ратнівський	143,7	100,8	34,8	70,1	34,5
Рожищенський	92,6	38,4	24,2	41,5	63,0
Старовижівський	112,1	73,9	39,20	65,9	53,0
Турійський	120	61,9	29,5	51,6	47,7
Шацький	75,9	65,3	9,7	86,0	14,9

Розраховано: за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Волинській області.

Збір і обробка інформації про стан використання сільськогосподарських земель, створення і ведення бази даних здійснюється у рамках програми моніторингу довкілля у Волинській області. Її основними завданнями є: створення та забезпечення функціонування інфраструктури обласного центру моніторингу довкілля, як основи інтеграції відомчих та регіональних мереж в єдину систему спостережень; створення та ведення банків даних по всіх складових регіональної системи моніторингу; удосконалення мереж спостережень за станом довкілля; розроблення механізму комплексної оцінки, прогнозування та управління станом довкілля; створення уніфікованого програмно-методичного забезпечення ведення баз даних та інформаційного обміну. Основними суб'єктами підсистеми моніторингу земельних ресурсів у системі моніторингу довкілля

виступають: Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Волинській області, Волинське обласне головне управління земельних ресурсів, Волинське обласне виробниче управління водних ресурсів і водного господарства, Волинський обласний державний проектно-технологічний центр охорони родючості ґрунтів і якості продукції “Облдержродючість”.

Основними проблемами використання сільськогосподарських земель у досліджуваному регіоні є: псування сільськогосподарських та інших земель; невжиття заходів по боротьбі з бур'янами; використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель; розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель; неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень; несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків по приведенню їх у стан, придатний для використання за призначенням; невиконання умов знімання, зберігання і нанесення родючого шару ґрунту. Найбільший обсяг порушень припадає на порушення пов'язані з нецільовим використанням земель та невиконанням природоохоронного режиму використання земель (табл. 2.34).

Таблиця 2.34

Стан відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування

Види порушень	Псування сільськогосподарських та інших земель				Невжиття заходів по боротьбі з бур'янами			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Залишок не усунених порушень, га	0	3	0	1	0	2	0	0
Виявлено порушень, га	287	56	31	3	6	2	154	159
Усунено порушень, га	284	59	30	3	4	4	154	6
Залишилось не усунених порушень, га	3	0	1	1	2	0	0	153
Коефіцієнт відтворення	0,99	1	0,97	0,75	0,7	1	1	0,04

продовження табл. 2.34

Види порушень	Використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель				Розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
1	10	11	12	13	14	15	16	17
Залишок не усунених порушень, га	7	29	6	1	0	0	0	1
Виявлено порушень, га	52	131	1114	133	0	451	16	7
Усунено порушень, га	30	154	1119	7	0	451	15	8
Залишилось не усунених порушень, га	29	6	1	127	0	0	1	0
Коефіцієнт відтворення	0,51	0,96	0,99	0,05	0	1	0,93	1

продовження табл. 2.34

Види порушень	Неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень				Несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків по приведенню їх у стан, придатний для використання за призначенням			
	2005	2006	2007	2008	2005	2006	2007	2008
1	18	19	20	21	22	23	24	25
Залишок не усунених порушень, га	0	0	0	0	4	1	1	65
Виявлено порушень, га	0	0	1	12	4	11	392	22
Усунено порушень, га	0	0	1	0	7	11	328	73
Залишилось не усунених порушень, га	0	0	0	12	1	1	65	14
Коефіцієнт відтворення	0	0	1	0	0,88	0,92	0,83	0,84

продовження табл. 2.34

Види порушень	Невиконання умов змінання, зберігання і нанесення родючого шару ґрунту			
	2005	2006	2007	2008
1	26	27	28	29
Залишок не усунених порушень, га	0	0	0	5
Виявлено порушень, га	1	18	25	4
Усунено порушень, га	1	18	20	9
Залишилось не усунених порушень, га	0	0	5	0
Коефіцієнт відтворення	1	1	0,8	1

Водночас мають місце процеси не усунення порушень, що призводять до погіршення режиму відтворення сільськогосподарських земель. Пропонуємо для визначення реального стану справ із відновленням земель обчислювати коефіцієнт (індекс) відтворення, який слід розраховувати по кожному виду порушень як відношення величини усунених порушень до суми обсягів виявлених порушень та не усунених порушень за їх видами.

Щорічний коефіцієнт шукаємо як агрегований показник, що враховує коефіцієнти відтворення по видах порушень у межах звітного періоду:

$$k_{\text{інтег.від.}} = \sqrt[n]{I_{nc} \times I_{заб} \times I_{н.в.} \times I_{р.н.б.} \times I_{е.з.п.} \times I_{н.е.н.о.} \times I_{з.з.п.}}$$

де I_{nc} - індекс псування сільськогосподарських земель;

$I_{заб.}$ - індекс невжиття заходів по боротьбі з бур'янами;

$I_{н.в.}$ - індекс використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель;

$I_{р.н.б.}$ - індекс розміщення, проектування, будівництва, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель;

$I_{е.з.п.}$ - індекс неправильної експлуатації, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень;

$I_{н.в.н.о}$ - індекс несвочасного повернення тимчасово зайнятих

земель або невиконання обов'язків по приведенню їх у стан, придатний для використання за призначенням;

$I_{з.з.н.}$ - індекс невиконання умов знімання, зберігання ґрунтосення родючого шару ґрунту;

n – кількість видів наявних порушень.

Розраховано: за даними Управління з контролю за використанням та охороною земель у Волинській області.

$$K_{інтег.від.}^{2005} = \sqrt[5]{0,99 \times 0,7 \times 0,51 \times 0,88 \times 1} = 0,79;$$

$$K_{інтег.від.}^{2006} = \sqrt[6]{1 \times 1 \times 0,96 \times 1 \times 0,92 \times 1} = 0,98;$$

$$K_{інтег.від.}^{2007} = \sqrt[7]{0,97 \times 1 \times 0,99 \times 0,93 \times 1 \times 0,83 \times 0,8} = 0,93;$$

$$K_{інтег.від.}^{2008} = \sqrt[6]{0,75 \times 0,04 \times 0,05 \times 1 \times 0,84 \times 1} = 0,33.$$

Таким чином найбільш оптимальним щодо відтворення земельних ресурсів був період 2006 р., коли значення інтегрального коефіцієнту відтворення максимально наближалось до 1. Найгірший період відтворення земель був у 2008 р. У цьому році значення інтегрального коефіцієнту відтворення було найменшим за весь період дослідження – 0,33.

Важливу роль у забезпеченні відтворення земельних ресурсів відіграють фінансово-економічні інструменти. Вони покликані акумулювати грошові ресурси та забезпечити оптимальне розподілення коштів на фінансування заходів раціонального використання, відтворення та охорони земельних ресурсів. Наприклад, із державного та місцевих бюджетів фінансуються загальнодержавні та регіональні програми використання та охорони земель; відбувається освоєння земель для сільськогосподарських потреб, поліпшення сільгоспугідь; здійснюється виконання робіт із відновлення земель, якщо не встановлено винних у погіршенні їх стану; проводиться будівництво протиерозійних та меліоративних систем, а також їх реконструкція; реалізується економічне стимулювання за раціональне використання та охорону земель, підвищення родючості ґрунтів. При цьому за рахунок власних коштів землекористувачів здійснюється організаційно-

господарська, протиерозійна діяльність на земельних ділянках; проводяться заходи щодо охорони, збереження та підвищення родючості земель; здійснюється проведення підготовчих робіт та складання проектів консервації земель; проводяться заходи щодо відновлення стану еродованих, деградованих та порушених з вини землекористувачів і землевласників земель; забезпечується проведення профілактично-запобіжних заходів щодо заростання сільгоспугідь бур'янами, чагарниками та дрібноліссям [91, с. 96].

За період 2003-2008 рр. фінансування заходів з охорони земель за кошти місцевих бюджетів не здійснювалося. Лише в 2006 р. було закладено в кошторис 145,5 тис. грн. на проведення охоронних заходів, але рівень їх фінансування становив лише 54 % або 78,4 тис. грн. Значна питома вага витрат на охорону земель припадає на державні асигнування (табл. 2.35). Протягом 2003-2006 рр. мала місце тенденція до зростання фактичних витрат на охорону земельних ресурсів. Хоча лише в 2005 р. фактичне використання грошових ресурсів відповідало кошторисному плану фінансування. Відповідність фактичних та планових показників фінансування заходів з охорони земель також мало місце в 2007-2008 роках.

Використання бюджетних коштів на охорону земель, тис. грн.

Таблиця 2.35

Показники	2004 рік			2005 рік			2006 рік			2007 рік			2008 рік		
	ліміт	факт.викор.	% викон.	ліміт	факт.викор.	% викон.	ліміт	факт.викор.	% викон.	ліміт	факт.викор.	% викон.	ліміт	факт.викор.	% викон.
Охорона земель	91,1	41,7	45,8	141,8	141,8	100	800,5	623,4	77,9	76,4	76,4	100	120,0	120,0	100
Освоєння нових земель і поліпшення малопродуктивних угідь	33,9	21,6	63,7	48,2	48,2	100	56,0	-	-	56,0	56,0	100	49,1	49,1	100
Разом	125	63,3	50,6	190	190	100	856,5	623,4	72,8	132,4	132,4	100	169,1	169,1	100

Розраховано за: форма 4-зем "Звіт про здійснення заходів по охороні земель".

В інші періоди дослідження спостерігається недовиконання заходів по фінансуванню землеохоронних робіт. Аналогічна ситуація характерна в сфері фінансування заходів з освоєння нових земель і поліпшення малопродуктивних угідь. При цьому в 2006 р. фінансування робіт по освоєнню нових земель і поліпшенню малопродуктивних угідь не проводилося взагалі, хоча сума в розмірі 56 тис. грн. була закладена в кошторис.

Важливу роль у забезпеченні екологічного відтворення земельних ресурсів у сфері аграрного землекористування відіграє програмно-цільове забезпечення заходів. Зокрема, у досліджуваному регіоні заходи з екологічного відтворення земельних ресурсів передбачені в рамках регіональної екологічної програми "Екологія-2010", яка була затверджена рішенням обласної ради № 23/2 від 19.02.2002 р. та відкоригована рішенням ради № 24/9 від 22.12.2005 р. Програма передбачає поетапне виконання землеохоронних заходів на період 2002-2010 років.

У 2007 р. на виконання землеохоронних заходів регіональної екологічної програми "Екологія-2010" по розділу "Охорона й раціональне використання земель" передбачалося освоїти 2136587 грн. інвестиційних ресурсів. Фактично ж було освоєно коштів у сумі 1553087 грн., що становить 72,7 % від потреби. При цьому за рахунок коштів державного бюджету було освоєно 1467987 грн. (частка у фінансуванні – 94,5 %), а за рахунок власних коштів суб'єктів господарської діяльності регіону – 85100 грн. (частка у фінансуванні – 5,5 %). Фінансові ресурси спрямовувалися на наступні заходи: рекультивация породного відвалу шахти № 6 "Нововолинська" – 203400 грн., шахти № 2 "Нововолинська" – 277300 грн., шахти № 4 "Нововолинська" – 824700 грн. (кошти державного бюджету); заліснення еродованих та деградованих земель у Маневицькому районі – 26997 грн., Ківерцівському районі – 11520 грн., Любомльському районі – 30670 грн. (кошти державного бюджету); рекультивация земель на дільниці Вутишно та на дільниці Сойне Маневицького району – 12000 грн. і 73100 грн. відповідно (власні кошти підприємства); покращення малопродуктивних угідь сільськогосподарського призначення в СГВК "Озернянський" Турійського району – 47700 грн. (кошти державного бюджету); будівництво протиерозійних споруд на

території Хворостівської сільської ради Любомльського району – 45700 грн. (кошти державного бюджету).

Стан виконання землеохоронних заходів по програмі "Екологія-2010" за період 2002-2007 рр. відображено на рис. 2.19.

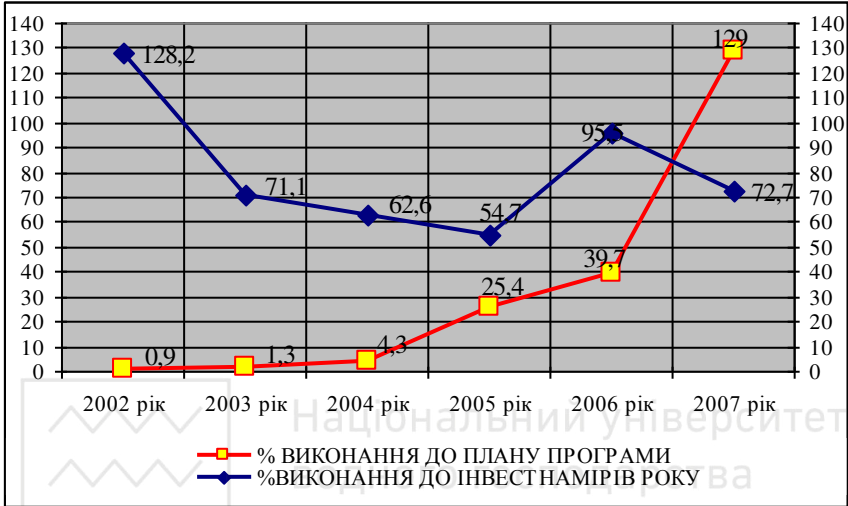

Рис. 2.19. Динаміка виконання заходів з охорони земельних ресурсів у рамках програми "Екологія-2010"

Розраховано: за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Волинській області.

За досліджуваний період відсоток виконання землеохоронних заходів передбачених програмою поступово зростає на протязі 2002-2006 рр., але не досягає 100 %. Лише в 2007 р. вони були виконані на рівні понад 100 %. Натомість відсоток фінансування землеохоронних заходів у рамках програми за період 2002-2010 рр. має тенденцію до скорочення. У 2006 р. землеохоронні заходи були профінансовані на рівні майже 100 % й становили – 95,5 %. Таким чином, фінансування заходів по охороні земель не завжди проводиться у відповідності до програми. Насамперед це стосується тих заходів, які фінансуються з місцевих бюджетів та за власні кошти підприємств. Відсутність належного інвестиційного забезпечення заходів по регіональній програмі "Екологія-2010" зі сторони місцевих бюджетів можна пояснити тим, що при

формуванні цих бюджетів не закладаються кошти на виконання хоча б першочергових заходів, що їх слід реалізувати в рамках програми. Так, наприклад, у 2007 р. інвестиційні наміри на реалізацію землеохоронних заходів не були передбачені в місцевих бюджетних кошторисах Горохівського, Володимир-Волинського, Турійського адміністративних районів. Відповідно мало місце невиконання таких заходів у зазначених районах. За досліджуваний період відсоток виконання землеохоронних заходів передбачених програмою поступово зростає на протязі 2002-2006 рр., але не досягає 100 %. Лише в 2007 р. вони були виконані на рівні понад 100 %. Натомість відсоток фінансування землеохоронних заходів у рамках програми за період 2002-2010 рр. має тенденцію до скорочення. У 2006 р. землеохоронні заходи були профінансовані на рівні майже 100 % й становили – 95,5 %. Таким чином, фінансування заходів по охороні земель не завжди проводиться у відповідності до програми. Насамперед це стосується тих заходів, які фінансуються з місцевих бюджетів та за власні кошти підприємств. Відсутність належного інвестиційного забезпечення заходів по регіональній програмі "Екологія-2010" зі сторони місцевих бюджетів можна пояснити тим, що при формуванні цих бюджетів не закладаються кошти на виконання хоча б першочергових заходів, що їх слід реалізувати в рамках програми. Так, наприклад, у 2007 р. інвестиційні наміри на реалізацію землеохоронних заходів не були передбачені в місцевих бюджетних кошторисах Горохівського, Володимир-Волинського, Турійського адміністративних районів. Відповідно мало місце невиконання таких заходів у зазначених районах.

Проблеми належного відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного землекористування досліджуваного регіону полягають у наступному: несвоєчасності фінансування заходів по відтворенню та використанню земель; відсутності дієвих важелів стимулювання до раціонального землекористування та покарання за перевищення темпів порушень земельних ресурсів над темпами їх відтворення; недостатності спрямування фінансових засобів для забезпечення відтворювальних процесів зі сторони місцевих бюджетів та власних коштів землекористувачів.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Розділ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ

3.1. Формування стійкої фінансової бази відтворення земель сільськогосподарського використання

Домінуючу роль у забезпеченні відтворення земель сільськогосподарського призначення повинні відігравати фінансові інструменти. Ідеться про вибір найбільш стабільних джерел фінансування заходів по відтворенню сільськогосподарських земель. Як показують результати дослідження стан фінансування заходів по відтворенню земель сільськогосподарського призначення в досліджуваному регіоні вимагає більш виважених та дієвих кроків для пошуку альтернатив сучасному фінансовому забезпеченню відтворення.

У структурі фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів найбільш вагому роль відіграє система плати за землю. Платність землекористування означає, що землевласники зобов'язані сплачувати земельний податок, а землекористувачі – оренду плати. При цьому методологічною основою платності землекористування слугує грошова оцінка земель. Нарахування

земельного податку (орендної плати) здійснюється на основі нормативної грошової оцінки землі. Вона недосконала, оскільки потребує постійного уточнення у зв'язку зі змінами характеристик земельних ділянок та розвитком інфляційних процесів в економіці країні. Якщо поправка на інфляцію в нормативній грошовій оцінці земель здійснюється (через розрахунок коефіцієнту індексації та його множення на величину нормативної грошової оцінки), то врахування зміни якісних характеристик земельних ресурсів не здійснюється. Це свідчить про те, що плата за землю в системі відтворення земельних ресурсів не відіграє вагомої ролі.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні (у тому числі на умовах оренди). Платником земельного податку є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач (у тому числі орендар) [4].

Земельний податок нині розглядається як головне джерело формування фінансових ресурсів для здійснення заходів з охорони ґрунтів. Проте слід зазначити, що ставки земельного податку з одного гектара сільськогосподарських угідь, які встановлюються у відсотках від їх грошової оцінки є надто низькими, щоб стимулювати землекористувачів до раціонального землекористування (для ріллі, сіножатей та пасовищ – 0,1 %; для багаторічних насаджень – 0,03 %).

Кошти від плати за землю, що надходять на спеціальні рахунки місцевих бюджетів повинні використовуватися лише для таких цілей: фінансування заходів щодо раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів; ведення державного земельного кадастру, землеустрою, моніторингу земель; створення земельного інноваційного фонду; відшкодування витрат власників землі і землекористувачів, пов'язаних з господарюванням на землях гіршої якості; економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за поліпшення якості земель, підвищення родючості ґрунтів; надання пільгових кредитів, часткового погашення позичок та компенсації втрат доходів власників землі та землекористувачів внаслідок тимчасової консервації земель, порушених не з їх вини [4]. Проте на практиці кошти, отримані від плати за землю не завжди мають цільове використання й обслуговують бюджетні видатки іншого характеру.

На думку Л. Новаковського відміна централізації коштів земельного податку на охорону земель, що раніше передбачалася Законом України "Про плату за землю", фактично припинила державне фінансування землевпорядних та землеохоронних робіт [87, с. 21]. Як наслідок, наприклад, у 2008 р. по програмі "Проведення земельної реформи" було недофінансовано робіт на суму 18,9 млн. грн. (27,1 % від запланованих асигнувань), а по програмі "Збереження, відтворення та забезпечення раціонального використання земельних ресурсів" – 3,4 млн. грн. (35,8 % від плану). Відмітимо, що в 2009 р. у порівнянні з 2008 р. передбачено на збереження, відтворення та забезпечення раціонального використання земельних ресурсів на 4,9 % ресурсів більше, що на 0,5 % більше від потреби 2009 р. [121, с. 13].

З точки зору окремих науковців чинна система земельних платежів недосконала ні з фіскальної функції, ні з позиції раціоналізації землекористування. Її головними недоліками є негнучкість і не виправдано велика кількість пільговиків: земельний податок сьогодні фактично сплачується лише з третьої частини всіх земель в Україні, що не сприяє дбайливому ставленню до землі [135, с. 223]. До однієї з пільгових категорій платників земельного податку відносять власників земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі, котрі передали свої земельні ділянки та земельні частки (паї) в оренду платнику фіксованого сільськогосподарського податку (пільга чинна на період дії Закону України "Про фіксований сільськогосподарський податок").

Фіксований сільськогосподарський податок, який нині сплачує ряд землекористувачів також негативно впливає на формування фінансової бази відтворювальних процесів. Це судження випливає з того, що фіксований сільськогосподарський податок замінив земельний податок та ще ряд податкових платежів агроваровиробників, а сам він перераховується на відповідний рахунок місцевого бюджету за місцем розташування земельної ділянки. При цьому не передбачено фіксованої величини його перерозподілу на цілі раціонального землекористування. Об'єктом оподаткування фіксованого сільськогосподарського податку є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому в користування, у тому числі на умовах оренди. Ставка

фіксованого сільськогосподарського податку з одного гектара сільськогосподарських угідь встановлюється у відсотках до їх нормативної грошової оцінки в таких розмірах: 0,15 % – для ріллі, сіножатей та пасовищ й 0,09 % – для багаторічних насаджень. Для платників податку, які здійснюють діяльність у гірських зонах та на поліських територіях, ставка фіксованого сільськогосподарського податку встановлюється в розмірах: 0,09 % – для ріллі, сіножатей та пасовищ й 0,03 % – для багаторічних насаджень.

Платниками податку виступають сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний рік, перевищує 75 % загальної суми валового доходу [5].

Фінансування заходів по відтворенню земельних ресурсів може здійснюватися також за рахунок коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва. Їх цільове використання передбачає фінансування заходів щодо освоєння земель для сільськогосподарських (лісогосподарських) потреб, поліпшення угідь, охорону земель відповідно до розроблених програм та проектів землеустрою. Однак, як засвідчує практика, нині ці ресурси також акумулюються на спеціальних рахунках відповідних місцевих рад і фактично за цільовим призначенням не використовуються. За даними Держкомзему по країні залишок таких коштів перевищує 240 млн. грн. Якщо, наприклад, у 2007 р. до бюджетів різних рівнів у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва надійшло близько 50 млн. грн., то використано було лише 6 млн. грн. [145, с. 5].

Вкрай незадовільною є система орендної плати за землю. Відмітимо, що низький рівень орендної плати за землю посилюється несвоечасним характером її сплати. Зокрема, станом на 1 січня 2008 р. показник повноти виплати орендної плати становив 90 %, а станом на 16 лютого 2009 р. – 99 %. Найбільша кількість договорів оренди землі укладається в розмірі від 1,5 % до 3 % від вартості земельної ділянки, тоді як питома вага договорів

оренди з платою понад 3 % від вартості земельної ділянки в загальній чисельності договорів оренди землі, укладених станом на 16.02. 2009 р., становить 10,9 % [139, с. 14].

За твердженням В. Горлачука сучасна система орендних платежів у сфері аграрного землекористування є збитковою для орендодавців – збитки перевищують величину орендних платежів у 5-6 разів. Ці збитки полягають у втраті родючості земельних ресурсів. Тому, на думку науковця, орендна плата за землю повинна щонайменше становити 9-12 відсотків від вартості земельної ділянки [39, с. 37-38].

Отже, існуюча система платного землекористування не спроможна в повній мірі забезпечити стійку фінансову базу для відтворення сільськогосподарських земель. Цілком логічно, що за таких обставин заходи по відтворенню земель будуть мати непостійний характер, а процеси деградації земель набуватимуть динамічного характеру. На думку О. Новоторова ставки земельних платежів повинні бути економічно значущими, чітко відповідати рентній прибутковості відповідної земельної ділянки, обов'язковими для усіх без винятку землекористувачів; пільгове оподаткування повинно регулюватися тільки заходами і термінами сплати платежів і зборів; система платежів за землю, крім земельного податку й орендної плати, повинна включати також і одноразові платежі за зміну цільового використання сільськогосподарських угідь, а також збори від трансакцій із землею, за користування земельною інформацією, штрафи; земельні платежі необхідно встановлювати незмінними щонайменше на тридцятирічний термін [89, с. 19].

На наш погляд система платного землекористування повинна бути адаптивною регіональним умовам здійснення аграрного землекористування та підсилювати інтерес до розвитку раціонального землекористування.

Інерційний характер фінансової підтримки раціонального використання та відтворення земельних ресурсів потребує обґрунтування заходів щодо вдосконалення інструментальної бази фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів. Насамперед пропонуємо механізм фінансування відтворення земельних ресурсів, а конкретно інструмент земельного оподаткування (стосується лише земель сільськогосподарського

призначення) вивести з під сфери дії Бюджетного кодексу або визначити в бюджетах усіх рівнів фіксованого відсотка від земельних платежів, що гарантувало б неперервність процесу відтворення земельних ресурсів. У цьому випадку доцільно обґрунтувати необхідність створення спеціального фонду акумуляції фінансових ресурсів для здійснення відтворення земель сільськогосподарського призначення. Такі функції міг би виконувати земельний інноваційний фонд, який згадується в Законі України "Про плату за землю", але теоретична база його створення та функціонування є необґрунтованою.

Розмір відррахувань до земельного інноваційного фонду повинен установлюватися щорічно. Для окремих землекористувачів розміри відррахувань до земельного інноваційного фонду можуть коректуватися з урахуванням рівня економічного доходу одиниці земельної площі. Засоби фонду доцільно акумулювати на поточному рахунку Держкомзему та його регіональних підрозділів. Кошти доцільно розмістити на короткостроковому депозиті, а суму нарахованих відсотків за зберігання засобів направляти в доход земельного інноваційного фонду.

Засоби фонду слід використовувати виключно для цілей відтворення сільськогосподарських земель, зокрема: стимулювання інвестиційної діяльності, направленої на підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення; розвитку інфраструктури спеціалізованих інституцій, що забезпечують відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення; організації наукових досліджень щодо проблем відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення і видання спеціальних довідників, посібників (проведення тривалих дослідів із вивчення родючості ґрунтів у регіонах з метою удосконалення технологій застосування добрив і хімічних меліорантів; наукове обґрунтування прогресивних технологій відтворення родючості ґрунтів; удосконалення і стандартизація методів дослідження родючості ґрунтів; вивчення причин і масштабів інтенсивності зниження рівня родючості ґрунтів та визначення заходів щодо його припинення; удосконалення методів реабілітації техногенно забруднених земель сільськогосподарського призначення; регламентація методів, технологій та технічних засобів біологічного землеробства); організації підготовки, перепідготовки і підвищення

кваліфікації кадрів у сфері забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення; проведення меліоративних, протиерозійних заходів задля забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення; створення лісозахисних насаджень; формування інформаційного банку даних щодо родючості земель сільськогосподарського призначення; проведення заходів щодо рекультивації і попередження опустелення земель сільськогосподарського призначення; будівництва та реконструкції меліоративних споруд, інженерних меліоративних комунікацій; проведення моніторингу родючості земель сільськогосподарського призначення.

Використання засобів земельного інноваційного фонду для підтримки реалізації заходів щодо відтворення сільськогосподарських земель землекористувачами може здійснюватися у різноманітних формах: повна або часткова оплата вартості меліорантів, засобів захисту, агрохімікатів, пестицидів для відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення у рамках регіональних програм відтворення родючості земель; часткова оплата землекористувачам вартості робіт по удобренню та меліорації земель, сівбі сидеральних культур; фінансування комплексу міроприємств для впровадження агротехнічних заходів організації органічного землеробства; фінансування заходів меліоративного характеру, часткове фінансування заходів по підтримці в належному стані гідромеліоративних споруд і мереж, проведення лісомеліоративних міроприємств; здійснення фінансової підтримки робіт із залуження деградованих, малопродуктивних та забруднених орних земель, докорінного поліпшення сіножатей та пасовищ.

Землекористувачі повинні мати право на отримання інформації про: діяльність фонду, стан зміни родючості ґрунтів регіону та компенсацію збитків за погіршення стану якості земель сільськогосподарського призначення інших землекористувачів.

Водночас для того, щоб отримати допомогу фонду на відтворення земельних ресурсів землекористувачі зобов'язані: використовувати земельні ресурси згідно їх цільового сільськогосподарського призначення; постійно здійснювати агротехнічні, агрохімічні, агромеліоративні заходи щодо відтворення родючості земельних ресурсів; не допускати

забруднення, деградації, погіршення родючості земель сільськогосподарського призначення; мати агрохімічний паспорт земельних ділянок; здійснювати виробництво сільськогосподарської діяльності таким чином, щоб мало місце природне відтворення родючості земель; дотримуватися норм, нормативів та стандартів при проведенні агротехнічних, агрохімічних, меліоративних робіт; не перешкоджати проведенню ґрунтового обстеження земель сільськогосподарського призначення; своєчасно інформувати відповідні інституції про факти забруднення та розвитку деградації земель сільськогосподарського призначення; забезпечувати належний догляд та експлуатацію гідротехнічних споруд, захисних насаджень.

Засоби земельного інноваційного фонду можуть видаватися на безповоротній основі. Якщо землекористувач використовує отриману від фонду допомогу не за цільовим призначенням, то вона має підлягати поверненню, а землекористувач, котрий допустив порушення змушений буде сплатити штраф у розмірі, що відповідає сумі коштів використаних не за цільовим призначенням.

Вважаємо, що фінансування фондом технологій ведення органічного землеробства, меліоративних проектів, протиерозійних проектів, як засобів відтворення земельних ресурсів, повинно здійснюватися на конкурсній основі. Землекористувач, котрий бажає отримати фінансову підтримку на реалізацію такого напрямку відтворення зобов'язаний буде подати заявку-проект. Обов'язковими її елементами мають бути обґрунтований обсяг фінансування технології органічного землеробства та оцінка ефекту, який буде при цьому отриманий. Ефект проекту полягає в зростанні рівня родючості земельних ресурсів. Відмітимо, що на основі цих показників, а вірніше розрахунку ефективності проекту, визначається ранг учасників. Пріоритет у фінансуванні фонду надається учасникам конкурсу в порядку спадання ефективності їх проектів. Перевагою такого конкурсу є простота його застосування, прозорість виділення коштів фонду.

Безпосередньо земельний інноваційний фонд, як суб'єкт фінансового управління процесами відтворення земельних ресурсів, виступає складною системою, якій характерні властивості системи, а саме:

Неоднорідність (фонд має структурні частини (підсистеми). Пропонується виділяти наступні підсистеми фонду: "інформаційну" (видання довідкової, інформаційно-консалтингової літератури про зміст, форми, технології відтворення земельних ресурсів; реклама напрямів роботи фонду; проведення опитувань та збір інформації щодо проведення робіт із відтворення земельних ресурсів); "родючість" (участь фонду в розробці програм направлених на поліпшення родючості ґрунтів у сільськогосподарських, фермерських, селянських господарствах; підвищенні урожайності сільськогосподарських культур; нейтралізації розвитку процесів деградації земель); "попит" (збір та обробка заявок на отримання фінансового донорства фонду); "пропозиція" (організація проведення конкурсного відбору проектів на проведення меліоративних робіт, протиерозійних робіт, організації системи органічного землеробства); "фінансову" (реалізація заходів щодо відтворення земельних ресурсів через акумуляцію та перерозподіл фінансових ресурсів; участь в розробці та реалізації регіональних програм відтворення земельних ресурсів); "юридичну" (експертиза документів для надання фінансової допомоги в організації робіт по відтворенню земельних ресурсів); "звітності та контролю" (ведення бухгалтерського обліку та статистичної звітності, контролю за цільовим використанням фінансових ресурсів земельного інноваційного фонду).

- Багатофункціональність (кожна підсистема земельного інноваційного фонду виконує свої функції в рамках виконання загальних цілей фонду).

- Достовірність (інформація, що надходить від підсистем фонду в певний момент часу повинна точно відображати показники його діяльності в цілому).

- Необхідність (склад інформації, що надходить від підсистем земельного інноваційного фонду обмежується лише її необхідністю для відповідного управління відтворювальними процесами земельних ресурсів та управління діяльністю фонду).

- Адаптація (можливість досягнення цілей фонду при зміні чинників зовнішнього середовища його функціонування).

- Надійність (виконання цілей фонду на протязі тривалого проміжку часу із заданими параметрами якості).

Фінансування діяльності земельного інноваційного фонду на наш погляд повинно бути змішаним. Його статутний фонд може формуватися за рахунок частини коштів, що надходять до бюджету від сплати земельного податку. У поточній діяльності фонду фінансові вливання можуть здійснюватися за рахунок не менше 50 % надходжень земельного податку та добровільних внесків землекористувачів, які бажають стати пайовими учасниками фонду. Земельні інноваційні фонди, з огляду на регіональний характер сплати земельного податку, повинні мати регіональну мережу.

Стимулювання діяльності в сфері відтворення земельних ресурсів може здійснюватися шляхом надання пільг в оподаткуванні та кредитуванні. Доцільно відмінити норму земельного оподаткування для тих землекористувачів, земельні ділянки яких перебувають у стадії рекультивації, тимчасової консервації. Задля підвищення стимулюючої ролі земельного податку у відтворенні земель сільськогосподарського призначення пропонуємо дещо видозмінити методику розрахунку величини земельного податку. Для більшої достовірності доцільно оновити базу оподаткування, зокрема, провести інвентаризацію земель, визначити нову бонітетну оцінку земель, розрахувати нову нормативну грошову оцінку земель. Проте й за старої податкової бази така методика стимулюватиме землекористувачів прикладати зусилля для відтворення земельних ресурсів. Насамперед пропонуємо визначати коефіцієнти бонітету. Для землекористувачів, які здійснюють свою діяльність у різних природних сільськогосподарських районах конкретного регіону коефіцієнти бонітету пропонуємо розраховувати як відношення поточного балу бонітету земель землекористувача конкретної категорії угідь до середнього значення бонітету земель цієї категорії угідь у межах єдиного природно-сільськогосподарського району. Відмітимо, що для досліджуваного регіону виділяють шість природних сільськогосподарських районів. Вони характеризуються наступними середніми значеннями бонітету угідь: Шацький природний сільськогосподарський район (Шацький, Старовижівський адміністративні райони та частина Ратнівського району): рілля – 19 балів; багаторічні насадження – 15 балів; сіножаті – 23 бали; пасовища – 20 балів; Ратнівсько-Любешівський природний сільськогосподарський район (Ратнівський,

Любешівський адміністративні райони): рілля – 19 балів; багаторічні насадження – 13 балів; сіножаті – 22 бали; пасовища – 20 балів; Маневицький природний сільськогосподарський район (Маневицький, Камінь-Каширський, частина Любешівського, Ковельського адміністративного району): рілля – 20 балів; багаторічні насадження – 13 балів; сіножаті – 25 балів; пасовища – 23 бали; Турійсько-Ковельський природний сільськогосподарський район (Ковельський, Турійський, Любомльський, Рожищенський, Володимир-Волинський адміністративні райони, частина Локачинського району): рілля – 26 балів; багаторічні насадження – 17 балів; сіножаті – 27 балів; пасовища – 26 балів; Ківерцівський природний сільськогосподарський район (Ківерцівський адміністративний район та частина Маневицького адміністративного району): рілля – 21 бал; багаторічні насадження – 17 балів; сіножаті – 23 бали; пасовища – 23 бали; Луцький природний сільськогосподарський район (Горохівський, Луцький, Іваничівський адміністративні райони, частини Володимир-Волинського та Локачинського районів): рілля – 38 балів; багаторічні насадження – 42 бали; сіножаті – 25 балів; пасовища – 29 балів.

Середня величина бонітету земель певної категорії угідь у межах природно-сільськогосподарського району є пороговим значенням, що визначає цінність земель певної категорії угідь. У цьому питанні ми солідарні з думкою О. Канаша про те, що поняття "особливо цінні" ґрунти слід розглядати в трьох аспектах: загальнодержавному, регіональному та локальному [57, с. 44]. На наш погляд перевищення значення бонітету земель відповідної категорії угідь над середнім значенням бонітету земель цієї категорії угідь у межах природно-сільськогосподарського району визначає локальну цінність таких земель. Відповідно зростання коефіцієнту бонітету свідчатиме про зростання цінності земельних ресурсів та сигналізуватиме про те, що має місце розширене відтворення земельних ресурсів. Якщо така тенденція має місце, то відповідно це є індикатором того, що слід застосовувати стимулюючий механізм в оподаткуванні землекористувача, котрий забезпечує нормальний процес відтворення земельних ресурсів. У протилежному випадку слід застосовувати санкції з використанням

цього ж інструменту – земельного податку. Відобразимо пропозиції на конкретному прикладі.

Нехай має місце діяльність землекористувача по вирощуванню продукції рослинництва в межах Шацького адміністративного району, територія якого розміщена в єдиному природно-сільськогосподарському районі. Середнє значення бонітету (B_c) ріллі для цього району – 19 балів. Вихідна бонітетна оцінка орних земель (B_6) цього землекористувача становить 17 балів. Таким чином базовий коефіцієнт бонітування (k_6) буде визначатися як:

$$k_6 = \frac{B_6}{B_c} = \frac{17}{19} = 0,8947. \text{ За такого коефіцієнту бонітування величина}$$

земельного податку з 1 га ріллі буде становити: $z_6^6 = \frac{6700 \times 0,1}{100} = 6,7$

грн., де 6700 – нормативна грошова оцінка 1 га ріллі землекористувача, грн.; 0,1 – ставка земельного податку для ріллі від величини нормативної грошової оцінки земельної ділянки, %.

Якщо протягом звітного періоду землекористувач проводив таку діяльність, у результаті якої бонітетна оцінка (B_3) його орних земель зросла до 20 балів, то значення коефіцієнту бонітування в звітному періоді становитиме: $k_3 = \frac{B_3}{B_c} = \frac{20}{19} = 1,053$. При значенні $k > 1$ –

застосуємо стимулювання землекористувача. Стимул (C) полягає в зменшенні величини плати за землю. Він розраховується як:

$$C = z_n^6 - \frac{k_3 \times z_n^6}{k_6} = 6,7 - \frac{1,053 \times 6,7}{0,8947} = -1,18 \text{ або } 1,18 \text{ грн./га. Таким}$$

чином у наступному податковому періоді землекористувач сплачуватиме земельний податок з 1 га ріллі в розмірі:

$$z_n^3 = z_n^6 - C = 6,7 - 1,18 = 5,52 \text{ грн./га.}$$

Якщо протягом звітного періоду бонітетна оцінка орних земель землекористувача зменшилася до 15 балів, то значення коефіцієнту бонітування в звітному періоді становитиме: $k_3 = \frac{B_3}{B_c} = \frac{15}{19} = 0,7895$.

При значенні $k < 1$ – застосуємо компенсаційний механізм. Величина компенсації (K) полягає в збільшенні розміру плати за землю. Вона розраховується як:

$$K = 3\bar{z}_n - \frac{k_3 \times 3\bar{z}_n}{k_6} = 6,7 - \frac{0,7895 \times 6,7}{0,8947} = 0,79 \quad \text{або} \quad 0,79 \text{ грн./га.}$$

чином у наступному податковому періоді землекористувач сплачуватиме земельний податок з 1 га ріллі в розмірі:

$$3\bar{z}_n^3 = 3\bar{z}_n + K = 6,7 + 0,79 = 7,49 \text{ грн./га.}$$

Якщо значення $k = 1$, то маємо просте відтворення земельних ресурсів, за якого зберігається величина плати за землю на рівні базового періоду.

С. Харічков та Н. Андреева, спираючись на результати власних досліджень та результати досліджень своїх колег, запропонували, на наш погляд, досить ефективну систему інструментів мобілізації природно-ресурсного потенціалу та екологізації регіонального розвитку. Науковці відстоюють необхідність застосування в практиці податкового адміністрування наступних стимулів:

І. Запровадження системи спеціальних податкових режимів для господарських суб'єктів, які запроваджують в практику екологічно орієнтовані інвестиції:

На рівні держави – пряме стимулювання створення наступної системи оподаткування:

А) вдосконалення існуючої системи ресурсних та екологічних платежів і зборів;

Б) зниження розмірів оподаткованого прибутку на величину екологічно орієнтованих інвестицій;

В) запровадження системи податкових канікул по природоохоронних платежах і зборах для іноземних інвесторів на термін до 3 років; для вітчизняних інвесторів на термін до 2 років у випадку, якщо обсяг екологічно орієнтованих інвестицій в певному періоді складає понад 30 % від обсягу функціонуючих виробничих потужностей природоохоронного спрямування;

Г) запровадження пільг на митні платежі при імпорті матеріалів, обладнання, приладів та іншого на цілі поліпшення, стабілізації ресурсно-екологічної ситуації в країні;

На рівні держави – непряме стимулювання шляхом надання наступної системи податкових пільг:

А) звільнення від оподаткування процентів на облігації екологічного профілю;

Б) звільнення від оподаткування добровільних пожертв в екологічні фонди від фізичних та юридичних осіб;

В) встановлення 5 % ставки податку на доходи фінансово-кредитних структур, які фінансують екологічну сферу господарювання;

г) встановлення 7 % ставки податку на доходи страхових компаній, які займаються операціями по екологічному страхуванню.

На регіональному і місцевому рівнях – пряме стимулювання через систему державного фінансування екологічно орієнтованої інвестиційної сфери господарювання шляхом запровадження додаткової системи місцевих екологічних податків.

2. Пряме стимулювання шляхом запровадження в бухгалтерському та податковому обліку єдиного механізму прискореної амортизації основних фондів природоохоронної спрямованості.

3. Пряме стимулювання шляхом надання субсидій окремим регіонам із зонами підвищеної небезпеки.

4. Непряме стимулювання через запровадження квот на користування природними ресурсами.

5. Непряме стимулювання через надання на пільгових умовах кредитів, які спрямовуються в сферу природокористування і охорону навколишнього середовища.

6. Непряме стимулювання шляхом державного фінансування інвестиційних процесів по створенню ринкової інфраструктури екологічної орієнтації [133].

Іншим інструментом економічного стимулювання можуть стати компенсаційні виплати за консервацію техногенно забруднених земель, розмір яких доцільно встановити на рівні втраченої економічної вигоди (недоотриманого доходу). Застосування прискореного нарахування амортизації доцільне для швидкого та розширеного відтворення основних фондів меліоративного призначення та полезахисного характеру.

Окремої уваги заслуговує фінансування заходів з охорони та відтворення земельних ресурсів за рахунок регіональних бюджетних джерел. Використання коштів на реалізацію місцевих програм повинно бути прозорим та своєчасним, щоб забезпечити оперативність виконання робіт по відтворенню земель

призначення. Тому фінансування зазначених заходів за кошти місцевих бюджетів має здійснюватися на конкурсних засадах, виходячи з пріоритетів та нагальності фінансування. Останні чинники повинні ідентифікуватися спеціально створеними комісіями, які визначатимуть об'єкти першочергового фінансування. До складу комісій слід обов'язково включити фахівців, що представляють управління земельних ресурсів, та спеціалістів управління агропромислового розвитку й регіональних центрів охорони родючості ґрунтів. Підставою для скликання й роботи комісій можуть бути клопотання районних управлінь агропромислового розвитку, управлінь земельних ресурсів, окремих землекористувачів та землевласників щодо необхідності виділення коштів для фінансування робіт по відтворенню земельних ресурсів. У ході роботи комісій визначається не лише обсяг необхідного фінансування, але й здійснюється вибір відповідного виконавця робіт щодо відтворення земельних ресурсів. Заявник клопотання про виділення фінансових резервів повинен обов'язково подати: письмову заяву на виділення коштів з місцевого бюджету; обґрунтований план сівозмін або проект залуження, заліснення еродованих земель тощо; обґрунтувати ресурсно-технічну спроможність (неспроможність) проведення комплексу робіт із відтворення земельних ресурсів власними силами (у випадку неспроможності обов'язково слід вказати можливого підрядника робіт); зазначити місцезнаходження земельних площ.

Відмітимо, що комісія може наділятися правом коригування земельних площ, що підлягають відтворенню. Землекористувачі, котрі отримали право на фінансування повинні обов'язково заноситися до спеціального реєстру землекористувачів та землевласників. Це необхідно з огляду на посилення контролю за повторними порушеннями та контролю поточного стану виконання робіт із відтворення. У випадку виникнення та виявлення порушень у використанні коштів на відтворення земельних ресурсів вони повинні підлягати обов'язковому поверненню до місцевого бюджету.

Результати роботи комісії повинні бути представлені головному фінансовому управлінню місцевої адміністрації для перерахування на рахунок управління земельних ресурсів зазначеної суми коштів.

Одержані кошти на підставі складеного реєстру слід розподілити між землекористувачами (учасниками конкурсу). Підставою для виділення бюджетних коштів з рахунку управління земельних ресурсів є платіжні доручення, акти приймання виконаних робіт, довідки про вартість виконаних робіт.

При визначенні реципієнтів фінансової допомоги з місцевого бюджету переваги повинні надаватися тим землекористувачам, земельні ресурси котрих зазнають значного розвитку еродованості або заходи з відтворення мають більший еколого-економічний ефект. Розглянемо це на конкретному прикладі.

У Ратнівському районі Волинської області знаходиться 261 га земель сільськогосподарського призначення, ґрунти яких потребують вапнування. Вони перебувають у користуванні різних організаційно-правових форм господарств (S_i): сільськогосподарському приватному підприємстві "Надія" – 20 га; сільськогосподарських виробничих кооперативах: "Дружба" – 42 га, "Замшанівський" – 69 га, "Прип'ять" – 49 га, "Самарівський" – 26 га, "Волинь" – 22 га, "Колос" – 14 га; фермерському господарстві "Пролісок" – 19 га. Відповідно вартість робіт по вапнуванню (B_i) становить: 11100 грн., 20000 грн., 21000 грн., 20000 грн., 14100 грн., 10000 грн., 5000 грн., 11100 грн. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для фінансування виконання робіт по вапнуванню кислих ґрунтів становить 112300 грн. Нехай сума коштів, виділена з обласного бюджету на фінансування зазначених робіт становить 90500 грн. Виникає задача ухвалення такого рішення, котре б сприяло не припиненню заходів із відтворення сільськогосподарських земель землекористувачами і максимально враховувало їх потребу у фінансових ресурсах. За умов обмеження коштів для реалізації зазначених заходів по відтворенню земель сільськогосподарського призначення доцільно скористатися конкурсним механізмом.

Насамперед розрахуємо економічну ефективність заходів по вапнуванню сільськогосподарських земель (E_i). Для цього визначимо величину витрат по вапнуванню 1 га земель:

$$E_i = \frac{B_i}{S_i}, \quad i =$$

1,...8. Землекористувачі в яких вартість робіт по вапнуванню 1 га земель найнижча є найбільш ефективними:

$$E_1 = \frac{11100}{20} = 555 \text{ грн./га}; E_2 = \frac{20000}{42} = 476 \text{ грн./га}; E_3 = \frac{21000}{69} = 304 \text{ грн./га}; E_4 = \frac{20000}{49} = 408 \text{ грн./га}; E_5 = \frac{14100}{26} = 542 \text{ грн./га};$$
$$E_6 = \frac{10000}{22} = 455 \text{ грн./га}; E_7 = \frac{5000}{14} = 357 \text{ грн./га};$$
$$E_8 = \frac{11100}{19} = 584 \text{ грн./га}.$$

Проранжуємо отримані значення в порядку спадання: СВК "Замшанівський" – 304 грн./га; СВК "Колос" – 357 грн./га; СВК "Прип'ять" – 408 грн./га; СВК "Волинь" – 455 грн./га; СВК "Дружба" – 476 грн./га; СВК "Самарівський" – 542 грн./га; СГПП "Надія" – 555 грн./га; ФГ "Пролісок" – 584 грн./га.

Таким чином, пріоритет у фінансуванні отримуватимуть ті господарства, у яких витрати на вапнування 1 га земельних ресурсів найменші. В умовах достатності виділених коштів на фінансування робіт з відтворення земельних ресурсів не виникає проблеми першочерговості їх розподілення. Але така проблема виникає в умовах недостатньої забезпеченості фінансовими ресурсами. У даному випадку має місце дефіцити фінансування в розмірі 21800 грн. Відмітимо, що дефіцит коштів на відтворення земельних ресурсів не повинен стати на заваді реалізації програм відтворення земель в одному господарстві чи в межах цілого адміністративного району. Тому для подальшого розподілу коштів розраховуємо коефіцієнт розподілу бюджетних коштів, який визначаємо наступним чином: $k = \frac{90500}{112300} = 0,81$. Значення цього коефіцієнта

множимо на фактичну потребу в коштах відповідно до кошторисів виконання робіт. Тоді господарства отримують: СВК "Замшанівський" – 8880 грн.; СВК "Колос" – 16200 грн.; СВК "Прип'ять" – 17010 грн.; СВК "Волинь" – 16200 грн.; СВК "Дружба" – 11421 грн.; СВК "Самарівський" – 8100 грн.; СГПП "Надія" – 4050 грн.; ФГ "Пролісок" – 8991 грн. Площа земельних ресурсів, яка не буде задіяна в процесах відтворення становитиме по господарствах відповідно: 3,8 га; 7,98 га; 13,11 га; 9,31 га; 4,94 га; 4,18 га; 2,66 га; 3,61 га. У районному масштабі площа земель, яка потребує вапнування, але через недофінансування не отримає кошти на реалізацію цих заходів становитиме 49,59 га або 19 % від

площі земель, що потребують вапнування. Тому важливо відмітити, що поряд зі справедливим розподілом фінансових ресурсів для реалізації програм відтворення земельних ресурсів, важливо домагатися повноти фінансування.

Аксіома про те, що при науково-обґрунтованому використанні земельних ресурсів вони не зношуються, а лише поліпшують свої якісні характеристики є відомою і не підлягає доведенню. За таких умов відбуваються процеси самовідтворення якісних характеристик земельних ресурсів. Із-за відсутності, на наш погляд, альтернативної аксіоми процеси деградації земель поглибилися. За роки незалежності нашої країни втрачено 0,3-0,4 % гумусу із наявних раніше в середньому 3 %. Задля відновлення цієї втрати слід здійснювати протягом 90-100 років науково-обґрунтоване виважене аграрне виробництво [127, с. 7].

Екологічно необґрунтоване, нераціональне в техніко-технологічному та організаційному відношенні використання земель в аграрній сфері спроможне за декілька років зруйнувати родючий орний шар ґрунту, що природа створювала тисячоліттями. Дослідження вчених-ґрунтознавців свідчать, що залежно від природно-екологічних, кліматичних, геохімічних і геоморфологічних особливостей місцевості на формування природним шляхом шару ґрунту товщиною 2-3 см потрібно від 200 до 1000 років [117, с. 6].

Тому сучасною альтернативою існуючій аксіомі повинен стати постулат про те, що належні, своєчасні вкладення капіталу у відтворення сільськогосподарських земель призводять не лише до збереження та підвищення їх якісних характеристик, але й забезпечують економічне відтворення земель через збільшення норми віддачі вкладеного капіталу в земельні ділянки. Така незаперечна істина цілком слушна й відповідає сучасним уявленням про місце та роль використання земельних ресурсів в умовах ринкової економіки. Тим більше, що у світовій, зокрема, європейській практиці ґрунт визнано не відновлювальним ресурсом, дуже динамічною системою, яка виконує багато функцій, необхідних для життєдіяльності людини та існування екосистеми [20, с. 21].

Стимулювання прояву інтересу землекористувачів до збереження ґрунтів у ринкових умовах господарювання повинно

базуватися на їх прямій матеріальній зацікавленості в цьому.

Очевидно, що інструменти економічного механізму відтворення земельних ресурсів слід переорієнтувати під вимоги часу, конкретну економічну ситуацію. Так, наприклад, розвиток ринкових відносин вимагає того, щоб функція держави в секторі аграрного природокористування спрямовувалася на здійснення жорсткого контролю за станом природних ресурсів, а безпосередній природокористувач відчував відповідальність за стан своєї господарської діяльності на землі. Тому відтворення земельних ресурсів слід розглядати не лише через призму збереження основних агрохімічних, агрофізичних характеристик земельної ділянки й т.п. Нині слід відновити почуття відповідальності землекористувачів за свої вчинки по відношенню до земельних ресурсів. Така відповідальність може наступити лише через жорсткість дії економічних інструментів у сфері відтворення земель. Інший шлях, більш еволюційний, полягає в поступовому моральному переконуванні землекористувачів до раціонального землекористування через активізацію інструментів неформального характеру економічного механізму відтворення.

Раніше визначені авторами економічні інструменти механізму відтворення земельних ресурсів нині мають бути покликані на сумісній основі забезпечити формування стійкої фінансової бази задля гарантування постійності протікання процесів відтворення земельних ресурсів. Сучасний фінансово-економічний механізм відтворення земельних ресурсів повинен базуватися на наступних принципах:

- сприяти неперервності протікання процесів акумулювання грошових засобів для належного відтворення земельних ресурсів;
- забезпечити прозорість та передбачуваність потоків фінансових ресурсів по формуванню фінансової основи відтворення земель;
- стимулювати синергетичні дії землекористувачів до здійснення відтворення земельних ресурсів;
- забезпечувати гнучкість застосування фінансової бази для різних сфер відтворення земельних ресурсів;
- сприяти демократичності протікання процесів прийняття рішень щодо фінансування заходів по відтворенню земель, підтримувати інтереси дрібних землевласників, щоб забезпечити

збалансованість їх землекористування через приділення належної уваги заходам фінансування відтворення їх земельних ресурсів;

- виділяти фінансові ресурси для потреб відтворення на основі взаємопогодження критеріїв.

Фінансово-економічний механізм відтворення земель сільськогосподарського призначення насамперед покликаний забезпечити швидку та ефективну реалізацію програм щодо збереження і відтворення земельних ресурсів у регіонах за рахунок акумуляції фінансових ресурсів для реалізації місцевих пріоритетів відтворення. Розробка та реалізація регіональних програм відтворення земельних ресурсів покликана забезпечити: захист земельних ресурсів від деградації та забруднення; підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення; збільшення обсягів виробництва екологічно безпечної продукції; збереження ландшафтного і біологічного різноманіття.

3.2. Страхування в системі забезпечення відтворення земель сільськогосподарського використання

Відновлення кризових явищ у національній економіці, частково спричинених зовнішніми чинниками, посилює ризиковість припинення нормального перебігу відтворювальних процесів у секторі аграрного природокористування. Недостатньо висока економічна ефективність сільськогосподарського виробництва за цих умов неспроможна забезпечити належну реновацію потенціалу земельних ресурсів.

Економічна природа ризиків аграрного землекористування, яка частково детермінує екологічний їх прояв, посилюється ризиками політичного характеру. Аграрне виробництво не залишається поза політикою і кризові ситуації тут чи не найбільше впливають на ситуацію в галузі, підвищуючи і без того високий рівень ризикованості. Деякі дослідники вважають, що деструктивні політичні процеси в житті суспільства суттєво впливають на стан функціонування аграрного виробництва [92, с. 119].

На думку окремих авторів у процесі використання земель доцільно виділяти три групи ризиків: природні (обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав унаслідок дії непереборних стихійних природних явищ), техногенні (обумовлені погіршенням земельної ділянки як об'єкту майнових прав унаслідок дії або бездіяльності користувача земельної ділянки), організаційно-правові (обумовлені недотриманням обов'язків землекористувача, що встановлені законом або договором) [76, с. 35].

Ризик та відтворення земельних ресурсів є досить спорідненими та взаємообумовленими категоріями. Так, приведення в дію економічного механізму відтворення земельних ресурсів є наслідком реального прояву розвитку ризикових подій у сфері аграрного природокористування. Водночас відтворювальні процеси земельних ресурсів покликані мінімізувати подальший прояв ризиків у цій сфері.

У секторі аграрного землекористування, з огляду на його природне начало, можна виділити дві групи походження ризиків: природні та антропогенні. Природне походження ризиків характеризується цілковитою незалежністю причин їх виникнення від суб'єкта землекористування (випадкова подія, стихійне явище). Антропогенні ризики є похідною економічних, технологічно-організаційних змін, що мають місце в сфері сільськогосподарського виробництва. З метою вивчення та полегшення управління ризиками в сфері аграрного землекористування їх доцільно розрізняти за певними характерними ознаками. Найбільш типовими ризиками в сфері аграрного землекористування є ризики економічного та екологічного характеру. При цьому, як показали результати дослідження, вплив екологічного чинника, зокрема, природнокліматичних умов, на результати економічної ефективності використання земельних ресурсів може бути досить таки суттєвим – до 50 %.

Так, за період 1996-2007 рр. погодні умови на 41 % впливали на збільшення обсягів виробництва продукції. Ризики, що проявилися в зменшенні виробництва продукції на сільськогосподарських землях на 40 % були зумовлені відсутністю обґрунтованих систем землеустрою (стабільність землекористування, оптимізація

структури угідь, організація сівозмін, контурно-меліоративна організація території, організація здійснення землеохоронних заходів), на 8 % – незадовільним використанням меліорованих земель, нездійснення заходів з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів і на 31 % – управлінським фактором [122, с. 8].

Економічні ризики в сфері аграрного землекористування виникають внаслідок: зменшення фактичного виробництва сільськогосподарської продукції проти запланованої, зниження рівнів урожайності сільськогосподарських культур, зниження запланованої ціни реалізації в зв'язку з погіршенням якості продукції або через зміну ринкової кон'юнктури, зростання матеріальних витрат на одиницю продукції проти запланованих, що в кінцевому випадку визначає економічну віддачу використання земель та характер протікання відтворювальних процесів.

Екологічні ризики відображають ймовірність настання небезпечних наслідків, які спричиняють шкідливий вплив на земельні ресурси в результаті господарської діяльності на землі. Вони пов'язані з недотриманням ґрунтоохоронних технологій вирощування сільськогосподарських культур, що призводить до погіршення стану сільськогосподарських угідь. Який проявляється в розвитку водної й вітрової ерозії, втраті ґрунтами гумусу, погіршенні структури ґрунту, заростанні сільськогосподарських угідь бур'янами, забрудненні земель пестицидами, важкими металами, радіонуклідами та іншими токсичними речовинами.

Походження антропогенних екологічних ризиків у значній мірі зумовлене економічними результатами діяльності суб'єктів землекористування. Так, якщо темпи економічного росту аграрного виробництва випереджають темпи відтворення якості земельних ресурсів, то виникає загроза реалізації екологічних ризиків.

Важливим інструментом управління ризиками в сфері аграрного землекористування є страхування, яке зводиться до того, що землекористувач погоджується мати гарантовані витрати (здійснювати страхові внески) замість імовірності зазнати набагато більший збиток, пов'язаний з браком страховки. Окрім цього страхування є інструментом, що дозволяє формувати фінансові ресурси для здійснення заходів по відтворенню земельних ресурсів.

Окремі науковці вважають, що особливості економічної категорії "страхування" найяскравіше знаходять прояв у функціях, властивих

страхуванню: формування спеціалізованого страхового фонду; відшкодування збитків, яких зазнали страхувальники; попередження страхового випадку та мінімізація збитку [17, 140].

Якщо про страхування, як економічну категорію, судити з функцій, які воно виконує, то серед дослідників цього питання немає єдності. Так, Н. Ткаченко до функцій страхування відносить: ризикову; створення і використання страхових резервів; інвестиційну; заощадження коштів; превентивну [116].

В. Фурман виділяє ризикову; накопичувальну; попереджувальну; виробничу; інвестиційну; бюджетно-заміщувальну; контрольну та репресивну функції страхування [132].

В. Борисова вирізняє ризикову; попереджувальну; заощаджувальну; стабілізаційну; розподільчу; алокаційну; контрольну функції страхування [23].

Страхування є специфічним економічним інструментом механізму відтворення земельних ресурсів, оскільки може виступати як самостійний механізм, котрий характеризується набором власних інструментів. Тому в більшості наукових трактувань страхування розглядається як економічні відносини. Так, наприклад, Л. Нечипорук розглядає страхування як "сукупність (систему, комплекс) економічних відносин з приводу утворення страхового фонду за рахунок внесків (платежів) юридичних та фізичних осіб до спеціалізованих цільових фондів, що призначаються для виплати страхового відшкодування і страхового забезпечення в заздалегідь обумовлених договорами страхування розмірах при настанні застережених договором подій, що призвели до майнового збитку, втрати прибутку або матеріальної відповідальності особи, яка уклала договір" [84, с. 114].

О. Василиків вважає, що страхування є системою економічних відносин, які передбачають наявність, як мінімум, двох суб'єктів – страховика та страхувальника [27, с. 71].

Д. Степанов зазначає, що "страхування являє собою систему економічних відносин, за якої страхувальник, сплачуючи страхові внески, забезпечує їх використання на відшкодування збитків від різних непередбачених несприятливих явищ (ризиків), обумовлених договором страхування або законом, а страховик, який несе дану відповідальність, активно розміщує резерви, здійснює превентивні

заходи щодо зменшення наслідків ризику, а за необхідності перестраховує частину ризиків" [113, с. 87].

З точки зору А. Гордійчука страхування є економічними відносинами, за яких страхувальник, сплативши страховий платіж, у разі зростання страхової події, обумовленої договором або законом, забезпечує собі чи третій особі суму страхової виплати, яку сплачує страховик [38, с. 84]. У визначенні сутності страхування, даному А. В. Гордійчуком, є два аспекти, які варті окремого розгляду.

По-перше, висловлення про те, що страхувальник "...у разі зростання страхової події, обумовленої договором або законом, забезпечує собі чи третій особі суму страхової виплати, яку сплачує страховик" [38, с. 84], має певний суперечливий зміст. Адже договір страхування складається за відсутності страхової події й лише при її реальному настанні, а не зростанні, здійснюється страхова виплата. Сам факт настання страхової події вже є підставою для страхової виплати, а не її зростання (очевидно, під зростанням автор мав на увазі масштаби події). Зростання (масштабів) страхової події може мати вплив на розміри суми страхових виплат.

По-друге, у трактуванні автором економічної суті страхування є й позитивний момент, якого, на жаль, немає у визначенні більшості інших авторів. Ми маємо на увазі те, що страхувальник, сплативши страховий платіж, забезпечує собі чи третій особі суму страхової виплати. У більшості визначень сутності страхування відсутнє згадування третіх осіб. Тому цей момент у трактуванні змісту страхування, що підкреслює випадок страхування з участю третіх осіб, на наш погляд більш повно проявляється в системі екологічного страхування.

О. Віленчук вважає, що екологічне страхування є "...основою економічного механізму компенсації екологічного збитку, завданого навколишньому природному середовищу аваріями (залповими викидами і скидами) та катастрофами, що ґрунтується на гнучкій системі страхових (резервних) екологічних фондів" [31, с. 46].

На погляд В. Борисової екологічне страхування природних ресурсів слід розглядати як страхування майнової (фінансової) відповідальності підприємств аграрного виробництва джерел підвищеного екологічного ризику за заподіяння економічного

збитку третім особам (фізичним і юридичним), органам влади в зв'язку з аварійним і раптовим негативним впливом на стан навколишнього середовища [21].

Вивчення економічного змісту страхування дозволяє зробити такі узагальнення:

- більшість авторів справедливо вважає страхування двосторонніми економічними відносинами;
- справедливим стосовно страхування є його оцінка як способу забезпечення виконання зобов'язань;
- не у всіх визначеннях акцентується увага на інвестиційній функції страхування;
- більшість авторів у своїх визначеннях суті страхування упускають участь у ньому третіх осіб;
- недостатньо робиться наголос на тому, що страхування є окремою економічною наукою, яка має свій предмет і спеціальні методи дослідження;
- відсутність визнання об'єктивного характеру страхування в ринковій економіці;
- економічні відносини в процесі страхування мають грошову форму вираження, на що більшість авторів не акцентує своєї уваги;
- у визначенні економічної суті страхування необхідно робити наголос на тому, що це соціально-економічний інститут, який виражає реально існуючі страхові відносини між державою, підприємствами й організаціями різних форм власності, підприємствами та населенням.

На наш погляд сутність страхування як економічної категорії може бути визначена з урахуванням вище зазначених міркувань.

Аграрне землекористування є одним із найбільш ризикованих напрямків господарської діяльності в сфері природокористування. Нераціональне використання земельних ресурсів, застосування екологічно небезпечних технологій у сільському господарстві зумовлюють порушення пропорцій у виробничих процесах та спричиняють виникнення економічних ризиків. На нашу думку, якщо екологічні ризики є наслідком суто технологічних процесів, то економічні ризики є порушенням сталості розвитку аграрних формуваль.

Тому страхування повинно займати проміжне місце між економічними та екологічними відносинами в сфері

землекористування задля підтримки сталості землекористування. Місце і роль страхування земельних ресурсів у ринковій економіці відображено на рис. 3.1.

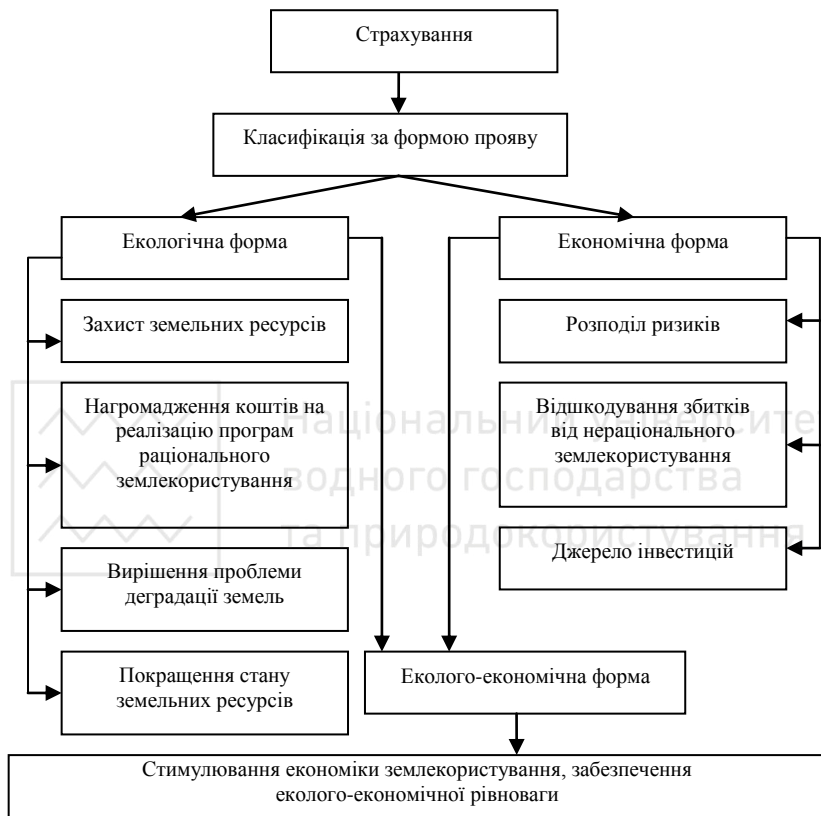

Рис. 3.1. Роль страхування земельних ресурсів у ринковій економіці

На наш погляд страхування земельних ресурсів у сфері аграрного природокористування повинно носити примусовий характер з метою формування фінансової бази для належного відтворення земельних ресурсів. Такої думки притримується й В. Данилко, який вважає, що екологічне страхування може бути обов'язковим, якщо ним займатиметься державна страхова організація [46, с. 90].

На думку В. Мниха держава повинна продумати чітку модель обов'язкового страхування, у якій передбачити обов'язкове страхування загальнодержавного значення (екологічне, збереження родючості землі). Такий вид страхування, на думку науковця, повинен здійснюватись за рахунок державного бюджету [81, с. 36]. З таких же позицій виходить О. Віленчук, котрий зазначає, що впровадження екологічного страхування в агропромисловому комплексі має ґрунтуватися на чинному законодавстві й здійснюватися переважно в обов'язковій формі [32, с. 88].

З нашої точки зору *страхування земельних ресурсів слід розглядати як захід попередження та компенсації ризиків пошкодження земельних ділянок у результаті негативного впливу чинників антропогенного характеру*. Тобто при організації страхового захисту земельних ресурсів ми пропонуємо визначати лише ті причини страхових ризиків у землекористуванні, які зумовлені факторами господарсько-технологічної діяльності. Така постановка питання є найбільш актуальною нині, хоча й не відкидаємо важливості розвитку титульного страхування земельних ділянок, як інструмента захисту прав володіння та користування земельними ділянками.

Страхування земельних ресурсів дозволяє встановити розміри грошового забезпечення відтворювальних процесів кожного окремого землекористувача. Включення вартості страхових послуг у загальні затрати виробництва продукції сільського господарства дозволить вести рівноправні господарські розрахунки із суб'єктами господарювання інших галузей економіки, реалізувати справедливість щодо включення землі в структуру аграрного капіталу, що у свою чергу формує статус землекористувача як надійного ринкового партнера, дозволяє зміцнити його кредитний потенціал.

Страхування земельних ресурсів – це саме той інструмент фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів, що дозволяє розвинути інститут економічної відповідальності за шкоду, заподіяну земельним ресурсам, яка передбачена екологічними нормами й забезпечена спеціальними страховими фондами. Завдяки страхуванню відповідальність за порушення функціонального стану земель несуть безпосередньо землекористувачі, винні у виникненні такої ситуації. Страхування

земель сільськогосподарського призначення є специфічною формою страхування, оскільки страховим захистом забезпечуються не лише фізичні чи юридичні особи, земельні ділянки яких зазнали пошкодження в результаті нераціональної діяльності землекористувача або суспільство у формі відшкодування ризику порушення, забруднення агроландшафтів, але й безпосередньо землекористувачі, які допустили такі порушення по відношенню до власних земельних ресурсів. Таким чином, страхування повинно стати важливим інструментом формування економічної безпеки землекористування. Принциповим моментом у розвитку страхування земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування є те, що воно винагороджує тих, хто мінімізує майбутні ризики та втрати суспільства й земельної ділянки, зокрема.

Нині основною вимогою часу, на наш погляд, має стати формування законодавчої платформи для легітимізації страхування земельних ресурсів, активізація ролі та методичне обґрунтування розвитку інструменту страхування в інструментальній базі механізму відтворення земельних ресурсів, уточнення питань настання та компенсації страхових випадків, формування ставок страхових внесків.

Зазначимо, що сфера використання та охорони земель нині регламентована двома важливими законодавчими актами: Законом України "Про державний контроль за використанням та охороною земель" та Законом України "Про охорону земель". У преамбулі Закону України "Про державний контроль за використанням та охороною земель" визначено, що даний юридичний акт визначає правові, економічні та соціальні основи організації здійснення державного контролю за використанням та охороною земель і спрямований на забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів та охорону довкілля. У Законі України "Про охорону земель" визначаються правові, економічні та соціальні основи охорони земель з метою забезпечення їх раціонального використання, відтворення та підвищення родючості ґрунтів, інших корисних властивостей землі, збереження екологічних функцій ґрунтового покриву та охорони довкілля. По суті обидва законодавчі акти широко регламентують повноваження інституцій у сфері управління земельними ресурсами, але не

відтворення (за виключенням згадування цього терміну в преамбулі). Дещо ближчим до ідентифікації ключових понять та важелів відтворення земельних ресурсів є Закон України "Про охорону земель". На наш погляд потребує окремої розробки та прийняття законодавчий акт, який би в діалектиці визначав зміст, призначення, взаємозв'язок двох категорій: "відтворення" та "страхування" земельних ресурсів. При цьому статті закону в контексті обґрунтування важелів та інструментів відтворення повинні носити чітке та однозначне технологічно-економічне трактування норм, нормативів відтворення земельних ресурсів.

Організація страхової діяльності в сфері аграрного землекористування передбачатиме заключення договорів обов'язкового страхування, формування страхових резервів та виконання прийнятих страхових зобов'язань. Уважасмо за доцільне обов'язки по організації страхової справи в сфері аграрного землекористування перекласти на Державну інспекцію з контролю за використанням і охороною земель. Вона має всі можливості для проведення земельного аудиту, щоб визначити категорії ризиків землекористувачів та земель.

Страхувальниками повинні виступати ті землекористувачі, які здійснюють товарне виробництво, діяльність яких у сфері використання земельних ресурсів є інтенсивною (сільськогосподарські підприємства різних типів та форм власності, фермерські господарства). В окремих випадках страхуванню повинні підлягати земельні ресурси селянських господарств, якщо їх діяльність носить в основному товарний характер.

Функціонування суб'єктів землекористування, які не здійснили обов'язкового страхування земель слід розглядати як протизаконне. Організація страхування земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування повинна здійснюватися лише державою, а контроль страхової документації доцільно перекласти на Держземінспекцію та її територіальні підрозділи.

Підтвердженням цього є думки фахівців. Так, С. Осипчук вважає, що без участі держави в здійсненні землеохоронних заходів, без державного фінансування не вдається вирішити проблему охорони земель і відтворення родючості земель. При цьому автор досить вузько, на наш погляд, розглядає джерела фінансування

охоронно-відтворювальних заходів, зводячи їх лише до коштів, отриманих від сплати земельного податку [90]. Уважаємо, що нині доцільно й необхідно здійснювати пошук шляхів диверсифікації джерел фінансування заходів щодо відтворення та охорони сільськогосподарських угідь.

Страховий випадок у земельному страхуванні є встановленим фактом негативного впливу на стан земельних ресурсів. Уважаємо, що страхову подію не слід розглядати в тому випадку, коли погіршення земель відбулося в результаті дії природних чинників: селів, землетрусів, повеней тощо. Хоча окремі науковці пропонують включати до переліку можливих страхових подій, що можуть впливати на погіршення основних паспортних показників якості земельних ресурсів, гео-кліматичні процеси, стихійні явища тощо [21]. Договір обов'язкового страхування земельних ресурсів пропонуємо укладати терміном на 5 років, а сплату страхових внесків розбити пощорічно. При бажанні страхувальника плата може вноситися одноразово на початку терміну заключення договору страхування.

Держземінспекція, як організація з новим правом – страхування, зобов'язана при виникненні страхового випадку скласти необхідну страхову документацію. Після прийняття рішення про страхову виплату здійснити її протягом календарного року, але не пізніше термінів у які доцільно здійснювати земельні поліпшення.

Землекористувач повинен бути наділений правами: отримання від страхувального органу повної, достовірної інформації про існуючі ризики землекористування, причини, розміри та наслідки страхового випадку; організувати проведення передстрахового земельного аудиту; приймати участь у роботі комісії по ідентифікації причин, розміру і наслідків завданої шкоди земельним ресурсам; отримувати повну компенсацію збитків, завданих сторонніми землекористувачами чи суб'єктами господарської діяльності. Водночас до його обов'язків у сфері страхових відносин слід віднести наступне: своєчасно повідомляти страховий орган про відомі землекористувачу обставини, які мають значення для оцінювання небезпеки порушення стану земельних ресурсів; сплачувати страхові внески у відповідності з договором обов'язкового страхування; надавати страхувальнику повну інформацію для оцінювання ризиків забруднення земельних

ресурсів, про причини та наслідки порушення агрофізичних та агрохімічних показників ґрунту; допускати земельних інспекторів до проведення передстрахового та післястрахового земельного аудиту; негайно повідомляти страхувальника про випадки порушень, що мали місце в ході використання земель протягом терміну дії страхового договору; прикладати всі зусилля для мінімізації несприятливих наслідків порушення земель, виявлення їх причин та величини завданого збитку.

Земельний аудит – це комплексне агрономічно-технологічне, екологічне, економічне обстеження сільськогосподарських угідь суб'єкта господарювання для здійснення оцінки рівня нормативно-правової відповідності та раціональності використання земельної ділянки. У ході здійснення земельного аудиту вирішуються завдання отримання достовірної інформації про діяльність землекористувачів, реалізації раціональної політики землекористування, сприяння суб'єктам господарської діяльності у формуванні пріоритетів щодо здійснення заходів, направлених на виконання норм та правил екологічного землекористування, прогнозування фінансового ризику фінансово-кредитних установ у випадку кредитування під заставу земельних ділянок, що підлягають аудиторській перевірці. Земельний аудит також потрібен для здійснення перевірки та встановлення рівня відповідності поточної діяльності на землі землевласників та землекористувачів діючому земельному законодавству та нормативним документам [48, с. 283].

Передстрахувальний та післястрахувальний земельний аудит повинен здійснюватися не лише Держземінспекцією, але й іншими інституціями в сфері контролю, охорони земельних ресурсів. Так, аудит показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення здійснюється Державним технологічним центром охорони родючості земель. Аудит стану забруднення земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами провадить Державна екологічна інспекція.

У свою чергу Державна інспекція з контролю за використанням і охороною земель покликана здійснювати аудит: стану цільового використання земельних ділянок; розміщення, проектування, будівництва та введенням у дію об'єктів, які негативно можуть

вплинути на стан земель; виконання комплексу заходів щодо захисту земель від ерозії, забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, заростання бур'янами, чагарниками та дрібноліссям, селів, підтоплення, заболочення, засолення, солонцювання, висушування, ущільнення тощо; своєчасного проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених проектом рекультивації земель; дотримання правил, установленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереження захисних насаджень; робіт із зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок.

Основна мета проведення передстрахувального земельного аудиту полягає в тому, щоб установити вихідні параметри якісного стану земельних ресурсів перед процедурою заключення страхового договору, а також визначенні ймовірності настання страхових ризиків — задля обґрунтування страхових тарифів. Післястрахувальний земельний аудит здійснюється наприкінці закінчення терміну дії страхового договору й має за мету ідентифікувати наскільки, яким чином і за яких умов змінилися вихідні параметри стану земельних ресурсів. На основі проведеного аналізу приймається рішення про необхідність здійснення страхових виплат.

Забезпечення виконання прийнятих страхових зобов'язань можливе за умов належного формування страхових резервів, які створюються за рахунок страхових внесків. Уважаємо за доцільне рекомендувати створення резерву попередження можливих порушень земель. Він дозволить фінансувати заходи землекористувачів по попередженню забруднення, деградації земель, а також реалізації інвестиційних намірів для забезпечення раціонального землекористування. Такий резерв може формуватися у розмірі 20-25 % акумульованих страхових внесків і має бути використаний протягом терміну тривалості страхових зобов'язань. Підставою для здійснення виплат із резервного фонду землекористувачам має стати техніко-економічне обґрунтування заходів щодо раціоналізації використання земельних ресурсів.

Важливе значення має обґрунтування тарифної ставки страхового внеску. Вона має бути не надто обтяжливою для землекористувача та, водночас, такою, щоб створювати належні

фінансові умови для здійснення заходів із відтворення земельних ресурсів. Зазначимо, що нині є певні напрацювання, пропозиції вчених щодо методики визначення таких ставок, формування страхових фондів тощо.

Зокрема В. Борисова пропонує розмір страхового тарифу визначати у відсотках від грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. При цьому розраховувати розмір страхового фонду для збереження та відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення пропонується за формулою [21]:

$$F = \frac{S \times Q \times T}{100\%},$$

де F – величина страхового фонду;

S – площа земельних ресурсів сільськогосподарського призначення;

Q – грошова оцінка 1 га земель сільськогосподарського призначення;

T – розмір страхового тарифу, (%).

Науковець вважає, що страховий резервний фонд необхідно використовувати для відтворення якості земельних ресурсів, сплачуючи страхове відшкодування їх власникам у разі настання страхового випадку при дотриманні ними агротехнічних вимог вирощування сільськогосподарських культур; для відтворення родючості ґрунтів; запобігання погіршення екологічного стану земель сільськогосподарського призначення; заходів щодо відтворення деградованих та забруднених ґрунтів, підвищення родючості земель страхувальників [21].

Про важливість та необхідність визначення певного тарифу, як своерідної норми "амортизації" землі зазначають у своїй праці Д. Добряк, А. Тихонов та Л. Паламарчук [49].

Реальним джерелом одержання коштів на відновлення родючості ґрунту, на думку М. Хвесика, В. Голяна та А. Крисак, мають стати відрахування на 1 га ріллі. Такі відрахування автори пропонують називати ренесатизацією. При цьому норматив ренесатизації визначають як:

$$H_c = \frac{A_y - B_y \times C}{3},$$

де H_c – норматив нарахування на 1 га ріллі для відновлення втраченої штучної родючості ґрунту;

A_y – урожайність озимої пшениці на рівні удобрення під запланований урожай та виконання агротехнічних заходів;

B_y – урожайність озимої пшениці з використанням природної родючості;

C – ціна м'якої озимої пшениці;

3 – кількість років за які при відсутності удобрення та необхідних агротехнічних заходів родючість ґрунту знижується до природної [136, с. 413].

Ряд авторів пропонує розвивати механізм страхування землі в сфері орендних відносин. При цьому рекомендується застосовувати страхування при термінах оренди земельних ділянок від 5 років та більше. Розмір страхового внеску для ріллі рекомендується встановити на рівні 0,1 % грошової оцінки земельної ділянки, інших категорій угідь – 0,05 %. У випадку зменшення якісної оцінки земельної ділянки вступає в дію механізм виплати страхової суми. При цьому розмір страхової суми повинен розраховуватися як:

$$C_c = \Gamma_{\text{бг}} \times (B_k - B_n) \times S_y,$$

де $\Gamma_{\text{бг}}$ - вартість одного бало-гектара землі;

B_k, B_n - бальна оцінка землі після закінчення терміну оренди та на початок укладання орендного договору;

S_y - площа відповідної категорії угідь, що орендуються, га [48, с. 255].

Наведені вище методики визначення фінансової бази відтворення земельних ресурсів по суті можна назвати альтернативами диверсифікації джерел фінансування робіт по відтворенню земель. Але вони не позбавлені певних недоліків. На наш погляд у методиці В. Борисової досить абстрактно обґрунтовується величина тарифної ставки виходячи лише суто із вартості земельної ділянки. У пропозиціях визначення показника ренесатизації автори приймають до уваги не урожайність зернових

культур, а лише пшениці, не враховують того, що термін тривалості періоду протягом якого зрівняється урожайність пшениці без удобрення та агротехнічних заходів й урожайність культури в умовах природної родючості ґрунту є величиною диференційованою, залежно від типів ґрунтів, їх стану.

З нашої точки зору тарифні ставки слід диференціювати залежно від ступеня ризику землекористування, умов та обсягів землекористування (натуральної величини рівня диференційованого доходу).

Страховання покликане забезпечити від розвитку негативних наслідків ризиків землекористування та зменшити величину їх впливу. Для того щоб уникнути ризиків, потрібно їх передбачати. З метою вивчення та управління ризиками землекористування, їх доцільно групувати за найбільш характерними ознаками, що в подальшому дозволить класифікувати їх, розробити та застосовувати відповідні методи і засоби управління ними. При оцінюванні можливостей виникнення ризику в сфері використання земельних ресурсів пропонуємо за допомогою розрахунку середньоквадратичного відхилення та коефіцієнту варіації визначати показник мінливості (коливання) величини диференційованого доходу. У цьому показнику акумульовано відображаються як фактори природно-кліматичного середовища (природна родючість земель), в умовах котрих господарює конкретний землекористувач, так і рівень застосовуваної ним агротехніки.

Ми вважаємо, що доцільно розглядати методіку оцінювання страхових ризиків у сфері аграрного землекористування на прикладі зернових культур. Ця пропозиція базується на наступних міркуваннях: зернове господарство є базовою підгалуззю рослинництва, від якої залежить розвиток усіх інших підгалузей сільськогосподарського виробництва; по-друге, у структурі посівних площ сільськогосподарських культур зернові займають найбільшу питому вагу – 50 % та більше; по-третє, у нинішніх ринкових умовах зерно є найбільш ліквідним продуктом сільського господарства, що впливає на формування економічного становища землекористувачів.

При визначенні (оцінюванні) ризику в аграрному землекористуванні може бути використаний показник мінливості

(коливання) можливого результату. Він визначається як середньоквадратичне відхилення фактичних результатів від середнього значення за формулою [124, с. 39]:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (X - \bar{X})^2}{n}},$$

де σ – середнє квадратичне відхилення;

X – фактичне значення ознаки;

\bar{X} – середнє значення ознаки.

Узагальнюючим відносним показником мінливості (коливання) фактичних значень від середнього є коефіцієнт варіації, який виражається у процентах і використовується для порівняльної оцінки ризиків за формулою:

$$V = \frac{\sigma \cdot 100}{\bar{X}}.$$

Користуючись наведеними методичними положеннями проведемо відповідні розрахунки показників мінливості диференційованого доходу в розрізі всіх адміністративних районів Волинської області. При цьому величину диференціального доходу визначатимемо згідно методики розрахунку нормативної грошової оцінки землі розробленої фахівцями Інституту аграрної економіки. За цією методикою розмір диференційованого доходу визначається:

$$P\partial = \frac{Ц \times Y - 3 - 3 \times Kp}{Ц},$$

де $Ц$ – ціна реалізації 1ц зерна, грн.;

Y – фактична урожайність зернових культур, ц/га;

3 – фактичні виробничі затрати на 1 га землі, грн.;

Kp – коефіцієнт норми рентабельності (0,35).

Для розрахунку величини диференціального доходу в розрізі адміністративних районів регіону замість рекомендованого в методиці значення коефіцієнта норми рентабельності 0,35

розрахувати реальний показник норми рентабельності для досліджуваного регіону. Так, у 2005 р. його величина, розрахована як відношення величини чистого прибутку до середньорічної вартості активів, становила 0,034, а в 2006 р. – 0,066. Значення величини диференціального доходу в розрізі районів регіону приведено на рисунку 3.2.

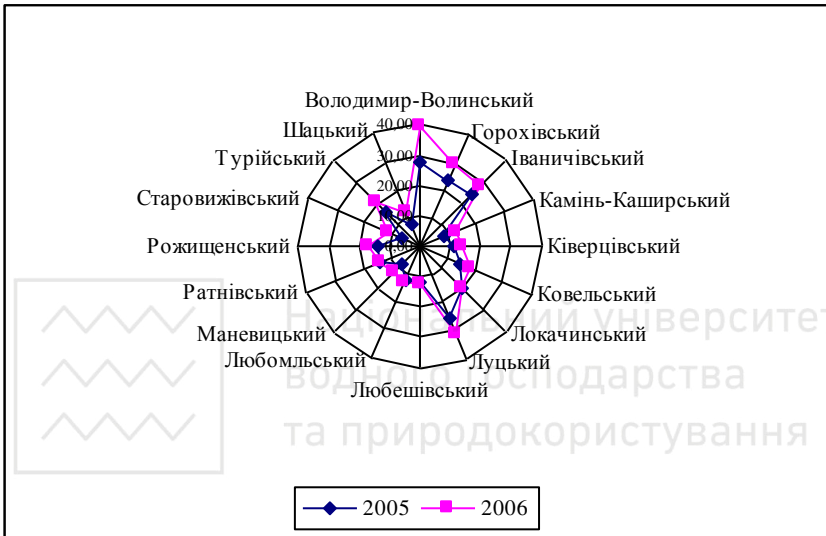

Рис. 3.2. Диференціальний дохід земельних ресурсів у регіоні

В 2006 р. у співставленні з 2005 р. рівень економічної віддачі сільськогосподарських земель регіону зріс. Особливо відчутним було зростання розміру диференціального доходу у Володимир-Волинському районі. У Локачинському, Любешівському, Любомльському, Ратнівському районах величина диференціального рентного доходу за розглядуваний період не змінилася.

Наступним кроком повинен бути розрахунок коефіцієнту мінливості диференціального доходу (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Вихідні дані для розрахунку коефіцієнта варіації

**диференціального доходу земельних ресурсів
Волинської області**

Район	2005 рік			2006 рік		
	Диференціальний дохід, ц	Відхилення від середньої	Квадрат відхилень	Диференціальний дохід, ц	Відхилення від середньої	Квадрат відхилень
	x	$x - \bar{x}$	$(x - \bar{x})^2$	x	$x - \bar{x}$	$(x - \bar{x})^2$
Володимир-Волинський	27,47	12,22	149,28	39,43	20,49	419,89
Горохівський	23,48	8,23	67,67	28,58	9,65	93,03
Іваничівський	24,23	8,98	80,71	28,48	9,54	90,99
Камінь-Каширський	8,56	-6,69	44,81	12,47	-6,47	41,82
Ківерцівський	10,83	-4,42	19,57	13,66	-5,28	27,88
Ковельський	14,41	-0,84	0,71	17,96	-0,98	0,96
Локачинський	18,98	3,73	13,93	18,69	-0,25	0,06
Луцький	25,29	10,04	100,87	31,10	12,17	148,03
Любешівський	11,81	-3,44	11,84	12,44	-6,50	42,22
Любомльський	12,43	-2,82	7,92	13,40	-5,53	30,62
Маневицький	8,53	-6,72	45,17	11,75	-7,18	51,61
Ратнівський	14,29	-0,96	0,92	14,75	-4,19	17,55
Рожищенський	13,53	-1,72	2,95	17,22	-1,71	2,93
Старовижівський	6,72	-8,53	72,74	11,17	-7,77	60,34
Турійський	15,89	0,65	0,42	20,36	1,42	2,01
Шацький	7,54	-7,71	59,41	11,54	-7,40	54,76
Середнє значення диференціального доходу, ц (\bar{x})	15,25	\bar{x}	\bar{x}	18,94	\bar{x}	\bar{x}
Сума квадрату відхилень $\sum (x - \bar{x})^2$	\bar{x}	\bar{x}	678,90	\bar{x}	\bar{x}	1084,71

Розрахуємо середнє квадратичне відхилення диференціального доходу за:

$$\text{ - період 2005 р.: } \sigma = \sqrt{\frac{\sum (X - \bar{X})^2}{n}} = \sqrt{\frac{678,9}{16}} = \sqrt{42,43} = 6,51;$$

за період 2006 р.:
$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum(X - \bar{X})^2}{n}} = \sqrt{\frac{1084,71}{16}} = \sqrt{67,79} = 8,23 \cdot$$

Використовуючи відповідні показники варіації продуктивності земель у розрізі розглядуваних часових періодів, знайдемо коефіцієнт варіації для кожного року:

- для 2005 р.: $V = \frac{6,51 \times 100}{15,25} = 42,71 \%$;
- для 2006 р.: $V = \frac{8,23 \times 100}{18,94} = 43,48 \%$.

Мінливість економічної віддачі сільськогосподарських земель досліджуваного регіону в 2006 р. у порівнянні з 2005 р. на 0,77 пункту вища. Якщо мінливість продуктивності земель у 2005 р. прийняти за 100 %, то в 2006 р. вона становить 101,8 %, або є на 1,8 % вищою.

Залежно від коефіцієнта варіації мінливість ознак слід вважати при значенні V до 10 % – малою, відповідно ризик малий; при значенні V від 10 % до 30 % – середньою і відповідно середньою є ймовірність виникнення ризику; при значенні V понад 30 % – великою, висока ймовірність ризику [126, с. 87].

Таким чином, за показником зміни величини мінливості статистичної сукупності досліджуваної ознаки можна зробити висновок про високий рівень ризиків в аграрному землекористуванні досліджуваного регіону, який поглиблюється протягом розглядуваного періоду. Визначення таких ризиків важливе з позиції не лише розкриття реального стану заходів землекористувачів щодо підвищення штучної родючості земель, але й доцільне задля обґрунтування тарифної політики страхування земельних ресурсів. Остання повинна ґрунтуватися на диверсифікованості страхових тарифів з урахуванням можливості забезпечення їх сплати на основі отриманого диференціального доходу.

Пропонуємо на основі диверсифікованої величини диференціального доходу визначати рівень внутрістрахової привабливості регіону. Для цього розрахуємо індекс страхової привабливості земельних ресурсів, прийнявши до уваги, що адміністративні райони зі значенням найменшого диференціального доходу ($ДД_{\min}$) є зоною найнижчої страхової привабливості. Індекс страхової привабливості ($I_{\text{сп}}$) може бути визначений за формулою:

$$I_{cn} = \frac{ДД_i}{ДД_{\min}}$$

де $ДД_i$ – розмір диференціального доходу i -го адміністративного району регіону, ц.

За результатами розрахунків страхової привабливості земельних ресурсів адміністративні райони Волинської області були поділені на дві групи. Критерієм поділу виступило середнє значення індексу страхової привабливості. В 2005 р. воно становило 2,27, а в 2006 р. – 1,7. В обох періодах базовим районом виступав Старовижівський район, де значення диференціального доходу є найнижчим у регіоні. Як у 2005 р., так і в 2006 р. до зони низької страхової привабливості земельних ресурсів (група адміністративних районів, де значення індексу страхової привабливості нижче середнього значення показника по регіону) увійшли: Шацький, Любешівський, Любомльський, Маневицький, Ратнівський, Рожищенський, Старовижівський, Камінь-Каширський, Ківерцівський та Ковельський адміністративні райони. До зони високої страхової привабливості земельних ресурсів (група адміністративних районів, де значення індексу страхової привабливості перевищує середнє значення показника по регіону) увійшли: Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Луцький, Турійський адміністративні райони (рис. 3.3).

Запровадження та практичне використання категорії " страхова привабливість" у сфері аграрного землекористування дозволить забезпечити надійне функціонування інституту страхування земельних ресурсів. Доцільність формування страхових зон обумовлена необхідністю задоволення наступних потреб: формування страхових тарифів; обґрунтування видів ризиків та форм їх страхового захисту; формування величини штрафних санкцій за принципом "винуватець – платить"; створення фондів підтримки екологічної рівноваги на випадок форс-мажорних ситуацій. До зони високої страхової привабливості входять земельні

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Рис. 3.3. Зонування адміністративних районів Волинської області за рівнем страхової привабливості земель сільськогосподарського призначення

ресурси районів лісостепової частини регіону (Горохівський, Луцький, Іваничівський адміністративні райони), перехідної частини регіону (Володимир-Волинський, Локачинський адміністративні райони), а також адміністративний район поліської частини регіону – Турійський.

Для належного забезпечення відтворювальних процесів у секторі аграрного землекористування країни слід враховувати міжрегіональну та внутрірегіональну специфіку. Це дасть змогу забезпечити чіткість функціонування економічного механізму відтворення земельних ресурсів. Із урахуванням варіації рівня диференціального доходу земель сільськогосподарського призначення слід виходити при визначенні мінімальних меж міжрегіональних тарифів страхування земельних ресурсів на

національному рівні, які встановлюватиме Держземінспекція. Це необхідно для того, щоб на регіональному рівні величина страхового тарифу не була занадто малою та могла забезпечити фінансування проведення робіт по відновленню земельних ресурсів. Специфіка земельних ресурсів у розрізі регіонів країни вимагає того, щоб страхові тарифи встановлювалися на основі регіональних параметрів землекористування. На регіональному рівні тариф по страхуванню сільськогосподарських земель повинен бути диференційованим залежно від страхової привабливості земельних ресурсів адміністративних районів регіону та з поправкою на річний регіональний коефіцієнт відтворення сільськогосподарських земель.

Пропонуємо наступну методику розрахунку страхової суми :

$$\Phi CЗ = T_{укруп.} \times S_{рілля},$$

де $\Phi CЗ$ – фонд страхування земель адміністративного району регіону;

$T_{укруп.}$ – укрупнений страховий тариф у натуральному вимірі, ц;

$S_{рілля}$ – площа рілля, га

При цьому укрупнений страховий тариф включає в себе загальнорегіональний тариф та індивідуальний тариф, який розраховується для кожного адміністративного району враховуючи страхову зону в яку він входить.

При встановленні регіонального тарифу, який є однаковим для всіх адміністративних районів регіону, слід враховувати величину диференціального доходу земельних ресурсів конкретного адміністративного регіону з поправкою на коефіцієнт екологічної стабільності регіону та коефіцієнт відтворення земельних ресурсів регіону. Методика розрахунку зазначеного тарифу наступна:

$$T_{регіон.} = ДД_{регіон.} \times 0,68 - k_{ек.стаб.} \times 1 - k_{інтег.від.},$$

де $ДД_{регіон.}$ – величина диференційованого ДД доходу земельних ресурсів конкретного регіону, ц;

$k_{\text{ек.стаб.}}$ – загальний коефіцієнт екологічної стабільності території регіону (0,68 – величина коефіцієнта екологічної стабільності за якої земельна територія регіону характеризується як стабільна);

$k_{\text{інтег. від.}}$ – інтегральний коефіцієнт відтворення земельних ресурсів регіону.

Індивідуальний тариф по страхуванню земельних ресурсів регіону пропонуємо обчислювати наступним чином:

$$T_{\text{індивід.}} = 0,1 \text{ДД}_{\text{зони}}^{\text{мін}}$$

де $\text{ДД}_{\text{зони}}^{\text{мін}}$ – мінімальне (базове) значення диференціального доходу адміністративного району відповідної страхової зони регіону, ц.

Укрупнений страховий тариф є арифметичною сумою величин індивідуального та загальнорегіонального тарифів:

$$T_{\text{укруп.}} = T_{\text{індивід.}} + T_{\text{регіон.}}$$

Розрахуємо значення укрупненого страхового тарифу для досліджуваного регіону – Волинської області на основі вихідних показників 2005 р. Для цього розрахуємо індивідуальні тарифи для районів, які входять до I та II страхових зон регіону за рівнем страхової привабливості земельних ресурсів.

$$T_{\text{індивід.}} = 0,1 \text{ДД}_{\text{Iзони}}^{\text{мін}} = 0,1 \times 6,72 = 0,672 \text{ц};$$

$$T_{\text{індивід.}} = 0,1 \text{ДД}_{\text{IIзони}}^{\text{мін}} = 0,1 \times 15,89 = 1,589 \text{ц}.$$

Значення регіонального тарифу становитиме:

$$T_{\text{регіон.}} = 19,63 \times 0,68 - 0,58 \times 1 - 0,79 = 0,41223.$$

Укрупнений страховий тариф для адміністративних районів першої страхової зони (Шацький, Любешівський, Любомльський, Маневецький, Ратнівський, Рожищенський, Старовижівський, Камінь-Каширський, Ківерцівський та Ковельський райони)

становитиме: $T_{укруп.} = 0,672 + 0,41223 = 1,08423$ ц. Для районів

другої страхової зони (Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Локачинський, Луцький, Турійський адміністративні райони) значення укрупненого страхового тарифу складає: $T_{укруп.} = 1,589 + 0,41223 = 2,00123$ ц.

Для розрахунку вартісної величини фонду страхування земель застосуємо формулу:

$$\Phi CЗ = T_{укруп.} \times S_{ріллі} \times C_{1ц}^{region.},$$

де $C_{1ц}^{region.}$ – середня ціна реалізації 1 ц зернових культур по регіону, грн.

Для розрахунку величини страхового внеску окремо взятого землекористувача скористаємося наступним розрахунком:

$$CB = k_{ріллі} \times \Phi CЗ,$$

де $k_{ріллі}$ – частка ріллі землекористувача в загальній площі орних земель адміністративного району;

$\Phi CЗ$ – фонд страхування земель у вартісному вираженні, грн.

Розрахунок розмірів страхових внесків для землекористувачів фермерських господарств досліджуваного регіону відображено в таблиці 3.2. Таким чином, запропонований інструмент фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів не буде надто фінансово обтяжливим для фермерів-землекористувачів, адже максимальний річний страховий внесок приблизно рівний 4000 грн. (Турійський район). Проте інша ситуація можлива для крупних землекористувачів, які мають у використанні значні земельні масиви площею біля 1000 та більше гектарів. Для окремих з них страховий внесок може бути надто обтяжливим, а тому пропонується створити резервний фонд на випадок виникнення ситуацій, коли землекористувач не в змозі застрахувати всі земельні ресурси. Фінансова база для такого фонду може формуватися за рахунок коштів отриманих від надходження земельного податку.

Таблиця 3.2

**Пропонована величина страхових зборів для
землекористувачів-фермерів**

Район	Фонд страхування земель, грн.	Частка ріллі землекористувача-фермера в загальній площі орних земель адміністративного району	Величина страхового внеску, грн.
I страхова зона			
Ківерцівський	2451549	0,000294	721,56
Камінь-Каширський	1932171	0,00025	482,98
Ковельський	3169909	0,000551	1745,72
Любешівський	1288250	0,000492	634,28
Любомльський	2002581	0,00075	1501,32
Маневийський	2194194	0,000629	1379,12
Ратнівський	1902601	0,00048	913,59
Рожищенський	4538816	0,000642	2915,35
Старовижівський	1822856	0,000923	1681,71
Шацький	661639	0,00015	98,924
II страхова зона			
Горохівський	7991411	0,000782	6251,03
Іваницівський	4174689	0,000852	3555,14
Луцький	7065744	0,00028	1976,27
Володимир-Волинський	5496524	0,000678	3726,99
Локачинський	4706553	0,000952	4478,83
Турійський	5410807	0,003797	20546,77

Зазначимо, що для стимулювання розвитку системи страхових платежів у сфері аграрного землекористування (хоч й передбачається обов'язковий характер такого страхування) слід розвивати стимулюючу функцію інституту страхування. Якщо,

наприклад, на протязі страхового періоду (тривалість пропонується в 5 років) не виникне жодного страхового випадку пов'язаного з нерациональним використанням земельних ресурсів землекористувачем, а результати його діяльності свідчитимуть про зростання якісних показників віддачі земель сільськогосподарського призначення, то зі страхового фонду земель доцільно надавати такому землекористувачу страхову премію. Вона встановлюватиметься на наступний страховий період і передбачатиме компенсаційні виплати землекористувачу протягом першого року тривалості страхового періоду – 5 %, другого – 10 %, третього – 15 %, четвертого та п'ятого років – по 20 % від суми страхових внесків. Премія може виплачуватися й одноразово на протязі страхового періоду (якщо страхові внески також вносяться одноразово) у розмірі не більше 70 % страхових внесків. Окрім цього, якщо по страховій зоні регіону величина диференціального доходу базового району змінюється в сторону збільшення, то слід переглянути індивідуальну ставку страхового тарифу в сторону її пом'якшення через коригування поправочного коефіцієнту з 0,1 до 0,05. У випадку зменшення рівня диференціального доходу базового району зони ставку страхового індивідуального тарифу слід переглянути шляхом коригування поправочного коефіцієнту з 0,1 до 0,2. Така система покликана забезпечити взаємну відповідальність та контроль землекористувачів у межах єдиної страхової зони та дозволить активізувати роль сільських товариств з регулювання обороту земельних ділянок сільськогосподарського призначення, створення яких передбачено проектом Закону України "Про ринок земель" (реєстраційний номер № 2600-2 від 09.12.2003 р.).

Таким чином, для сучасного стану відтворення земельних ресурсів та фінансування цих заходів у регіоні ефективним інструментом механізму відтворення земельних ресурсів може стати страхування земель сільськогосподарського призначення.

3.3. Інформаційне середовище відтворення земельних ресурсів

Виробнича сільськогосподарська діяльність на землі є багатогранною, зв'язаною складними економічними, кліматичними і соціальними умовами. Ці особливості повинні знайти своє відображення в інформаційній базі, яка є основою формування механізму відтворення земельних ресурсів. У сільськогосподарській земельній економічній інформації містяться дані про земельні ресурси, їх кількісну та якісну характеристику, відомості про продуктивність земель, собівартість, прибуток і рентабельність сільськогосподарських культур.

Інформаційний фактор, якщо він є достатнім та достовірним, відіграє важливе значення для об'єктивного оцінювання конкретних заходів у сфері землекористування, обґрунтування параметрів, необхідних для управління родючістю ґрунтів, визначення об'єктивних розмірів втрат та величини їх відшкодування. З огляду на це слід детально дослідити принципи організації системи інформаційного забезпечення відтворення земельних ресурсів.

Стосовно аграрного землекористування, то воно не може продуктивно функціонувати в умовах обмеженого інформаційного поля та недосконалості інформаційних процесів. Акцентуючи увагу на виключному значенні інформації для розвитку аграрного виробництва А. Задворний та М. Биховцов зазначають, що: "Інформація, яка має унікальну властивість впливати на обсяги, умови та ефективність використання трудових ресурсів, фінансових і матеріально-технічних ресурсів, у процесі створення товарної продукції виступає базовим інтегратором виробничих ресурсів та умов їх використання, а також чинником інтенсифікації виробництва. Більше того, на сучасному етапі соціально-економічного розвитку інформація набуває ознак виробничого ресурсу, який відіграє важливу роль у підвищенні суспільної ефективності аграрного виробництва" [53, с. 55].

О. Кузьмін та Н. Георгіаді відмічають наступні особливості, які характеризують сучасний етап інформаційного розвитку суспільства:

- по-перше, у міру того, як зростає відносна цінність інформаційного продукту, зростає технічна і технологічна здатність до взаємодії між учасниками процесу суспільного виробництва;

по-друге, під впливом об'єктивних економічних законів формуються сучасна структура інформаційного комплексу. Основними тенденціями стають розподіл і кооперація суспільної праці;

- по-третє, інформаційний продукт виходить за межі окремо взятої національної економіки і починає набирати міжнародного характеру;

- по-четверте, сучасний етап використання інформаційного ресурсу суспільства під час створення інформаційного продукту характеризується процесами диверсифікації (розширення) та конвергенції (наближення). Високі прибутки інформаційної індустрії, як показує досвід промислово розвинутих країн, приваблюють у цю сферу додаткові капітали та інші фактори виробництва, що дозволяє розширити діяльність інформаційних компаній [70, с. 24-25].

В умовах ринкових перетворень, зростаючої ролі інформації як особливого виду виробничих ресурсів, виникає потреба державної гарантії якості та повноти інформації. Логічність такого висновку підтверджується міркуваннями В. Кредисова, котрий зазначає, що: "важливість інформації для ринкових відносин зумовлює вимогу, щоб держава контролювала її точність та повноту" [67, с. 53].

Прийняття рішень стосовно застосування тих чи інших інструментів економічного механізму відтворення земельних ресурсів вимагає сучасної інформативної бази щодо нормативів землекористування адаптованих до вимог часу та стану земельних ресурсів. Це дасть змогу більш повно підійти до вирішення питання відтворення земель. Так, наприклад, нині при обстеженні стану ґрунтового покриву та визначенні глибини зняття родючого шару ґрунту керуються стандартами радянських часів: Государственный стандарт СССР ГОСТ 17.5.3.06-85 "Требования к определению норм снятия плодородного слоя почвы при производстве земляных работ", Государственный стандарт СССР ГОСТ 17.4.3.02-85 "Требования к охране плодородного слоя почвы при производстве земляных работ"; Государственный стандарт СССР ГОСТ 17.5.3.05-84 "Рекультивация земель".

Відмітимо, що хоча в Європейському Союзі захист ґрунту є пріоритетним напрямом розвитку, але в законодавстві довгий час також були відсутні спеціальні нормативно-правові акти, що

врегулюють це питання. Лише в 2006 р. на розгляд Європарламенту був поданий проект Директиви, що визначала основи захисту ґрунту [20, с. 20].

Для належного забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення важливе значення має встановлення стандартів, норм, нормативів, правил, регламентів у цій сфері. Зокрема, вимагають розробки організаційно-методичні стандарти, які визначають основні терміни, поняття, класифікації в сфері відтворення; технічні стандарти, які визначають умови використання та відтворення сільськогосподарських угідь. Загалом стандарти в сфері відтворення земельних повинні базуватися на принципах: комплексного обґрунтування створення системи норм і правил у сфері відтворення земельних ресурсів; відповідності регламентуючих документів чинному законодавству; відповідності національних стандартів відтворення європейським правилам та процедурам; узгодження і координації робіт із відтворення земельних ресурсів у межах транскордонних утворень; взаємозв'язку стандартів у сфері відтворення земельних ресурсів із нормуванням напрямків відтворювальних робіт; прозорості процедур розробки та реалізації стандартів у сфері відтворення; забезпечення доступності інформації щодо стандартів у сфері відтворення для зацікавлених користувачів.

Впровадження стандартів відтворення земельних ресурсів дасть можливість сформулювати комплекс нормативних документів з раціонального використання, охорони та відтворення земельних ресурсів та сприятиме реалізації принципів сталого розвитку сфери аграрного землекористування. Єдина система нормативно-правових актів у сфері раціонального використання, охорони, відтворення земель сільськогосподарського призначення повинна відповідати чинному законодавству та враховувати основні завдання органів центральної виконавчої влади в сфері земельних ресурсів, аграрної політики, охорони навколишнього природного середовища щодо забезпечення єдиної науково-технічної політики в сфері аграрного землекористування.

Правовою базою стандартизації в сфері відтворення земельних ресурсів є Земельний кодекс України, Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища", Закон України "Про землеустрій", Закон України "Про охорону земель", Закон України

"Про державний контроль за використанням та охороною земель", Закон України "Про меліорацію земель", постанови Верховної Ради України, укази Президента України. Вона визначає пріоритети напрямків раціонального використання, охорони та частково відтворення земельних ресурсів.

Слід зазначити, що в сфері відтворення земельних ресурсів, відсутні чітко налагоджені інформативні канали обміну інформацією. Одним зі шляхів компенсації цих вад є розробка й прийняття відповідного законодавчого забезпечення. Зокрема, для належної реалізації ролі інструменту відтворення земель – земельного податку в 2006 р. була затверджена постанова Кабінету Міністрів України № 1066 "Про порядок взаємодії органів виконавчої влади щодо обміну інформацією, необхідною для обчислення і справляння плати за землю". Постанова визначає механізм обміну інформацією, необхідною для обчислення і справляння земельного податку та орендної плати за земельні ділянки державної й комунальної власності, між органами виконавчої влади. Суб'єктами такого інформаційного обміну є: Державна податкова адміністрація, Державний комітет по земельних ресурсах, Фонд державного майна, Міністерство фінансів (на центральному рівні) та обласні державні податкові адміністрації, обласні головні управління земельних ресурсів, регіональні відділення Фонду державного майна, районні державні податкові інспекції, відділи земельних ресурсів Держкомзему, регіональні відділення та представництва Фонду державного майна (на регіональному рівні). Інформаційний обмін здійснюється на безоплатній основі в письмовій та електронній формах. При цьому суб'єкти інформаційного обміну звіряють відомості не менше одного разу на рік.

Порядок збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земель, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 р. за № 998, визначає послідовність збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земельних ресурсів з метою підвищення ефективності використання та охорони земель, запобігання і недопущення негативних природних процесів та явищ. Зазначений нормативний акт регламентує механізм передачі відомостей Міністерству охорони навколишнього природного

середовища від інших інституцій виконавчої влади для: проведення аналізу, складання звітів про опустелювання та деградацію земель, надання їх органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування задля прийняття рішень із питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, для інформування громадськості; включення необхідної інформації до Національної доповіді про стан навколишнього природного середовища; надання інформації Постійному секретаріату Конвенції ООН про боротьбу з опустелюванням.

При цьому Міністерство охорони навколишнього природного середовища отримує від Державного комітету земельних ресурсів інформацію про: кількість земель, зокрема, зрошених і осушених, у розрізі власників землі, землекористувачів, а також угідь та видів економічної діяльності (щороку до 25 березня); товщину гумусового горизонту земель, вміст гумусу і рухомих поживних речовин, гранулометричний склад ґрунтів, крутизну схилів, еродованість, кам'янистість, засоленість, солонцюватість, кислотність, перезволоженість, заболоченість, забрудненість продуктами хімізації сільського господарства, техногенне забруднення, включаючи радіонуклідне (кожні п'ять років до 25 березня наступного періоду); характеристику культуртехнічного стану природних кормових угідь. Міністерство аграрної політики надає інформацію про: агрохімічну характеристику ґрунтів земель, які використовуються в сільському господарстві, та відомості про стан їх забруднення токсичними речовинами і радіонуклідами, а також про застосування органічних і мінеральних добрив, хімічних меліорантів, урожайність, валовий збір та посівні площі сільськогосподарських культур (щороку до 30 квітня); агрохімічну паспортизацію орних земель, сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень (кожні п'ять років до 1 листопада наступного періоду).

Розробка та подальша реалізація нормативно-правової бази в сфері відтворення земель сільськогосподарського призначення дозволить гармонізувати систему раціонального використання, охорони та відтворення земельних ресурсів. Впровадження стандартів і норм у сфері відтворення земельних ресурсів потребує методичного обґрунтування. Ідеться насамперед про необхідність

визначення основних нормативних засад щодо відтворення родючості ґрунтів.

Зокрема, *права* землевласників, землекористувачів, у тому числі орендарів, земельних ділянок у сфері забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення повинні полягати в наступному: постійному проведенні агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, фітосанітарних, протиерозійних заходів згідно науково обґрунтованих рекомендацій; отриманні достовірної інформації про стан родючості ґрунтів та динаміку її зміни; відшкодуванні збитків, заподіяних їх земельним ділянкам, що проявляється в зниженні родючості ґрунтів з вини юридичних чи фізичних осіб.

Обов'язки землевласників, землекористувачів, орендарів земельних ділянок у сфері забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення заключаються в наступному: здійсненні господарської діяльності лише тими способами, що забезпечують збереження та підвищення рівня родючості земель сільськогосподарського призначення шляхом виключення або обмеження несприятливої дії такої діяльності на земельні ресурси; дотриманні стандартів, норм, нормативів, правил і регламентів проведення агротехнічних, агрохімічних, фітосанітарних, меліоративних, протиерозійних заходів; наданні інформаційних звітів про використання агрохімікатів і пестицидів в установленому порядку у відповідні інституції; сприянні проведенню ґрунтових, агрохімічних, фітосанітарних і еколого-токсикологічних обстежень земель сільськогосподарського призначення; інформуванні відповідних компетентних інституцій про факти деградації, забруднення земель сільськогосподарського призначення.

Важливе місце повинно бути відведене ролі та місцю державного регулювання діяльності в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, державне регулювання діяльності в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення повинно включати: розробку та ухвалення законів, інших нормативно-правових актів у сфері відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення і здійснення контролю за дотриманням вказаних актів; сприяння в здійсненні інвестиційної

політики в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Державне забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення може здійснюватися за такими напрямками: розробка і реалізація цільових програм забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення та здійснення контролю за їх виконанням; щорічний аналіз стану родючості земель сільськогосподарського призначення; фінансове, ресурсно-виробниче, науково-кадрове забезпечення заходів щодо відтворення і оптимального використання родючості земель сільськогосподарського призначення; фінансово-економічне стимулювання землевласників, землекористувачів за підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення, впровадження комплексу протиерозійних заходів, збереження ґрунтових комплексів; здійснення обліку показників стану родючості земель сільськогосподарського призначення і організування моніторингу стану родючості земель сільськогосподарського призначення; створення інформаційних банків даних у сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення; розробка планів заходів щодо реабілітації земель сільськогосподарського призначення, забруднених радіонуклідами, важкими металами та іншими шкідливими речовинами; проведення агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, фітосанітарних, протиерозійних заходів для забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення; контроль за дотриманням законодавства в сфері охорони та відтворення земель сільськогосподарського призначення; сертифікація ґрунтів, агрохімікатів і пестицидів; контроль за якістю агрохімікатів і пестицидів, що використовуються в цілях забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення; інформативне забезпечення землевласників, землекористувачів щодо вирішення питань відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Державний контроль за забезпеченням відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення повинні здійснювати спеціально уповноважені державні органи по контролю за використанням і охороною земель. Завдання державного контролю за забезпеченням відтворення родючості земель

сільськогосподарського призначення полягає в дотриманні землекористувачами норм і правил проведення агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, фітосанітарних, протиерозійних заходів.

Основними напрямками державної підтримки діяльності в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення мають стати: стимулювання інвестиційної діяльності, направленої на відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення; формування і розвиток інфраструктури державної агрохімічної служби; розміщення державного замовлення на виробництво, придбання, заготівлю і використання агрохімікатів, пестицидів, на виробництво і придбання технологічних машин і устаткування для здійснення агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, фітосанітарних, протиерозійних заходів; організація фундаментальних і прикладних наукових досліджень по проблемах відтворення і оптимального використання ґрунтової родючості земель сільськогосподарського призначення; організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів у сфері забезпечення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Належне відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення здійснюється через розробку та реалізацію регіональних програм забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення. На їх основі повинні розроблятися та реалізовуватися локальні програми забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Організація обліку показників стану родючості земель сільськогосподарського призначення повинна включати заходи щодо збору та узагальнення результатів ґрунтових, агрохімічних, фітосанітарних, еколого-токсикологічних обстежень земель сільськогосподарського призначення і проведення моніторингу стану родючості земель сільськогосподарського призначення.

Агрохімічне забезпечення відтворення родючості земельних ресурсів повинно здійснюватися в таких напрямках: проведення ґрунтових, агрохімічних, фітосанітарних, еколого-токсикологічних обстежень; проведення агрохімічних, фітосанітарних, меліоративних і протиерозійних заходів у цілях забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення;

забезпечення землекористувачів агрохімікатами, пестицидами, гіпсом, вапняними й органічними добривами.

Забезпечення процесів відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення повинно здійснюватися за умови дотримання екологічних вимог, передбачених чинним законодавством.

Моніторинг процесів стану відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення є складовою частиною агрогрунтового моніторингу земель.

Ґрунти земельних ділянок сільськогосподарського призначення, агрохімікати, пестициди повинні підлягати обов'язковій сертифікації.

Для запобігання розвитку і усуненню процесів деградації земель сільськогосподарського призначення, відновлення їх родючості і реабілітації забруднених територій необхідна консервація цих земель. Виходячи із способу відновлення деградованих земель і міри їх забруднення замість консервації може застосовуватися спеціальний режим використання земель або змінюватися їх цільове призначення.

Для оцінювання показників стану земель сільськогосподарського призначення слід встановлювати нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин і шкідливих біологічних об'єктів, що містяться в ґрунті. Для запобігання розвитку ерозійних процесів доцільно встановлювати нормативи гранично допустимого змивання для кожного типу ґрунтів.

Фінансування діяльності в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення може здійснюватися за рахунок: засобів державного бюджету; засобів регіонального бюджету; засобів місцевих бюджетів; кредитів фінансових інституцій; власних коштів землекористувачів та інших джерел, що не суперечать чинному законодавству.

У сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення слід організувати проведення наукових досліджень по розробці: науково-дослідних програм забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення; показників стану родючості ґрунтів з урахуванням природно-сільськогосподарського районування земель; методик оцінки стану ґрунтів і обліку

показників стану їх родючості; нормативів гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин і шкідливих біологічних об'єктів, що містяться в ґрунтах; норм гранично допустимих навантажень на одиницю площі земель сільськогосподарського призначення, гранично допустимого рівня застосування агрохімікатів і пестицидів; технологій проведення агротехнічних, агрохімічних, меліоративних, протиерозійних заходів; ефективних і екологічно безпечних агрохімікатів і пестицидів; нормативних показників зміни властивостей ґрунтів під впливом тривалого сільськогосподарського користування; прийомів рекультивації і реабілітації деградованих і забруднених земель сільськогосподарського призначення.

Порушення законодавства в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення спричиняє за собою відповідальність. Фізичні та юридичні особи зобов'язані відшкодувати збиток, заподіяний ними в результаті порушення законодавства в сфері забезпечення відтворення родючості земель сільськогосподарського призначення.

Наказом Міністерства аграрної політики України № 51 від 26.02.2004 р. затверджено "Положення про моніторинг ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення", який здійснюють Міністерство аграрної політики, Міністерство охорони навколишнього природного середовища, Держкомзем, Держводгосп та науково-дослідні установи УААН землеохоронного профілю. При цьому взаємовідносини виконавців моніторингу ґрунтуються на: взаємній інформаційній підтримці рішень у галузі охорони та відтворення родючості ґрунтів і раціонального використання земель сільськогосподарського призначення; відповідальності за повноту, своєчасність і достовірність наданої інформації згідно з угодами про спільну діяльність; інформаційному обміні для інтеграції та узагальненні інформації про стан родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення згідно з угодами про спільну діяльність.

Результати такого моніторингу, який дістав назву базового, важливі для вироблення рекомендацій щодо ефективного та екологічно безпечного ведення сільськогосподарського виробництва на певних територіях, раціонального використання природних ресурсів [74, с. 12]. Спеціальна інформація в сфері

відтворення земельних ресурсів пов'язана з так званим спеціальним агроекологічним моніторингом, який передбачає ведення спостереження на територіях із підвищеним техногенним тиском. Для отримання інформації підвищеної точності застосовують науковий агроекологічний моніторинг, який здійснюється в спеціальних польових дослідках. Така інформація важлива з огляду на необхідність розробки агротехнологій, що відповідають сучасним екологічним вимогам [74, с. 13, 16].

Особливим видом інформаційних ресурсів у сфері аграрного землекористування, на основі якого реалізується інструментарій механізму відтворення земельних ресурсів, виступають облікові дані про екологічну діяльність землекористувачів. О. Вороновська дає наступне визначення обліку екологічної діяльності: "Облік екологічної діяльності – це процес відображення природоохоронних витрат і зобов'язань, а також соціо-еколоого-економічних результатів господарської діяльності з метою управління бізнесом і досягнення оптимальної економіко-екологічної ніші на ринку товарів і послуг. Предметом обліку екологічної діяльності є не тільки операції з охорони навколишнього середовища (запобігання забрудненню навколишнього середовища), а й виробництво екологічно чистої продукції, підвищення родючості ґрунтів тощо" [35, с. 102].

Конкретно для організації страхування земельних ресурсів обсяг та структура необхідної інформації може бути представлена такими показниками: відомості (показники) про події, які піддаються кількісній оцінці, мають імовірний характер, впливають на розмір страхових платежів; перелік об'єктів та їхніх груп, що входять до страхового поля страховика; відомості про собівартість послуг, що надаються страховиком страхувальнику; відомості про розмір норми процентної ставки та тенденції її зміни в часі; відомості про страхові суми й обсяги страхової відповідальності страховика; відомості про оптимальні розміри страхових резервів страховика; показники фінансової сталості операцій із страхування земельних ресурсів.

Оскільки страхові тарифи визначаються на принципах ймовірності, то для цього страховій інституції необхідно збирати, нагромаджувати та досліджувати статистичні закономірності настання страхових подій в минулому. Маючи відповідну

статистичну інформацію про загальну кількість укладених договорів у минулому та кількість страхових випадків по цих договорах можна знайти показник ймовірності настання страхового випадку. Користуючись цим показником розраховують середнє відшкодування відповідно до одного договору страхування при настанні страхового випадку та середню страхову суму відповідно до одного договору страхування. Тому важливо, щоб Держземінспекція систематизувала відповідну статистичну інформацію та формувала базу даних по земельному страхуванню.

В умовах становлення інституту страхування земель сільськогосподарського призначення інформаційна база повинна створюватися в певній принципівій послідовності (рис. 3.4).

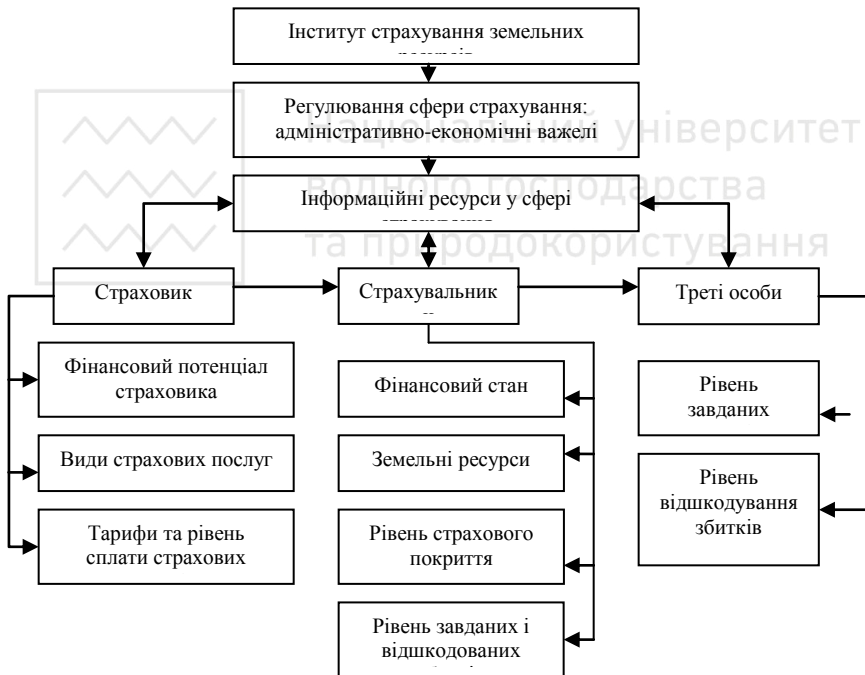

Рис. 3.4. Функціональна основа формування бази інформаційних ресурсів страхування сільськогосподарських земель

Ефективність використання земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування в значній мірі залежить від

кліматичних ресурсів, які мають як позитивний, так і негативний вплив на результативність функціонування цієї сфери. Задля розвитку механізму відтворення земельних ресурсів, реалізації інституту страхування земель важливо знати тенденції розвитку метеорологічних умов за тривалий період, що дозволить з високим рівнем точності та ймовірності передбачити їх розвиток у майбутньому й врахувати в практиці відтворення сільськогосподарських земель.

Страховання в аграрному землекористуванні покликане передбачати дотримання страхувальниками певного рівня технологічних умов для того, щоб встановити дійсні причини втрат якісних параметрів земель, викликаних порушенням технологій раціонального землекористування, а не кліматичними факторами.

Тому в процесі формування інституту страхування земельних ресурсів слід знати та вміти передбачити можливість виникнення кризових явищ у землекористуванні під впливом кліматичних чинників. У зв'язку із цим важливою складовою інформаційних ресурсів у сфері страхування земельних ресурсів є відомості про кліматичні ресурси територій землекористування, про розвиток, інтенсивність та закономірності зміни метеорологічних умов у часі та просторі. До показників, які кількісно характеризують розвиток кліматичних процесів у часі і просторі, а відповідно й можливий їх вплив на виникнення ризиків землекористування, слід віднести: кількість опадів по декадах, місяцях з виділенням кількості днів з опадами; кількість опадів за рік; відхилення кількості опадів в окремі періоди від оптимальних умов, які склалися в даному регіоні; вологість ґрунтів на різній глибині; вологість повітря; кількість днів із відносною вологістю повітря $\leq 30\%$; температура повітря і ґрунту (мінімальна, максимальна, середня) тощо. При цьому слід приймати до уваги те, що несприятливі природні чинники можна класифікувати на дві групи – постійні і непередбачувані. До першої групи несприятливих чинників відносять: низькі середньорічні температури повітря, низьку природна родючість ґрунтів. Друга група несприятливих чинників може бути зумовлена непередбачуваними метеорологічними процесами: ранні приморозки, відтаювання снігового покриву з наступним замерзанням, тривала відсутність опадів, градобій тощо.

Необхідність системної обробки інформації з метою її узагальнення, структуризації і подання в необхідній формі для прийняття управлінських рішень викликає потребу в автоматизації обробки і розподілу інформації. Автоматизація дозволяє скоротити затрати часу на обробку інформації, підвищити точність узагальнюючих показників, корисність і повноту відображення фактів, які характеризують розвиток реальних подій. Систему обробки основних інформаційних потоків у страхуванні земельних ресурсів можна представити у вигляді (рис. 3.5):

Рис. 3.5. Структурно-логічна схема фінансово-інформаційних потоків у системі страхування земельних ресурсів

Основу пропонованої інформативної системи формують наступні підсистеми: інформаційна база даних про кількість укладених договорів та страхові суми; інформаційна база даних про види ризиків, частоту страхових випадків та заявлені страхові випадки; інформаційна база даних про обсяги та структуру інвестицій у земельні ділянки; інформаційна база даних та відповідних нормативів землеохоронного, податкового і страхового характеру.

Свідченням настання страхового випадку є погіршення показників якісного стану земельних ресурсів, факт якого встановлюється в результаті здійснення базового або спеціального агроекологічного моніторингу. Це також знаходить відображення в зменшенні рівня економічної віддачі сільськогосподарських земель, що проявляється в зниженні диференціального доходу. У ході здійснення моніторингу та визначення необхідності проведення відтворення земельних ресурсів необхідна інформація про: місцезнаходження земельної ділянки; форму власності земель; загальну площу земельної ділянки та площу земель на якій вчинено порушення; наявність правовстановлюючих документів на землю; цільове призначення земельної ділянки; стан штучної та економічної родючості земель; стан родючого шару ґрунту земельної ділянки; рівень деградації земельних ресурсів.

Деградація земельних ресурсів є тим інформаційним джерелом, що сигналізує про необхідність провадження заходів із відтворення земельних ресурсів та визначає залишкову здатність земель до самовідтворення. Найгіршою є ситуація, коли масштаб деградації такий, що вимагає необхідності консервації земельних ресурсів. Консервація земель здійснюється за умови: наявності еродованих земель, перезволожених земель з підвищеною кислотністю або засоленістю та ґрунтів, наявності земель забруднених хімічними речовинами й іншими видами забруднень; малопродуктивних земель, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю; радіаційно небезпечних, радіоактивно забруднених або забруднених важкими металами та іншими хімічними елементами земель, а також порушень поверхні

земельних ділянок унаслідок землетрусів, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо.

Таким чином, збір достовірної інформації про деградацію земель дозволить попередити розвиток не лише негативної антропогенної діяльності, але й мінімізувати вплив природних чинників. У сукупності вони здатні погіршити кількісні та якісні властивості та склад ґрунтів, знизити їх значимість у сфері сільськогосподарського виробництва. Досліджуючи механічну деградацію земельних ресурсів доцільно встановити якнайбільш повну та якомога достовірну інформацію про розвиток ерозійних процесів, глибину гумусового шару. Для вивчення розвитку фізичної деградації слід володіти інформацією про фізико-хімічний та водно-повітряний режим ґрунтів, способи обробітку земельних ресурсів. Перевірка хімічної деградації земель буде ефективною за умови інформативного забезпечення про запаси гумусу, поживних речовин у ґрунті, про рівень забруднення ґрунтів токсичними речовинами, агрохімікатами. Інформація про санітарно-епідеміологічні показники ґрунтів, забруднення ґрунтів патогенними мікроорганізмами буде корисною для вивчення розвитку біологічної деградації земель.

Визначення деградації земель та прийняття рішення про їх відтворення вимагають інформативної бази про критерії оцінювання ступеня деградації земель. Д. Бабміндра пропонує для цього використовувати індикаторні показники, за якими встановлюються порогові значення детермінації рівня природно-господарської значимості земель. Вчений-практик пропонує фіксувати деградацію земель по кожному індикаторному показнику за п'ятьма ступенями [15, с. 42]:

0 – недеградовані ґрунти, продуктивність яких відповідає їх природній родючості (відхилення властивостей ґрунтів у негативний бік до 5 %);

1 – слабодеградовані ґрунти, зниження продуктивності яких не перевищує 25 %;

2 – середньодеградовані ґрунти, де зниження продуктивності відмічається в межах 26-50 %;

3 – сильнодеградовані ґрунти (зниження продуктивності становить від 51% до 75 %;

4 – дуже сильнодеградовані ґрунти (зниження продуктивності понад 75 %).

За результатами цих даних здійснюється прийняття рішення про страхову компенсацію розміру реальних збитків, які завдаються земельним ресурсам, яка не може перевищувати рівень збитків, але й не повинна бути нижчою величини збитку. В іншому випадку процес відтворення не виконуватиме свого функціонального призначення.

Необхідність переходу до інноваційного типу розвитку, продиктована вимогами сьогодення, зумовлює зростання обсягів інформаційних потоків. Це в свою чергу вимагає створення відповідних технологій та їх практичного використання. Однією з таких технологічних форм використання інформаційних ресурсів є формування інформаційно-керованих систем.

Автоматизація інформаційних технологій забезпечує підвищення продуктивності відтворювальних процесів в аграрному землекористуванні, можливість реагування на позитивні і негативні зміни в сфері використання сільськогосподарських угідь, підвищення якості інформації, необхідної для прийняття ефективних рішень у вирішенні проблем відтворення земельних ресурсів.

Сучасний підхід до управління відтворенням земель сільськогосподарського призначення повинен базуватися на визначенні нормативних вимог до рівня системи управління процесами відтворення земельних ресурсів та контролі за рівнем відповідності функціонування системи управління цим вимогам. *Загалом під управлінням сферою відтворення земельних ресурсів слід розуміти процес формування ціленаправленої поведінки системи землекористування за допомогою інформаційних потоків, способів їх обробки, аналізу, перетворення та передачі.*

Завдання управління сферою відтворення земель сільськогосподарського призначення полягають у наступному: визначенні необхідного стану сільськогосподарських угідь; забезпеченні збереження якісних характеристик земельних ресурсів в існуючому стані та їх поліпшення; забезпеченні необхідних параметрів відтворення земельних ресурсів за умов зміни керованих величин.

Управління відтворенням земельних ресурсів можна розглядати як сукупність процесів обміну, обробітку та перетворення інформації. Основними компонентами системи управління відтворенням земельних ресурсів є: управляюча система, об'єкт управління, система зв'язку (рис. 3.6).

Управлінська система (інституції в сфері управління земельними ресурсами) разом із системою зв'язку формують систему управління відтворенням земель сільськогосподарського призначення. Система зв'язку включає канали прямого зв'язку, по яким здійснюється передача вхідної інформації (від управляючої системи до об'єкту управління та від об'єкту управління до земельних ресурсів) та канали зворотного зв'язку по яким до управляючої системи передається інформація про стан об'єкту управління. При цьому слід розуміти, що об'єктом управління в системі відтворення земельних ресурсів є безпосередньо землекористувач. Він приймає рішення, щодо масштабів відтворення земельних ресурсів, якими користується, а його діяльність, у свою чергу, підлягає регулюванню зі сторони державних інституцій у сфері управління земельними ресурсами.

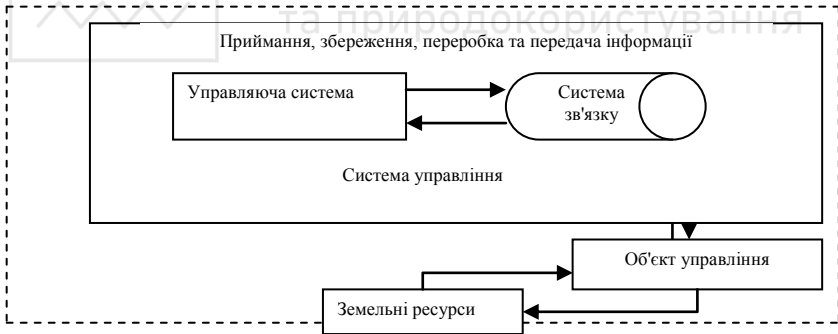

Рис. 3.6. Система управління відтворенням земельних ресурсів

Основними функціями системи управління відтворенням земельних ресурсів виступають: функція прийняття рішень, функція перетворення інформації, функція обробки інформації, функція обміну інформацією. Функції прийняття рішень та перетворення інформації є визначальними в системі управління відтворенням земельних ресурсів. Вони реалізуються через перетворення

інформації про стан об'єкта управління та земельних ресурсів в управлінську інформацію. Функція обробки інформації передбачає контроль, зберігання, пошук, відображення інформації, її тиражування тощо. Функція обміну інформацією пов'язана з доведенням прийнятих рішень до об'єкту управління та обміном інформації між інституціями, які приймають рішення в сфері раціонального використання та відтворення земельних ресурсів.

У сфері відтворення земельних ресурсів має місце складна система інформаційних зв'язків, що пов'язано із біологічним походженням суб'єктів обміну інформацією: рослини, сільськогосподарська продукція, кліматичні умови, ґрунти. Тому для землекористувача вигідно мати єдину інформаційну базу даних про якісні та кількісні характеристики цих факторів. Систематизація інформації доцільна й у роботі інституцій управління земельними ресурсами для полегшення координації робіт із відтворення земельних ресурсів. Тому взаємовигідним вирішенням цієї проблеми є створення диспетчерського центру по відтворенню земельних ресурсів (рис. 3.7).

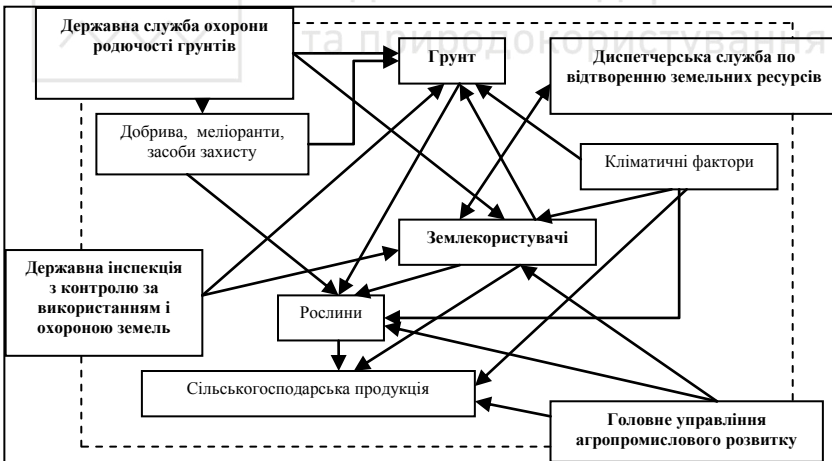

Рис. 3.7. Диспетчеризація інформаційних каналів у сфері відтворення земельних ресурсів

Диспетчеризація дозволяє швидко та безперешкодно поєднати в процесі робіт із відтворення земельних ресурсів зацікавлених осіб.

Зокрема, у диспетчерському центрі можна буде отримати оперативну інформацію за принципом "єдиного вікна" як від інспекції з контролю за використанням і охороною земель, так і від служби охорони родючості ґрунтів. У свою чергу землекористувачі також можуть представляти свої звітні показники до центру шляхом передачі даних на носіях інформації або через інформаційну мережу. Це сприятиме проведенню оперативного аналізу ходу робіт щодо використання та відтворення земельних ресурсів.

Створення єдиної диспетчерської служби дасть змогу: своєчасно, в повній мірі та доступно доводити до землевласників і землекористувачів останні зміни в сфері земельного законодавства здійснені органами державної влади чи місцевого самоврядування; залучати пропозиції землекористувачів щодо розробки, коректування нормативно-правових актів з питань використання, охорони та відтворення земельних ресурсів; визначати комплекс необхідних заходів щодо захисту земель від водної і вітрової ерозії, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, недопущення заростання бур'янами, чагарниками та дрібноліссям, підтоплення, заболочення, засолення, висушування, ущільнення тощо для землекористувачів за результатами аналізу та перевірок їх земельних ресурсів відповідними земельними інституціями; відслідковувати хід проведення обсягів рекультивації порушених земель у відповідності до проектів рекультивації земель; накопичувати заявки щодо надання дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок; забезпечити методичною допомогою та рекомендаціями власників землі, землекористувачів із питань використання, охорони та відтворення земельних ресурсів; інформувати землекористувачів про досягнення вітчизняної та зарубіжної науки і техніки в сфері раціонального використання і відтворення земель, впровадження ґрунтозахисних технологій та технологій підвищення родючості ґрунтів; ознайомити зі змістом, метою та ходом здійснення загальнодержавних і регіональних програм із збереження та відтворення родючості ґрунтів; надати рекомендації стосовно впровадження ґрунтозахисних та екологічнобезпечних технологій виробництва сільськогосподарської продукції, збереження якісного стану ґрунтів; надати доступ до інформаційного банку даних про

стан ґрунтів земель сільськогосподарського призначення; оперативно надавати рекомендації щодо шляхів забезпечення балансу потреб і надходження пестицидів та агрохімікатів.

ВИСНОВКИ

Дотриманню рівноваги використання та відновлення складових елементів агроекологічного потенціалу сільськогосподарських земель сприяє збалансована система аграрного землекористування. Збалансоване використання земельних ресурсів виступає засадничою умовою реалізації концепції сталого розвитку. Воно сприяє гармонійній реалізації економічних й екологічних інтересів усередині системи "землекористувач-земельні ресурси". Дотримання принципу збалансованості в землекористуванні забезпечує можливість швидкого переходу та врахування сферою сільськогосподарського землекористування умов ринкового конкурентоспроможного середовища на основі екологобезпечного використання земельних ресурсів. Таким чином, збалансоване землекористування слід розглядати як обґрунтований баланс між зміною кількісно-якісних характеристик земельних ресурсів та їх використанням у відповідності зі стратегією та тактикою економічного розвитку базової галузі, цілями регіональних програм соціально-економічного розвитку.

Для зменшення екологоекстремних навантажень у сфері аграрного землекористування необхідне цілеспрямоване та послідовне здійснення екологобезпечної та екологозбалансованої діяльності. Загалом це забезпечуватиме комплексний підхід до удосконалення системи відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного природокористування. Збереження агроекологічного потенціалу земельних ресурсів можливе при їх господарському використанні, коли значення основних показників стану земельних ресурсів будуть збережені в межах норм, що відповідають певному типу ґрунтів. Тому з позиції балансового підходу доцільно виділяти агроґрунтозбалансовані, агротехнозбалансовані, агроекономічно-збалансовані типи землекористування. Останні базуються на принципі раціонального землекористування, основним

інструментом якого виступає оптимізація використання земельних ресурсів. Вона покликана забезпечити збереження наявного економічного потенціалу земельних ресурсів, зниження землемісткості виробництва.

Взаємозв'язок понять сталого розвитку та відтворення земельних ресурсів проявляється в наступному: сталий розвиток сфери землекористування реалізується через процес безперервної підтримки оптимальної пропорційності у відтворенні земельних ресурсів як на рівні окремих землекористувачів, так і регіону в цілому. У сучасних умовах реновація ролі землі в структурі аграрного капіталу, збалансована система землекористування покликані: зберегти та відтворити втрачене різноманіття біоти та напівприродних агроекосистем; відродити роль екосистемного підходу в землекористуванні; створити важелі та стимули для попередження деградації земельних ресурсів та охорони біорізноманіття; пом'якшити вплив трансформаційних процесів в аграрному секторі економіки на динаміку інтенсифікації землекористування.

Обов'язковими умовами розвитку сфери землекористування на засадах сталого розвитку в умовах ринкової економіки є охорона, раціональне використання та відтворення земельних ресурсів. Відтворення земельних ресурсів є первинним по відношенню до раціонального використання та охорони земель у випадку, коли існуючий тип землекористування має незбалансований характер використання земельних ресурсів, що проявляється в порушеннях якісних показників ґрунтів, структури посівних площ, сільськогосподарських угідь. За таких обставин відтворення виступає засобом відновлення охорони земель та встановлення раціональних підходів до ведення господарської діяльності на землі. Відтворення земельних ресурсів носить циклічний характер, який забезпечує репродукцію земельних ресурсів, як основного базису функціонування суб'єктів аграрної економіки. Основними етапами цього циклу виступають: потреба, інтерес, діяльність, стимул та споживання. Цілісність відтворювального циклу в сфері аграрного землекористування визначається здатністю суб'єктів господарської діяльності визнати та компенсувати власні недоліки у використанні земельних ресурсів, можливостями акумуляції достатньої кількості ресурсів для комплексного відновлення спожитих властивостей

землі й забезпечення подальшої збалансованості процесу землекористування. Відтворення земельних ресурсів слід розглядати з позиції землі як ресурсу та капіталу.

Тріада елементів циклу відтворення земельних ресурсів "діяльність-стимул-споживання" виступає базисною в питанні обґрунтування необхідності розробки економічного механізму відтворення земельних ресурсів та обґрунтування основних його інструментів. Фінансово-економічний механізм відтворення земельних ресурсів покликаний упорядкувати економічну поведінку землекористувачів, спрямовувати їх діяльність на забезпечення цілісності відтворювального циклу в землекористуванні. Основним елементом циклу відтворення земельних ресурсів відповідає властивий їм набір інструментів, який дозволяє повністю реалізувати даний етап відтворення та забезпечити завершеність відтворювального процесу. Принциповими засадами формування фінансово-економічного механізму відтворення земельних ресурсів у секторі аграрного землекористування є: універсалізм та адаптивність застосування його інструментальної бази реальному стану земельних ресурсів; децентралізація ресурсів отримуваних у ході застосування економічних інструментів механізму; випереджальний характер, що дозволяє попереджати деградацію земель; детермінація ролі та значення приватних землекористувачів у відтворювальних процесах.

Результати діагностики використання та відтворення земельних ресурсів досліджуваного регіону свідчать про низькі темпи зниження розораності сільськогосподарських угідь, порушення раціонального співвідношення структури земельних угідь у досліджуваному регіоні, негативні природні й антропогенні явища. Нехтування законами еколого-безпечного землекористування більшістю землекористувачів має негативні наслідки, які проявляються у відсутності науково-обґрунтованих сівозмін, ґрунтозахисних технологій вирощування сільськогосподарських культур, нестачі необхідної кількості органічних та мінеральних добрив, що, у свою чергу, призводить до виснаження земель, зниження родючості ґрунтів, їх деградації. Використання земель без чіткого еколого-економічного обґрунтування стає причиною

виникнення багатьох негативних явищ які мають як екологічну, так й економічну природу.

Дослідження економічної складової сфери аграрного землекористування відображає відсутність належних умов для відтворення земельних ресурсів, особливо це характерно для категорій дрібних землекористувачів. Розбалансованість екологічних та економічних умов аграрного землекористування досліджуваного регіону призводять до втрати потенціалу земельних ресурсів, а відтак і погіршення соціальних чинників життя людей. Тому дана проблема розв'язується через інтенсивний розвиток інституту відтворення земельних ресурсів.

Основними проблемами використання сільськогосподарських земель у досліджуваному регіоні є: псування сільськогосподарських та інших земель; невжиття заходів по боротьбі з бур'янами; використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель; розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель; неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень; несвочасне повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків по приведенню їх у стан, придатний для використання за призначенням; невиконання умов знімання, зберігання і нанесення родючого шару ґрунту. Найбільший обсяг порушень припадає на порушення пов'язані з нецільовим використанням земель та невиконанням природоохоронного режиму використання земель. Водночас мають місце випадки неусунення порушень минулих періодів.

Для якісного відображення відтворювальних процесів у сфері аграрного землекористування пропонується визначати коефіцієнт (індекс) відтворення за видами земельних порушень. У межах окремо взятого регіону доцільно здійснювати розрахунок інтегрального індексу відтворення як агрегованого показника, що враховує коефіцієнти відтворення по видах порушень у межах звітнього періоду.

Належному проведенню землеохоронних робіт у секторі аграрного землекористування перешкоджає недостатній та непостійний характер їх фінансового забезпечення. Аналогічна ситуація характерна в сфері фінансування заходів з освоєння нових

земель і поліпшення малопродуктивних угідь. Основним джерелом фінансування раціонального використання та відтворення земельних ресурсів є бюджетні асигнування. Не поширеною є практика фінансування землеохоронних заходів коштом безпосередніх землекористувачів.

Активізація стимулюючого впливу фінансово-економічних інструментів механізму відтворення земельних ресурсів у сучасних реаліях можлива за умови їх орієнтації на такі принципові засади: неперервності протікання процесів акумулювання грошових засобів для належного відтворення земель; прозорості та передбачуваності потоків фінансових ресурсів по формуванню стійкої фінансової основи відтворення; стимулювання синергетичних дій землекористувачів до здійснення відтворення земельних ресурсів; забезпечення гнучкості застосування фінансової бази для різних форм відтворення земельних ресурсів; демократичності прийняття рішень щодо фінансування заходів по відтворенню земель; виділення фінансових ресурсів для потреб відтворення на основі взаємопогоджених критеріїв.

Діючи систему платного землекористування в Україні слід переглянути й відкоригувати в контексті забезпечення можливостей для формування стійкої фінансової бази відтворення сільськогосподарських земель. Вона повинна бути адаптивною регіональним умовам здійснення аграрного землекористування та підсилювати інтерес до розвитку раціонального землекористування.

Створення земельного інноваційного фонду дозволить суттєво поліпшити фінансове забезпечення відтворювальних процесів, сприятиме формуванню фінансової бази для стимулювання зацікавленості землекористувачів у раціональному використанні земельних ресурсів. При використанні фінансових ресурсів централізованих бюджетів для відтворення земель сільськогосподарського призначення важливо створити умови для прозорості та демократичності їх розподілу землекористувачами. Для цього доцільно використовувати конкурсний механізм розподілу коштів.

Основна мета інструменту страхування земельних ресурсів полягає в створенні своєчасних умов для вкладання капіталу у відтворення сільськогосподарських земель. Земельне страхування – специфічна категорія, оскільки воно реалізується у формі

страхування відповідальності безпосередньо самих землекористувачів за збереження та раціональне використання земельних ресурсів, а також від ризиків впливу на них екзогенних негативних чинників. Земельне страхування дозволяє на практиці реалізувати принцип екологізації землекористування. Надійність та ефективність функціонування системи страхового захисту земельних ресурсів залежить від: реалізації можливостей реальної компенсації збитків завданих земельним ресурсам; максимального використання страхування як джерела інвестування в аграрному землекористуванні, забезпечення екологічної безпеки і фінансової стабільності землекористувачів.

Методику оцінювання страхових ризиків у сфері аграрного землекористування доцільно будувати на прикладі вирощування зернових культур. Оскільки зернове господарство є базовою підгалуззю рослинництва, зернові займають найбільшу питому вагу у структурі посівних площ сільськогосподарських культур і в нинішніх ринкових умовах зерно є найбільш ліквідним продуктом сільського господарства, що впливає на формування економічного становища землекористувачів.

Формування страхових тарифів у сфері страхування сільськогосподарських земель повинно бути диференційованим, виходячи з рівня страхової привабливості адміністративних районів регіону, загальнорегіональних особливостей відтворення земельних ресурсів, враховувати економічні умови землекористувачів, які знаходяться в найгіршому становищі, виходячи з рівня диференціального рентного доходу.

Ефективність відтворювальних процесів залежить від рівня організації системи управління відтворенням земель. Остання базується на основі складної системи інформаційних зв'язків, що обумовлено природним походженням об'єктів управління. Основу системи управління відтворенням формують функції: прийняття рішень, перетворення інформації, обробки інформації, обміну інформацією. Інформаційне забезпечення процесів відтворення забезпечують підсистеми: інформаційна база даних про кількість укладених договорів та страхові суми; інформаційна база даних про види ризиків, частоту настання страхових випадків та заявлені страхові випадки; інформаційна база про обсяги та структуру інвестицій у земельні ділянки; інформаційна база даних нормативів

Національний університет

водного господарства

та природокористування

землеохоронного, податкового і страхового характеру. Для поліпшення системи інформаційного зв'язку між управляючим об'єктом та об'єктом управління в сфері відтворення земельних ресурсів доцільним є створення диспетчерської служби по відтворенню земельних ресурсів.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К., 1997. – 80 с.
2. Земельний кодекс України / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – Сімферополь: "Реноме", 2002. – 96 с.
3. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Агрокомпас. – 2001. – № 4. – С.11-14.
4. Закон України "Про плату за землю": [у 2 кн.]. / За ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика, О.О. Погрібного, В.В. Кулініча // Земельне законодавство України: збірник нормативних актів, судової та арбітражної (господарської) практики – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Урожай, 2002. – Кн. 1. – С. 304-317.
5. Закон України "Про фіксований сільськогосподарський податок": – [у 2 кн.] / За ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика, О.О. Погрібного, В.В. Кулініча // Земельне законодавство України: збірник нормативних актів, судової та арбітражної (господарської) практики – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Урожай, 2002. – Кн. 1. – С. 433-439.
6. Закон України "Про охорону земель" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 144. – С.5-12.
7. Закон України "Про державний контроль за використанням та охороною земель" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Орієнтир. – 2003. – № 27. – С. 1-4.
8. Постанова Кабінету Міністрів України "Про розміри та порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню": [у 2 кн.] / За ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика, О.О. Погрібного, В.В. Кулініча // Земельне законодавство України: збірник нормативних актів, судової та арбітражної (господарської) практики – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Урожай, 2002. – Кн. 2. – С.99-101.
9. Постанова Кабінету Міністрів України "Про утворення Державної інспекції з контролю за використанням і охороною земель" / Верховна Рада України. – Офіц. вид. // Землевпорядний вісник. – 2003. – № 1. – С. 67-69.

10. Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади: зб. наук. праць / під ред. О.О. Созінова, В.І. Придатка. – К.: ЗАТ "Нічлава". – Кн. 2. – 2005. – 592 с.

11. Агроекологічний моніторинг та паспортизація сільськогосподарських земель: [методично-нормативне забезпечення] / Патики В.П., Тараріко О.Г. та ін.; за заг. ред. В.П. Патики, О.Г. Тараріко. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 296 с.

12. Агроекологія / [Черников В.А., Алексанин Р.М., Голубев А.В. и др.]; под ред. В.А. Черникова, А.И. Чекереса. – М.: Колос, 2000. – 536 с.

13. Амбросов В.Я. Наукові положення удосконалення економічного і господарського механізмів розвитку сільського господарства / В.Я. Амбросов, Т.Г. Маренич // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 14-19.

14. Андрієшин І.М. Методологічні основи оптимізації охорони природи і землекористування: [монографія] / Андрієшин І.М., Сохнич А.Я. – Львів: Українські технології, 1998. – 136 с.

15. Бабміндра Д. Визначення економічної оцінки шкоди (збитків) від деградації земель / Д. Бабміндра // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 2. – С. 40-44.

16. Бабміндра Д. Трансформація існуючих і формування нових землекористувань на екологічних засадах / Д. Бабміндра, В. Сліпчук // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 1. – С. 46-58.

17. Базилевич В. Д. Страховий ринок України / В.Д. Базилевич. – К., 1998. – 374 с.

18. Бессонова Е.А. Оценка экономической эффективности и социальной значимости реабилитации нарушенных земель / Е.А. Бессонова // Международный сельскохозяйственный журнал – 2008. – № 3. – С. 46-47.

19. Бистряков І.К. Капіталізація земельних відносин в Україні в контексті зміни уявлень про управління господарством / І.К. Бистряков, О.І. Олексюк // Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. пр. – К.: КНЕУ, 2002. – Вип. 5 (12). – С. 19-25.

20. Бондар О. Сфера охорони земельних ресурсів: системи технічного регулювання у Європейському Союзі і нормативно-правова база України / О. Бондар, С. Берзіна, С. Погурельський // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 3. – С. 19-23.

21. Борисова В.А. Економічне відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: спец. 08.07.02 „Економіка сільського господарства і АПК” / В.А. Борисова. – Миколаїв, 2003. – 36 с.
22. Борисова В.А. Інвестування природного ресурсного потенціалу АПК / В.А. Борисова // Економіка АПК. – 2002. – № 9. – С. 81-87.
23. Борисова В.А. Страховий захист ресурсного потенціалу АПК / В.А. Борисова. – Суми: Довкілля, 2002. – 194 с.
24. Борщевський П.П. Ефективність продовольчого використання земельних ресурсів / П.П. Борщевський, О.М. Нижник // Формування і реструктуризація аграрного ресурсного потенціалу України: зб. наук. праць / наук. ред. А.Е. Юзефович. – К., 1998. – С. 62-69.
25. Булигін С.Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів: [навчальний посібник] / С.Ю. Булигін. – Харків: Вид-во ХДАУ, 2001. – 116 с.
26. Васенко В.К. Еколого-економічні зони: сутність і передумови створення в Україні / В.К. Васенко // Економіка регіонів. – 2006. – № 3. – С. 15-18.
27. Василюк О. Роль страхування в умовах ринкової економіки / О. Василюк // Молодь і ринок. – 2006. – № 5. – С. 69-73.
28. Веклич О.О. Сучасний стан та ефективність економічного механізму екологічного регулювання / О.О. Веклич // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 62-70.
29. Веклич О.О. Удосконалення системи екологічного оподаткування / О.О. Веклич // Фінанси України. – 2001. – № 2. – С. 3-14.
30. Веклич О.О. Формування вірогідного статистичного відображення стану агробіорізноманіття як складового компоненту природного капіталу України / О.О. Веклич // Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади: зб. наук. праць. – К.: ЗАТ "Нічлава". – 2005. – Кн. 1. – С. 128-135.
31. Віленчук О. М. Екологічне страхування в системі охорони природного середовища / О.М. Віленчук // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 46-51.

32. Віленчук О.М. Стан та перспективи розвитку екологічного страхування в аграрній сфері / О.М. Віленчук // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С.85-90.
33. Волков С.Н. Основы землевладения и землепользования / Волков С.Н., Хлыстун В.Н., Улюкаев В.Х. – М.: Колос, 1992. – 144 с.
34. Волков С.Н. Экономика землеустройства / С.Н. Волков. – М.: Колос, 1996. – 239 с.
35. Вороновська О.В. Облік екологічної діяльності / О.В. Вороновська // Економіка АПК. – 2004. – № 7. – С. 100-102.
36. Гава Ю.В. Інформація та знання як новий фактор виробництва / Ю.В. Гава // Економіка і регіон. – 2006. – № 1. – С. 56-59.
37. Гладій М.В. Використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки України (питання теорії, методології і практики): [монографія] / Михайло Гладій. – Львів, 1998. – 294 с.
38. Гордійчук А.В. Страхування як засіб захисту сільськогосподарських товаровиробників / А.В. Гордійчук // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 84-87.
39. Горлачук В.В. Незаперечні міфи про ринок рослинницьких продуктів і ефективність земельних паїв зданих в оренду / В.В. Горлачук // Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Львів: НВФ "Українські технології", 2004. – С. 35-38.
40. Гринів Л.С. Екологічно збалансована економіка: проблеми теорії / Л.С. Гринів. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2001. – 240 с.
41. Грунти Волинської області / [М.Й Шевчук, П.Й. Зінчук, Л.К. Колошко та ін.] – Луцьк: РВВ ВДУ "Вежа", 1999. – 164 с.
42. Гудзь О.Є. Проблеми страхування сільськогосподарських ризиків / О.Є. Гудзь // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 73-77.
43. Даниленко А.С. Основні напрями удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України / А.С. Даниленко // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 28-32.
44. Данилишин Б.М. Індикатори сталого розвитку і охорони навколишнього середовища: особливості розробки та впровадження / Б.М. Данилишин, О.О. Кучер // Агробіорізноманіття України: теорія, методологія, індикатори, приклади: зб. наук. праць. – К.: ЗАТ "Нічлава". – 2005. – Кн. 1. – С. 31-48.

45. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Д. Шостак. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1999. – 367 с.
46. Данилко В.К. Екологічне страхування: реалії та перспективи / В.К. Данилко // Статистика України. – 2004. – № 3. – С. 89-91.
47. Дема Д.І. Методичні аспекти формування математичного інструментарію в системі екологічного страхування / Д.І. Дема, О.М. Віленчук // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 74-79.
48. Детермінація сільськогосподарських земель на ринку нерухомості: [монографія] / Павлов В.І., Фесіна Ю.Г., Заремба В.М., Мазурик С.М. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 364 с.
49. Добряк Д.С. Економічний оборот землі в Україні: теорія, методологія і практика / Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Паламарчук Л.В. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
50. Добряк Д.С. Класифікація та екологічнобезпечне використання сільськогосподарських земель: [монографія] / Добряк Д.С., Канащ О.П., Розумний І.А. – К.: Інститут землеустрою, 2001. – 308 с.
51. Добряк Д.С. Сучасний землеустрій – основоположний державний механізм управління в галузі використання і охорони земельних ресурсів України / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра // Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Львів: НВФ “Українські технології”, 2004. – С. 20-25.
52. Економічна енциклопедія: у 3-х т. / [відп. ред. С.В. Мочерний] – К.: "Академія", 2001. – Т.2. – 848 с.
53. Задворний А.С. Розвиток інформаційно-консультаційного забезпечення АПК України / А.С. Задворний, М.А. Биховцов // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 55-59.
54. Землекористування: еколого-економічні проблеми, конфлікти, планування: [навчальний посібник] / І.П. Соловій, О.Т. Іванишин, В.В. Лавний та ін. – Львів: Афіша, 2005. – 400 с.
55. Злупко С.М. Іван Франко – економіст / С.М. Злупко. – Львів: МП "Слово", 1992. – 208 с.
56. Казьмір П. Організація сільськогосподарського землекористування на засадах збалансованого розвитку / П. Казьмір, Н. Стойко // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил

України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.І. – С. 194-197.

57. Канаш О. Особливо цінні землі: наявне тлумачення та реальна сутність / О. Канаш // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 2. – С. 44-45.

58. Кант Г. Биологическое растениеводство: возможности биологических агросистем / Кант Г.; пер. с нем. С. О. Эбель. – М.: Агропромиздат, 1988. – 207 с.

59. Коваль Я.В. Відносини власності в контексті реструктуризації лісового сектора економіки / Я.В. Коваль, І.Я. Антоненко // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 63-67.

60. Кожушко Л.Ф. Мотивація та екологічне стимулювання інвестиційної діяльності у сфері агро меліоративного землеробства України / Л.Ф. Кожушко, Е.Г. Мороз // Вісник СумДУ: зб. наук. пр. – Суми, 2007. – (Серія "Економіка"). – № 1. – С. 169-175.

61. Колотило Д.М. Екологія і економіка / Д.М. Колотило. – К.: КНЕУ, 1999. – 367 с.

62. Коренюк П.І. Еколого-економічний механізм раціонального використання природно-ресурсного потенціалу / П.І. Коренюк // Продуктивні сили і регіональна економіка: зб. наук. пр. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – Ч. II. – С. 50-59.

63. Коренюк П.І. Проблеми еколого-економічної ефективності використання природно-ресурсного потенціалу земельної території / П.І. Коренюк // Природокористування і охорона навколишнього середовища: зб. наук. праць. – К.: РВПС України НАН України, 1998. – С. 256-262.

64. Коренюк П.І. Технологічні та соціальні фактори підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів / П.І. Коренюк // Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Львів: НВФ "Українські технології", 2004. – С. 61-65.

65. Корчинська О.А. Роль держави у забезпеченні відтворення родючості ґрунтів / О.А. Корчинська // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 33-36.

66. Кошель А.О. Страхування ризиків у використанні земель / А.О. Кошель // Землеустрій і кадастр. – 2008. – № 3. – С. 69-74.

67. Кредисов В. Держава і ринок: необхідність взаємодії у перехідній економіці / В. Кредисов // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 50-57.

68. Кувшинов Ю.А. Экономический императив и новое мышление / Ю.А. Кувшинов // Мир науки, культуры, образования. – 2007. – № 1. – С.4-5.

69. Кузьменко О.Б. Економічні питання відтворення продуктивності земель сільськогосподарського призначення / О.Б. Кузьменко // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.ІІ. – С. 150-152.

70. Кузьмін О.Є. Інформатизація економіки України на сучасному етапі / О.Є. Кузьмін, Н.Г. Георгіаді // Вісник Академії економічних наук України. – 2004. – № 1. – С.24-28.

71. Лавейкін М.І. Реформування земельних відносин в Україні – основна передумова формування сталого землекористування / М.І. Лавейкін // Регіональна економіка. – 2001. – № 4. – С. 210-214.

72. Лебединська Л.Д. Страхування як чинник фінансової стабілізації / Л.Д. Лебединська, Л.М. Ремньова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9. – С. 65-74.

73. Лисенко Ю. Екологічний підхід до управління підприємством: проблеми і перспективи / Ю. Лисенко, А. Садеков // Економіка України. – 2003. – № 5. – С. 33-40.

74. Макаренко Н.А. Наукові основи екологічного моніторингу природних ресурсів аграрних систем України / Н.А. Макаренко // Агроекологічний журнал. – 2007. – № 1. – С. 11-17.

75. Макаренко П.М. Причини аграрної кризи і недооцінка ролі держави в умовах ринкових перетворень / П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С. 22-29.

76. Мартин А. Страхування земельних ділянок як спосіб захисту майнових інтересів власників землі / А. Мартин, А. Кошель // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 2. – С. 33-36.

77. Мартин А. Управління земельними ресурсами: пріоритетні завдання на сучасному етапі реформ / А. Мартин // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 2. – С. 30-36.

78. Масловська Л. Регіональний аспект трансформації природокористування у контексті сталого розвитку / Л. Масловська // Економіка України. – 2002. – № 2. – С. 64-68.

79. Мельник Л.Г. Методические основы оценки и учета природных факторов / Л.Г. Мельник // Вісник Сумського

національного аграрного університету: зб. наук. пр. – Суми, 2001. – (Серія "Економіка і менеджмент"). Вип. 2. – С. 331-335.

80. Мішенін Є.В. Інституційні орієнтири трансформації земельних відносин / Є.В. Мішенін // Економічні проблеми виробництва та споживання екологічно чистої агропромислової продукції: четверта міжнар. наук.-практ. конф., 24-27 трав. 2005 р.: тези доп. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2005. – С. 232-233.

81. Мних М.В. Про деякі проблеми фінансування та організації страхування сільськогосподарських підприємств / М.В. Мних // Економіка, фінанси, право. – 2004. – № 4. – С. 35-37.

82. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика / М.В. Мних. – К.: Знання України, 2006. – 284 с.

83. Навроцький С. А. Страхування як самостійна економічна категорія відтворення / С. А. Навроцький // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 37-44.

84. Нечипорук Л.В. Місце страхування в системі економічної безпеки / Л.В. Нечипорук // Право і безпека. – 2002. – № 1. – С. 113-116.

85. Нижник О.М. Наукові засади еколого-економічної оцінки сталого розвитку АПК / О.М. Нижник, В.В. Бриштїна // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. праць. – К.: РВПС України НАН України, 2000. – С. 218-222.

86. Нікітюк М.П. Деякі просторові аспекти інституціонального забезпечення відтворення земельних ресурсів / М.П. Нікітюк, Л.О. Мазуркевич // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.ІІ.–С.110-112.

87. Новаковський Л.Я. Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення розвитку земельних відносин в Україні / Л.Я. Новаковський // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 21-23.

88. Новицький В. Продуктів усім не вистачить / В. Новицький // Експрес. – 19-26 лютого 2009 р. – С. 9.

89. Новоторов О.С. Земельні відносини в Україні: стан та перспективи розвитку / О.С. Новоторов // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по

вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.І. – С. 15-22.

90. Осипчук С. Про охорону земель в Україні / С. Осипчук // Землевпорядний вісник. – 2006. – № 2. – С. 28-36.

91. Павлов В.І. Інститути та інституції аграрного природокористування: регіональний вимір: [монографія] / Павлов В.І., Заремба В.М., Фесіна Ю.Г. – Луцьк, Надстир'я, 2008. – 212 с.

92. Петров В.М. Соціальні питання у технічному переоснащенні сільськогосподарського виробництва / В.М. Петров // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 118-125.

93. Пилявець В.М. Методичні підходи до збору статистичної інформації в умовах ринку / В.М. Пилявець // Економіка АПК. – 2001. – № 10. – С. 33-36.

94. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / [П.П. Борщевський, М.О. Чернюк, В.М. Заремба та ін.]; під ред. П.П. Борщевського. – К.: Аграрна наука, 1998. – 240 с.

95. Подбай про землю – і вона віддячить / [авт. тексту М. Петрушенко] // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 134. – С. 13.

96. Правдюк Н.Л. Вплив особливостей аграрного виробництва на побудову інформаційної системи / Н.Л. Правдюк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 67-74.

97. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. – 2-е изд., испр. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 479 с.

98. Реймерс Н.Ф. Природопользование: словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 638 с.

99. Римар М.В. Удосконалення процесу фінансування екологічної діяльності в сучасних умовах розвитку економіки / М.В. Римар, Н.В. Савчук, О.Я. Савчук // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції: зб. наук. пр. – Рівне, НУВГП, 2005. – (Серія "Природокористування та ресурсозбереження"). Вип. XI; № 4. – С. 12-25.

100. Ринок земель: конструктивні пропозиції наближають компроміс / [авт. тексту І. Пасіка] // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 2. – С. 4-8.

101. Родючість земель і продовольча безпека країни / П.А. Лайко, М.Ф. Бабієнко, О.І. Гойчук, Є.А. Бузовський // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 7-14.

102. Роїк М.В. Сучасні науково обґрунтовані підходи до використання землі / М.В. Роїк // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 1. – С. 6-16.

103. Россоха В.В. Економічний потенціал землі та проблеми його визначення в ринкових умовах господарювання / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 107-109.

104. Русан В.М. Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В.М. Русан // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 31-37.

105. Русан В.М. Теоретико-методологічні аспекти раціонального сільськогосподарського землекористування / В.М. Русан // Економіка АПК. – 2008. – № 7. – С. 27-30.

106. Саблук П.Т. Витратно-ціновий аналіз у системі агромаркетингу / Саблук П.Т., Карич Д.Я., Коваленко Ю.С. – К.: ВІПОЛ, 1996. – 136 с.

107. Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3-10.

108. Савченко О.Ф. Екологізберігаючі заходи розвитку аграрного виробництва / О.Ф. Савченко // Економіка АПК. – 2002. – № 10. – С. 50-54.

109. Савченко О.Ф. Економіко-екологічний аудит у сільськогосподарських підприємствах / О.Ф. Савченко, І.Л. Карпенко // Економіка АПК. – 2004. – № 2. – С. 100-105.

110. Сен-Марк Ф. Соціалізація природи / Ф. Сен-Марк. – М.: Мысль, 1987. – 431 с.

111. Сівозміни у землеробстві України / [В.Ф. Сайко, П.І. Бойко та ін.]; за ред. В.Ф.Сайка, П.І.Бойка. – К.: Аграрна наука, 2002. – 146с.

112. Сохнич А.Я. Екологічна безпека України / А.Я. Сохнич // Землепорядкування і земельний кадастр. – 1999. – № 3. – С. 191-199.

113. Степанов Д. Перспективи розвитку страхування / Д. Степанов // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 83-87.

114. Тараріко О.Г. Критерії та індикатори невиснажливого землекористування, відтворення родючості, охорони цілісності й різноманіття ґрунтового покриву України / О.Г. Тараріко, В.І. Придатко // Агробіорізноманіття України: теорія, методологія,

індикатори, приклади: зб. наук. праць. – К.: ЗАТ "Нічлава". – 2005. – Кн. 1. – С. 72-93.

115. Теоретичні основи державного земельного кадастру: [навчальний посібник] / М. Г. Ступень, Г. Й. Гулько та ін. – Львів: "Новий Світ – 2000", 2003. – 336 с.

116. Ткаченко Н. Місце інвестиційної діяльності у страховому бізнесі / Н. Ткаченко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 4. – С. 24-28.

117. Трегобчук В.М. Деякі питання удосконалення землекористування в контексті земельної реформи / В.М. Трегобчук, В.П. Прадун // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.ІІ. – С. 5-8.

118. Трегобчук В.М. Забезпечення екологічної безпеки господарської діяльності як фундаментальна основа сталого розвитку України / В.М. Трегобчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: природно-ресурсний потенціал в системі просторового розвитку: зб. наук. пр. – Львів, 2004. – Вип. 2 (XLVI). – С. 10-18.

119. Трегобчук В.М. Організаційно-економічні механізми раціонального використання і охорони земель в умовах ринку (досвід країн Західної Європи та Північної Америки) / В. Трегобчук, Ю. Сабо, Ю. Тютюнник // Економіка України. – 1993. – № 11. – С. 64-69.

120. Третяк А.М. Екологічний менеджмент і стале землекористування сільськогосподарських підприємств / А.М.Третяк // Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. – Львів: НВФ "Українські технології", 2004. – С. 17-19.

121. Третяк А.М. Коштів замало. Зарадить ошадливість і заробіток за додаткові послуги / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 3. – С. 13.

122. Третяк А.М. Стан та шляхи розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України / А.М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2008. – № 6. – С. 4-10.

123. Тринько Р.І. Проблеми страхового захисту аграрного виробництва /Р.І. Тринько, О.М. Мельник // Вісник Львівського

державного аграрного університету. Економіка АПК: зб. наук. праць. Львів: Львівський державний аграрний університет, 2005. – №. 12. – С. 33-40.

124. Тринько Р.І. Страхування в аграрній сфері: стан, перспективи розвитку / Р.І. Тринько, О.М. Мельник. – Львів: ЛДФА, 2006. – 64 с.

125. Тринько Р.І. Страхування як засіб економічної безпеки сільськогосподарських товаровиробників / Р.І. Тринько, О.М. Мельник // Актуальні проблеми протидії економічній злочинності, тонізації та корупції в умовах формування ринкової економіки в Україні: міжн. наук-практ. конф., 30 вересня 2005 р.: тези допов. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2005. – С. 30-32.

126. Тринько Р.І. Теорія статистики: [курс лекцій] / Р.І. Тринько. – Львів, 1998. – 216 с.

127. Українські чорноземи зникають! // Експрес. – 26 березня – 2 квітня 2009 р. – С. 7.

128. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.

129. Фесіна Ю.Г. Сучасний стан та динаміка інвестицій в агрохімічну меліорацію / Ю.Г. Фесіна // Вісник національного університету водного господарства та природокористування: економіка: зб. наук. пр. – Рівне: НУВГП, 2008. – Вип. 4 (44). – С. 483-488.

130. Фоменко Л.В. Рациональное використання земель сільськогосподарського призначення в умовах західного регіону України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 „Економіка сільського господарства і АПК” / Л.В. Фоменко. – Житомир, 2004. – 20 с.

131. Фомичева Е.В. Экономика природопользования: [учебник] / Е.В. Фомичева. – М.: Издательско-торговая корпорация "Демков и Ко", 2004. – 396 с.

132. Фурман В.М. Страхування та його роль у соціально-економічних процесах / В.М. Фурман // Фінанси України. – 2005. – № 8. – С. 145-152.

133. Харичков С.К. Система інструментів мобілізації природно-ресурсного потенціала и екологізація регіонального

розвитку // С.К. Харичков, Н.Н. Андреева // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 1. – С. 132-142.

134. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування: [монографія] / Хвесик М.А., Горбач Л.М., Кулаковський Ю.П. – К.: Кондор, 2004. – 524 с.

135. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.

136. Хвесик М.А. Інституціональні трансформації та фінансово-економічне регулювання землекористування в Україні: [монографія] / Хвесик М.А., Голян В.А., Крисак А.І. – К.: Кондор, 2007. – 522 с.

137. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24-30.

138. Хвесик Ю.М. Система плати за землю: проблеми та перспективи удосконалення / Ю.М. Хвесик // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: матеріали Міжнар. наук. конф.: [в 2-х ч.], (Київ, 13-14 квітня 2006 р.) / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч.ІІ. – С. 140-143.

139. Черноштан С. Орендодавцям виплачено 99 відсотків від суми, задекларованої в договорах / С. Черноштан // Землевпорядний вісник. – 2009. – № 3. – С. 14.

140. Шахов В. В. Введение в страхование: [учеб. пособие] / В.В. Шахов. – 2-е изд. – М., 1999. – 288 с.

141. Шерстобоева О.В. Екологічні, економічні та соціальні передумови біологічного землеробства / О.В. Шерстобоева // Агроекологічний журнал. – 2007. – № 1. – С. 67-70.

142. Щербата І. Методика дослідження агроecosистем в контексті концепції збалансованого розвитку економіки / І. Щербата // Методичні основи сучасного дослідження в аграрній економіці: матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф.: [в 3-х ч.], (Житомир, 3-5 берез. 2005 р.). – Житомир.: Вид-во "Державний агроекологічний університет", 2005. – Ч.3. – С. 16-19.

143. Щурик М.В. Парадигма показників оцінки відтворення земельних ресурсів Карпатського макрорегіону / М.В. Щурик // Регіональна економіка. – 2007. – № 3. – С. 265-269.

144. Яременко В. Новий тлумачний словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко – 2-е вид., випр. – К.: „Аконіт”, 2007. – Т. 1. – 928 с.

145. Яцук І. Держземагентство підійшло до найвідповідальнішого етапу діяльності... / І. Яцук // Землевпорядний вісник. – 2007. – № 6. – С. 4-9.

146. Bennet G. The Pan-European Ecological Network / G. Bennet. – Amsterdam, 1998. – 28 p.

147. Dart P.J. Non-symbiotic nitrogen fixation and soil fertility / Dart P.J., Wani S.P. // Sbid. – Simp. Pap. – 1999. – V.12. – P. 3-17.

148. Overview of international organic market development and potential export markets for organic products in Ukraine / [M. Schneider, T. Richter, C. Spahn, K. Portmann]. / Research Institute of Organic farming, FiBL, Frick, Switzerland. April, 2005.

149. Perspectives on ecological networks / [P. Nowicki, G. Bennet, D. Middleton and other]. – ECNC publications on Man and Nature; V.1. – 1996. – 192 p.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Наукове видання

Павлов Володимир Іванович

Мельник Олександра Михайлівна

Фесіна Юрій Георгійович

ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Монографія

Редактор Павлов В.І.

Комп'ютерний набір, дизайн і верстка Тарасюк В.Д.

Підписано до друку _____ р.

Формат 60х84/16. Папір офсетний. Гарнітура.

Друк офсетний. Ум. друк. арк. _____. Обл.вид. арк. _____

Тираж 300 пр. Вид. № 60 Зам № _____.

Редакційно-видавничий центр

Національного університету

Водного господарства та природокористування

33028, м. Рівне, вул. Соборна, 11.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції РВ №31 від 26.04.2005 р.*